

ΟΦΕΛΤΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΟΜΙΛΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ - ΤΕΥΧΟΣ 8 - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2010

- ▶ Μορφές Τύπου «Αφροδίτης»: Η σημασία και ο ρόλος τους στην τέχνη της Παλαιολιθικής
- ▶ Hala Sultan Tekke: Μία πόλη-λιμάνι της Υστεροκυπριακής Περιόδου
- ▶ Η Ναυσιπλοΐα στην Οδύσσεια του Ομήρου
- ▶ Ο Θηλασμός στο Βυζάντιο
- ▶ Ο Αυτοκράτορας κι ο Ποιητής: Ο Ιουλιανός ο Αποστάτης στην ποίηση του Κωνσταντίνου Καβάφη
- ▶ Η Προέλευση των Γότθων
- ▶ Η Απόκρυφη Ιστορία του Προκοπίου και η Θεοδώρα

Ο Όμιλος Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου ιδρύθηκε το 2001 από μια ομάδα φοιτητών με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην Αρχαιολογία και αγάπη για την πολιτιστική κληρονομιά τόσο του τόπου μας, όσο και του ευρύτερου περιβάλλοντος, στο οποίο ζούμε. Μέσα από διάφορες δραστηριότητες, ο όμιλός μας στοχεύει να προβάλλει τον αρχαιολογικό πλούτο, καθώς επίσης επιδιώκει και την ευαισθητοποίηση των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας, αλλά και της κοινωνίας, σχετικά με τη διατήρηση, διαφύλαξη και μελέτη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ακόμη, δεν επικεντρώνεται μόνο στη διεύρυνση των γνώσιων οριζώντων των μελών του, αλλά παράλληλα έχει θέσει ως στόχο του την ανάπτυξη της κριτικής τους σκέψης και τη δραστηριοποίηση τους σε θέματα αρχαιολογίας και ιστορίας.

Επίσης ο Όμιλος Αρχαιολογίας στοχεύει, μέσα από τις ομαδικές του δραστηριότητες και μέσα από το περιοδικό, το οποίο εκδίδει από το 2002, να μεταλαμπαδεύσει στους φοιτητές, οι οποίοι ουσιαστικά είναι το μέλλον αυτού του τόπου, ότι η ανθρωπότητα δεν προχωρά μόνο με ανθρώπους, οι οποίοι διαθέτουν ένα μορφωτικό επίπεδο και που μελετούν παθητικά την επιστήμη τους, αλλά ενδυναμώνεται όταν συγκροτείται από άτομα, τα οποία παράλληλα δραστηριοποιούνται και σε άλλους τομείς, σέβονται τον συνάνθρωπο τους, το περιβάλλον τους και τον πολιτισμό τους και οι οποίοι μπορούν να συνεργαστούν και να συνδυάσουν τη δουλειά τους και με τη δουλειά άλλων επιστημών ώστε να καταλήξουν στην αλήθεια, την οποία αναζητούν.

Στο πλαίσιο της επίτευξης των πιο πάνω στόχων, ο Όμιλος Αρχαιολογίας σε συνεργασία με τους καθηγητές του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου, καθώς

επίσης και με άλλους ομίλους έχει οργανώσει εκδρομές σε αρχαιολογικούς χώρους όπως Λέμπα, Καλαβασός – Τέντα, Χοιροκοιτία, Αμαθούντα, Κούρειο καθώς επίσης και στο Μουτουλλά, Πεδούλα, Καλοπαναγιώτη, στο Φοικάρδου και στην Ιερά Μονή Μαχαιρά. Έχουν επίσης διοργανωθεί και εκπαιδευτικά ταξίδια στο εξωτερικό, όπως στην Κωνσταντινούπολη, στην Ιορδανία και φέτος στην Τυνησία.

Επίσης έχει διοργανώσει διαλέξεις, ενώ έχει προβάλει ντοκιμαντέρ εκπαιδευτικού χαρακτήρα και ταινίες ψυχαγωγικού περιεχομένου. Ακόμη αρκετοί είναι οι φοιτητές – μέλη του ομίλου, οι οποίοι συμμετέχουν σε ανασκαφές σε διάφορες θέσεις στην Κύπρο, όπως στην Οικία του Ορφέα στην Πάφο, στην θέση Χατζηαμπτουλλάς στην Παλαίπαφο και στη θέση Ασπρόκρεμνος στην Αγία Βαρβάρα. Επίσης, εδώ και τρία καλοκαίρια, μερικά από τα μέλη μας, είχαν την δυνατότητα να συμμετέχουν σε πρακτικά μαθήματα Ενάλιας Αρχαιολογίας, τα οποία πραγματοποιήθηκαν στη θέση Ακρωτήρι στη Λεμεσό (2007) και στη θέση Ακρωτήρι στο Κίτι (2008, 2009). Τα μαθήματα αυτά έχουν ως στόχο την ανάπτυξη του ενδιαφέροντος των νεαρών αρχαιολόγων όχι μόνο για τα χερσαία ευρήματα αλλά και για τον πλούτο που κρύβει η θάλασσα στο βυθό της.

Τέλος τους στόχους του, τους επιτυγχάνει και μέσα από το εκφραστικό του όργανο, το περιοδικό «Οφέλης», το οποίο φέτος εκδίδεται για όγδοη συνεχή χρονιά. Το περιοδικό περιέχει άρθρα σχετικά με τη αρχαιολογία και την ιστορία. Ελπίζουμε η κοπιώδης προσπάθεια των μελών του Ομίλου Αρχαιολογίας να συμβάλει ουσιαστικά και έμπρακτα στα πανεπιστημιακά δρώμενα, καθώς επίσης να συνεχιστεί και στα μετέπειτα χρόνια.

Από τη Σύνταξη

ΟΦΕΛΤΗΣ: Το όνομα Οφέλης είναι η πρωιμότερη ελληνική επιγραφή που έχει βρεθεί στην Κύπρο, χαραγμένη πάνω σε σιδερένιο οβελό εντός του θαλαμοειδούς τάφου υπ' αριθμό 49 στην τοποθεσία Σκάλες της Παλαιπάφου του 1979. Ο τάφος χρονολογείται στον 11ο-10ο αιώνα π.Χ. Ειδικοί μελετητές χρονολόγησαν την επιγραφή στα 1050 π.Χ. και αυτό έχει μεγάλη σημασία για το νησί, αφού αποτελεί την πρωιμότερη μαρτυρία ύπαρξης της ελληνικής γλώσσας στο νησί. Η επιγραφή έχει χαραχθεί στο κυπριακό συλλαβάριο και διασώζει το όνομα ενός Έλληνα, στην γενική πτώση της Αρκαδικής διαλέκτου (ο-pe-le-ta-u), ένδειξη ότι στο τέλος της 2ης χιλιετίας είχε ήδη διαμορφωθεί η Αρκαδοκυπριακή στο νησί. Το όνομα Οφέλης είναι σχετικά σπάνιο και ανήκει σε μυθολογικό πρόσωπο. Η πρώτη εμφάνιση της ελληνικής γλώσσας στην Παλαίπαφο, αλλά και η εμφάνιση ελληνικών μυθολογικών ονομάτων, γεγονός που φανερώνει κάποιες μορφές σχέσεις με την Ελλάδα, έρχεται να επιβεβαιώσει τη μυθική παράδοση που θέλει τον Αγαπήνορα, αρχηγό των Αρκάδων στην τρωική εκστρατεία, να ιδρύσει την Παλαίπαφο μετά τα τρωικά.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

4 Μορφές Τύπου «Αφροδίτης»

Η σημασία και ο ρόλος τους στην τέχνη της Παλαιολιθικής

8 Hala Sultan Tekke

Μία πόλη-λιμάνι της Υστεροκυπριακής Περιόδου

13 Η Ναυσιπλοΐα στην Οδύσσεια του Ομήρου

18 Ο Θηλασμός στο Βυζάντιο

22 Ο Αυτοκράτορας κι ο Ποιητής

Ο Ιουλιανός ο Αποστάτης στην ποίηση του Κωνσταντίνου Καβάφη

25 Η Προέλευση των Γόθων

28 Η Απόκρυφη Ιστορία του Προκοπίου και η Θεοδώρα

32 Ιορδανία 2009

33 Τυνησία 2010

34 Ανασκαφές-Έρευνες 2009-2010

ΦΟΙΤΗΤΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΟΦΕΛΤΗΣ

ΟΜΙΛΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

Ιδιοκτησία: Όμιλος Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου

Δια νόμου Υπεύθυνη: Κατερίνα Μαυρομίχαλου

Αρχισυνταξία: Μαρία Παπαντωνίου

Συντακτική Ομάδα: Κωνσταντίνα Αλεξάνδρου, Χρυσοβαλάντης Κυριάκου, Θωμάς Κωστή, Χρυστάλλα Μαρκίδου, Σέργιος Μενελάου, Παντελίτσα Μυλωνά, Ευτυχία Παπαδοπούλου, Παντελίτσα Παπαδοπούλου, Μαρίνος Παπαϊωακείμ, Άντρεα Παπαϊωάννου, Χρυσόθεμις Παπακωνσταντίνου, Μαρία Παπαντωνίου, Σάββας Σταύρου, Γιαννάκης Φιλίππου

Διόρθωση Κειμένων: Ευτυχία Παπαδοπούλου, Μαρία Παπαντωνίου

Επιμέλεια Έκδοσης: Μαρία Παπαντωνίου, Θωμάς Κωστή

Ηλεκτρονική Σελίδωση: Θωμάς Κωστή

Εκτύπωση: Τυπογραφεία Ζαφείρης Δημητρίου & Υιός ΛΤΔ

Μορφές Τύπου «Αφροδίτης»

Η σημασία και ο ρόλος τους στην τέχνη της Παλαιολιθικής

Γιαννάκης Φιλίππου

BA in History and Archaeology
University of Cyprus

MA in Archaeology
University of Sheffield, UK

Mphil Candidate in Classical
Mediterranean
University of Leicester, UK

Από το 1872 εμφανίζονται στο Βελγικό σπήλαιο Trou Margrite οι πρώτες ανθρωποειδείς μορφές, χάρη στις σημαντικές ανακαλύψεις του γεωλόγου Eduard Dupont (Absolon 1949: 201). Από τότε, μια πληθώρα ανάλογων αγαλματιδίων έχει προστεθεί και καταγραφεί στην ιστοριογραφία και στο πολιτιστικό υπόβαθρο της τέχνης της Παλαιολιθικής περιόδου, με το ρόλο, ωστόσο και το πραγματικό τους νόημα, να εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης ανάμεσα στις τάξεις των μελετητών.

Οι μορφές τύπου «Αφροδίτης», όπως είναι ευρέως γνωστές στη σχετική βιβλιογραφία, οφείλουν την ονομασία τους στη στενή διασύνδεσή τους με την ολύμπια θεά του έρωτα, Αφροδίτη και στις ιδιότητες της γονιμότητας και της ευφορίας που εμπειρίεγκλειαν τη λατρεία γύρω από το πρόσωπό της, έπειτα από αναγνώριση ανάλογων χαρακτηριστικών στα πρωτόγονα αυτά τεχνουργήματα, από μια μερίδα αρχαιολόγων (Soffer, Adonasio, Hyland 2000: 514). Οι εν λόγω μορφές αποτελούν μερικά από τα πρωιμότερα έργα τέχνης που έχουν καταγραφεί ποτέ στην ιστορία του ανθρώπινου γένους, οριοθετώντας ταυτόχρονα μια από τις τρεις κατηγορίες της Ανώτερης Ευρωπαϊκής Παλαιολιθικής, ενώ παράλληλα, η συχνότητα εύρεσής τους καλύπτει μια τεράστια σε έκταση ζώνη από τη Σιβηρία στα Ανατολικά, τη Δυτική Γαλλία μέχρι και τα Πυρηναία Όρη στα νότια της Ευρωπαϊκής ηπείρου (Absolon 1949: 201 – 202).

Ήδη από τις αρχές του 19ου αι., διάφοροι μελετητές επιχειρήσαν να προσεγγίσουν ερμηνευτικά το ρόλο και την σημασία των μορφών μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο της Παλαιολιθικής, με αποτέλεσμα μια πληθώρα προσπαθειών κατανόησης και έντονων διχογνωμιών, οι οποίες συνεχίζονται μέχρι και σήμερα (McDermott 1996: 227). Λαμβάνοντας υπόψη την πολυπλοκότητα του θέματος αλλά συγχρόνως και τη μείζονα απόκλιση των διαφόρων ερμηνειών, θα πρέπει εκ των προτέρων να εκλάβουμε ως αδιαφιλονίκητα τα γενικά χαρακτηριστικά των μορφών υπό εξέταση, το αρχαιολογικό υπόβαθρο στο οποίο ανεβρέθηκαν, καθώς επίσης και

άλλες συνολικά αποδεκτές πληροφορίες, οι οποίες, όμως, απέχουν σημαντικά από οποιαδήποτε προσπάθεια ερμηνευτικής απόδοσης.

Ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που επισημαίνεται στις λεπτοφυείς αλλά ιδιαίτερα εύσαρκες γυναικείες φιγούρες της Παλαιολιθικής είναι η εκπληκτική ομοιομορφία του εκφραστικού ύφους και τόνου για ολόκληρη την ομάδα (Ehrenberg 1992: 67): οι ανατομικές λεπτομέρειες των σωμάτων αποδίδονται με μεγάλη ακρίβεια, οι οποίες πολύ πιθανόν να συνδέονται με τη σεξουαλική δραστηριότητα ή και τη μητρότητα, όπως τα ιδιαίτερα υπερβολικά στήθη, οι εξογκωμένοι γλουτοί και μηροί, ενώ κατ' εξοχήν διογκωμένη εμφανίζεται και η περιοχή της κοιλιακής χώρας (Barton 1940: 135). Αυτή η ζωτικότητα της λεπτομερούς απεικόνισης, η οποία κατά κύριο λόγο εμπεριέχει και στοιχεία υπερβολής, δεν απαντάται σε άλλα σημεία του ανθρώπινου σώματος, αν και τα χαρακτηριστικά του προσώπου απέχουν πολλές φορές από αυτή τη γενικότητα (Torbrugge 1968: 17).

Επιπρόσθετα, τα κεφάλια των μορφών τείνουν να κλίνουν σημαντικά προς το εμπρόσθιο μέρος του σώματός τους, ενώ παράλληλα τα ιδιάζοντα λεπτά χέρια οριοθετούνται στο σημείο του στήθους ή επικαλύπτονται από αυτά, ενώ σε εξαιρετικά σπάνιες περιπτώσεις διασταυρώνονται πάνω από τα τελευταία. Ισομερώς, η παράξενη διάπλαση του κάτω μέρους του σώματος, όπου η αφύσικα λεπτή απολέπνωση των ποδιών απολήγει είτε σε ένα στρογγυλεμένο σημείο είτε σε δυσανάλογα λεπτοκαμωμένα άκρα, απομακρύνεται με αυτόν τον τρόπο από οποιαδήποτε ρεαλιστική απόδοση (McDermott 1996: 228 & McCooid, McDermott 1996: 320). Από την άλλη, μαρτυρούνται, επίσης, επαρκή παραδείγματα μορφών όπου τα γνωρίσματα τους ανταποκρίνονται στις αρχές του αισθητικού ρεαλισμού και στις γενικά αποδεκτές οπτικές πραγματικότητες.

Όσον αφορά τις κυρίως πρώτες ύλες που είχαν χρησιμοποιηθεί για την απόδοση των τρισδιάστατων αυτών μορφών, παρατηρείται εξίσου πολυμορφία: η πλειονότητα των μορ-

φών σμιλεύτηκαν σε πέτρα, σε οστά και σε ελεφαντόδοντο, ενώ μερικά από τα πρώιμα δείγματα κατασκευάστηκαν in a form of fire loess (McCoid, McDermott 1996: 319). Στο ίδιο πλαίσιο κινούνται και οι χώροι εύρεσης των μορφών: σύμφωνα με τον Ehrenberg (Ehrenberg 1992: 67), η πλειοψηφία τους εντοπίστηκε σε οικιστικά στρώματα σε συνάρτηση, όμως, με συγκεντρώσεις εργαλείων από πυρόλιθο και άλλες φερτές ύλες, ενώ κατά κανόνα ανευρέθηκαν ατομικά και σε εξαιρετικά μεμονωμένες περιπτώσεις περισσότερες σε αριθμό μαζί. Συμπληρωματικά, ο Barton (Barton 1940: 135) αναφέρει ως τόπο εντοπισμού μερικών μορφών και χώρους ταφής.

Τα πρώτα ερωτηματικά σχετικά με το νόημα και τη σημασία των μορφών πρωτοεμφανίστηκαν τα έτη 1895 και 1898 από τους Edouard Piette και Salomon Reinach αντίστοιχα, οι οποίοι εξέτασαν ευρήματα από τη Νότια Γαλλία και Βόρεια Ιταλία (McDermott 1996: 227). Από τότε, αρκετές ερμηνείες μπορούν να απαριθμηθούν στη βιβλιογραφία, κάποιες εκ των οποίων εμφανίζονται περισσότερο πιθανές ή καλύτερα τεκμηριωμένες από κάποιες άλλες. Στα πλαίσια της έρευνας και στηριζόμενος στη συλλεγόμενη βιβλιογραφία, έχω καταγράψει περισσότερες από δεκαπέντε ερμηνευτικές αποδόσεις στο σύνολό τους, κάτι το οποίο αποδεικνύει απερίφραστα ότι καμία εξήγηση δεν είναι επαρκής για ικανοποίηση της επιστημονικής κοινότητας. Αυτές οι ερμηνείες ή τουλάχιστον εικασίες, μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις κύριες κατηγορίες, ανάλογα ακριβώς με το νόημα που αντιπροσωπεύουν: 1) σε ερμηνείες που σχετίζονται με τη γονιμότητα, τον ερωτισμό ή ακόμα και τον αισθητισμό, 2) σε μαγικές ή θρησκευτικές προσεγγίσεις και 3) σε άλλες πιο γενικές αποδόσεις που δε σχετίζονται με τις δύο πιο πάνω.

Λόγω της έντονης απόδοσης των σεξουαλικών χαρακτηριστικών που απαντώνται στις μορφές στις πλείστες περιπτώσεις και σε σύγκριση με άλλα σημεία του σώματός τους, εύλογα η πλειοψηφία των ερμηνειών κινείται γύρω από αυτά τα πλαίσια (Nelson 2004: 126). Η ιδέα της γονιμότητας και η φαντασίωση της γυναικείας φιγούρας ως ένα ερωτικό σύμβολο αποτελούν τους δύο κύριους σημαίνοντες άξονες, οι οποίοι διέπουν άλλες συγκρίσιμες θεωρίες και αναλύσεις (McDermott 1996: 319). Αναλυτικά, αυτές οι θεωρίες όπως προκύπτουν από τη βιβλιογραφία είναι:

- 1) Σύμβολα γονιμότητας – περιάπτα ευφορίας
- 2) Σύνδεση με την μητρότητα ή και την παιδική ηλικία

Αφροδίτη του Willendorf. 22 000 - 21 000 π.Χ.

3) Σεξουαλικά ή αισθησιακά αντικείμενα για το ανδρικό φύλο – σύμβολα δύναμης για άνδρες

4) Επεξηγηματικές απεικονίσεις για μελλοντικές μητέρες – Συμβολή στη μαιευτική

5) Για καθορισμό του φύλου του παιδιού πριν από τη γέννησή του – Απεικονίσεις ανηλίκων σε μελλοντικά στάδια

Από την άλλη, αρκετοί ερευνητές αμφισβητούν τις πιο πάνω συσχετίσεις, επικαλούμενοι διάφορα επιχειρήματα για στήριξη των θέσεων τους. Η Rice (Rice 1981: 402), για παράδειγμα, αναφέρει ότι οι μορφές δεν μπορούν να καταστούν σύμβολα γονιμότητας, λόγω του ότι τα περισσότερα αγαλματίδια δεν εμφανίζονται σε κατάσταση εγκυμοσύνης. Επιπρόσθετα, ευλόγως διερωτάται για την παντελή έλλειψη σκηνών που αποδίδουν σκηνές γέννησης ή και τη συνοδεία παιδιών με τις μητρικές φιγούρες. Παρόλ' αυτά, θεωρείται επιβεβλημένο να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο κάποιες επιχειρηματολογίες που αποσυνδέουν εντελώς το γυναικείο φύλο από τον παραδοσιακό του ρόλο στο πρόσφατο κυρίως παρελθόν, αυτό, δηλαδή, της μητρότητας και της φροντίδας των παιδιών, αποδίδοντας τις ιδιότητες αυτές κάλλιστα και στον ανδρικό πληθυσμό της Παλαιολιθικής (Nelson 2004: 101). Η Nelson (Nelson 2004: 127) απορρίπτει εντελώς την αντίληψη περί γονιμότητας ή σεξουαλικότητας των μορφών, ισχυριζόμενη ότι τα διογκωμένα χαρακτηριστικά των αγαλματιδίων έχουν παρερμηνευθεί από αρκετούς ερευνητές, ενώ την εν λόγω άποψη φαίνεται να ενστερνίζεται με τη σειρά του και ο McDermott (McDermott 1996: 227). Αναμφισβήτητα, τέτοιου είδους δηλώσεις περί πλήρους σεξουαλικότητας των μορφών, τοποθετούν τη γυναικεία φιγούρα στο περιθώριο της ιστορίας, χωρίς κανένα απολύτως ρόλο ή συνεισφορά στις κοινότητές τους.

Αντίθετα, είναι πιστευτό να υποθέσουμε ότι το ανδρικό φύλο είχε την ικανότητα να παρατηρήσει – χωρίς απαράιτητα και να κατανοήσει – τα γενικά φυσικά χαρακτηριστικά του αντίθετου φύλου, που στα μάτια του Παλαιολιθικού ανθρώπου θα τα κάλυπτε ένα πέπλο μυστηρίου (π.χ. την ικανότητα να φέρνει στον κόσμο μια καινούργια ζωή). Επιπρόσθετα, η Barton (Barton 1940: 141) και η συνάδελφός της Rice (Rice 1981: 410), υπογραμμίζουν τον ενεργό ρόλο του γυναικείου φύλου στη συγκέντρωση και εξεύρεση τροφής για τις κοινότητές τους, σε αντίθεση με τη συμβολή των ανδρών, η οποία ήταν και υποδεέστερη, αλλά συγχρόνως και τον ιδιάζοντα ρόλο τους στην οργάνωση και

ανάπτυξη της οικογενειακής εστίας. Επομένως, η παρουσία των αγαλματιδίων θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως μια επικρότηση των προσπαθειών της γυναίκας στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο της Παλαιολιθικής. Παρόλα αυτά, μερικοί μελετητές απομακρύνονται από τις στενές κοσμικές ερμηνείες, επιμένοντας να αποδίδουν στις φιγούρες θεϊκές ή άλλες μαγικές ιδιότητες. Τέτοιες θεωρίες συγκεντρωτικά είναι:

1) Μητέρα Θεά ή Μεγάλη Μητέρα στενά συνδεδεμένη με την ιδέα της γονιμότητας – Τοπικές Θεότητες – Λατρεία μιας προγονικής θεότητας – Ως υπηρέτριες ή ιέρειες – Πνεύματα για προστασία της οικογενειακής εστίας

2) Συσχέτιση με μαγικές δραστηριότητες – Μαγικά Φυλακτά – Χρήση σε μαγικές γυναικείες τελετές για ενίσχυση της γονιμότητας

3) Για έλεγχο των γυναικείων μυστηριακών δυνάμεων

4) Για εξασφάλιση της επιτυχίας του θηράματος

Η Barton (Barton 1940: 131 – 132), όπως και αρκετοί άλλοι μελετητές, είναι απόλυτα πεπεισμένοι ότι η έναρξη της θρησκευτικής λατρείας σε αυτές τις προϊστορικές κοινωνίες, οφείλεται αποκλειστικά στις «mysterium femininum» και επομένως, σε καμία άλλη πιθανότητα όπως η συσχέτιση με τον ανιμισμό. Ο μυστηριακός τρόπος που το ανδρικό φύλο αντίκριζε το γυναικείο, η υπερφυσική σχεδόν ικανότητα του τελευταίου να αναπαράγει το ανθρώπινο είδος σε συνδυασμό με τη σεξουαλική απόλαυση και ικανοποίηση, είναι μερικοί από τους παράγοντες που οδήγησαν την κοινωνία της Παλαιολιθικής να λατρεύσει και να εξυψώσει τη γυναικεία φιγούρα (Barton 1940: 131).

Παρόλ' αυτά, εάν αποδεχτούμε την ιδέα της ύπαρξης της Μητέρας θεάς ή οποιασδήποτε θεάς της γονιμότητας, σωρεία αναπάντητων ερωτημάτων εμφανίζονται στο προσκήνιο: Λαμβάνοντας υπόψη την τεράστια έκταση εύρεσης των μορφών θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε μια διαδεδομένη θρησκευτική λατρεία μιας συγκεκριμένης θεότητας; Για μια μερίδα ερευνητών η απάντηση είναι θετική, αφού είναι αξιόλογο το γεγονός ότι καμία απεικόνιση ζώου ή ανδρός έχει μέχρι στιγμής εντοπιστεί. Στηριζόμενοι στην εύρεση μερικών μορφών μέσα σε ταφές και αποκωδικοποιώντας το κόκκινο χρώμα που κάλυπτε το σώμα του νεκρού (σύμβολο του αίματος και του κύκλου της ζωής) και εκλαμβάνοντας την παρουσία κοχυλιών (συμβολισμός της δημιουργίας και της ζωής) ως εμβλήματα της Μητέρας Θεάς (Barton 1940: 135). Παρόλ' αυτά, η εν λόγω προσέγγιση δέχεται έντονη κρι-

τική από μία μερίδα μελετητών, αφού χρησιμοποιούν στοιχεία που απαντώνται μόνο στην Ανατολική Ευρώπη, για να οδηγηθούν σε συνολικά αποτελέσματα για ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο (Barton 1940: 135). Συγχρόνως, άλλοι μελετητές υποστηρίζουν και παρουσία ανάλογων ανδρικών μορφών ανάμεσα στις γυναίκες, τονίζοντας ότι η πλειονότητα των φιγούρων είναι φυλετικά απροσδιόριστη (McDermott 1996: 236). Από την άλλη, αρκετοί ερευνητές εμφανίζονται πιο σκεπτικοί και επιφυλακτικοί από άλλους, εκμηδενίζοντας κάθε πιθανότητα για ύπαρξη οποιασδήποτε «οικουμενικής» λατρείας με κεντρικό πρόσωπο τη Μητέρα Θεά, λόγω του ότι η δημιουργία κοινής θρησκείας εξυπακούεται με στενές σχέσεις ανάμεσα στις διάφορες ξέχωρες και απομακρυσμένες κοινωνίες της Παλαιολιθικής (Ehrenberg 1992: 73 – 74). Παράλληλα, παρατηρείται συχνά το φαινόμενο σύγκρισης των τεχνουργημάτων της Παλαιολιθικής με ανάλογες παραστάσεις της Νεολιθικής περιόδου: Σύμφωνα με το Nelson (Nelson 2004: 130), οι μελετητές οφείλουν να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί σε τέτοιες εκτιμήσεις, λόγω του τεράστιου χρονικού διαστήματος που χωρίζει τις δύο περιόδους, όπου και δεν παρατηρούνται σύμμετρες φιγούρες, αλλά και τις αντικειμενικές φυσικές αποστάσεις των διαφόρων περιοχών, όπως και το γεγονός ότι ο ρόλος του γυναικείου φύλου ήταν εντελώς διαφορετικός μέσα σε κάθε κοινωνικό πλαίσιο. Ταυτόχρονα, κάποιιοι άλλοι λόγω του σημείου εύρεσής τους, θεωρούν τις μορφές ως απεικονίσεις πνευμάτων άμεσα συνδεδεμένες με τους οικογενειακούς δεσμούς και την οικογενειακή εστία (Ehrenberg 1992: 740).

Η μαγεία και η δεισιδαιμονία ήταν, από τις αρχές τις εμφάνισης των φιγούρων, έννοιες ταυτόσημες με τις τελευταίες. Εάν επιχειρήσουμε μια ιστορική αναδρομή στην ανθρώπινη ιστορία, ευχερώς θα αντλήσουμε αρκετά παραδείγματα, όπου οι γυναίκες αντιμετωπίζονταν ως διαβολικές με σατανικές ή υπερφυσικές δυνάμεις να τις συνοδεύουν. Η Rice (Rice 1981: 411-412), αναφέρει πως δεν υπάρχει αμφιβολία πως η κοινωνία της Παλαιολιθικής ασχολούνταν με υπερφυσικές δραστηριότητες, κάποιες από τις οποίες προσανατολίζονταν στην ανωτερότητα της γυναικείας θηλυκότητας. Επιπρόσθετα, εάν το γυναικείο φύλο αντιμετωπιζόταν ως δαιμονόληπτο, τότε οι μορφές είχαν δημιουργηθεί για να ελέγξουν αυτή τη δύναμη, ενώ συνεχίζοντας, υπογραμμίζει την έλλειψη αντίστοιχων «Αδωνων» αλλά και την παρουσία των ανδρικών μορφών, σε ένα τελείως διαφορετικό πε-

ριβάλλον, αυτό των τοιχογραφιών και εγχαράξεων στα τοιχώματα σπηλαίων (Rice 1981: 411-412). Συνάμα, άλλη μερίδα μελετητών επηρεαζόμενη από τις νεότερες σχετικά εθνογραφικές μελέτες, υποστηρίζει ότι η χρήση των μορφών συνδέεται στενά ως κραταιά μαγικά σύμβολα για τους άνδρες, για σκοπούς εξασφάλισης καλοτυχίας σε θέματα κυνηγιού (Mc Dermott 1996: 233).

Μέχρι τώρα έχουμε εξετάσει τις δύο κύριες κατηγορίες ερμηνειών, όπου μερικοί επιστήμονες υιοθετούν ως πιθανές απαντήσεις σχετικά με το γενικό ρόλο των Παλαιολιθικών αυτών μορφών. Συνάμα, υπάρχουν και αρκετές άλλες εξηγήσεις στη βιβλιογραφία, όπου μερικές από αυτές αποτελούν και εντελώς νέες προσεγγίσεις στο πεδίο της έρευνας:

- 1) Οι μορφές αποτελούν φυσική αντανάκλαση των γυναικών ή ατομικά πορτραίτα των ιδίων σε διάφορες φάσεις τις ζωής τους
- 2) Γυναικείες εύσαρκες γυναίκες – Επιθυμία για πιο λεπτοκαμωμένες - Ύπαρξη του φαινομένου της Στεατοπυγίας
- 3) Ως παιδικά κουκλάκια για νεαρά κορίτσια
- 4) Απεικόνιση ιστορικών ή μυθικών γυναικών
- 5) Ως ένας τρόπος επικοινωνίας ανάμεσα σε διαφορετικές Παλαιολιθικές ομάδες

Είναι γενικά αποδεκτό ότι σε τέτοιες εποχές όπως οι προϊστορικές, όπου οι απτές αποδείξεις σχετικά με ανθρώπινες δραστηριότητες είναι σχεδόν μηδαμινές, οι αρχαιολόγοι και οι διάφοροι ειδικοί οφείλουν να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί με τη χρήση του αρχαιολογικού υλικού στο σύνολό του. Η μεγάλη παρουσία ερμηνειών, η οποία πολλές φορές στηρίζεται σε περιορισμένα τεκμήρια, μαρτυρεί ακριβώς ότι καμία μοναδική εξήγηση δεν είναι ερμηνευτικά αρκετή για να εξαλείψει τις αντικρούσεις ανάμεσα στους μελετητές. Όσο δεν εμφανίζονται στο φως ξεκάθαρες και απόλυτες αποδείξεις δημιουργώντας σύμπνοια ανάμεσα στην επιστημονική κοινότητα, το πρόβλημα σχετικά με το ρόλο και τη σημασία των μορφών θα υφίσταται. Παρόλ' αυτά, πρέπει να εκτιμήσουμε το γεγονός ότι μερικές από τις θεωρίες εμφανίζονται περισσότερο εικάσιμες από άλλες, αλλά πρέπει να τονίσουμε ταυτόχρονα ότι οι θεωρίες είναι απλώς εικασίες και δε σημαίνουν απαραίτητα επιστημονικά τεκμηριωμένες απαντήσεις. Όπως η ταυτότητα πολλών άλλων προϊστορικών ή ακόμα και αντικειμένων των ιστορικών χρόνων, έτσι και εδώ, ο ακριβής ρόλος και η σημασία των μορφών τύπου «Αφροδίτης» ίσως να μην αποκαλυφθεί ποτέ.

Βιβλιογραφία:

Absolon, K. (1949) The Diluvial Anthropomorphic Statuettes and Drawings, Especially the So – Called Venus Statuettes, Discovered in Moravia: A Comparative Study. *Atribus Asiae*, 12(3), pp. 201 – 220.

Barton, G.A. (1940) The Palaeolithic Beginnings of Religion – An Interpretation. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 82(2), March, pp.131 – 149.

Ehrenberg, M. (1992) *Women in Prehistory*. London, British Museum Press.

McCoid, C.H, & McDermott, D. (1996) Toward Decolonizing Gender: Female Vision in the Upper Palaeolithic. *American Anthropologist, New Series*, 98(2), June, pp.319 – 326.

McDermott, L. (1996) Self – Representation in Upper Palaeolithic Female Figurines. *Current Anthropology*, 37(2), April, pp. 227 – 275.

Nelson, M.S. (2004) *Gender in Archaeology: Analyzing Power and Prestige*. 2nd ed. U.S, Altamira Press.

Torbrugge, W. (1968) *Prehistoric European Art*. New York Harry N. Abrams Incorporated, New York /London.

Rice, C.P. (1981) Prehistoric Venuses: Symbols of Motherhood or Womanhood? *Journal of Anthropological Research*, 37(4), Winter, pp.402 – 414.

Soffer, O., Adovasio, J.M. & Hyland, D.C. (2000) Textiles, Basketry, Gender, and Status in the Upper Palaeolithic. *Current Anthropology*, 41(4), August, pp.511 – 537.

Hala Sultan Tekke

Μία πόλη-λιμάνι της Υστεροκυπριακής Περιόδου

Χρυστάλλα Μαρκίδου
ΙΣΑ 4ο

Η Ύστερη Εποχή του Χαλκού στην Κύπρο (1650–1050 π.Χ.), υπήρξε μια περίοδος μεγάλων κοινωνικοοικονομικών αλλαγών. Χαρακτηρίστηκε από τα αναδυόμενα άσπετα και τις απαρχές ενός κεντρικού πολιτικού συστήματος σε αυτά, μέσα στα πλαίσια καλά οργανωμένων εσωτερικών, περιφερειακών δικτύων συνεργασίας και ανταλλαγής. Η εντατικοποίηση της εξόρυξης και παραγωγής χαλκού και του εμπορίου μεγάλων αποστάσεων, απαιτούσε εξειδίκευση εργασίας, αλλά και διοικητικό έλεγχο, για να επιτύχει η πολιτιστική και οικονομική αλληλεπίδραση με τα πολύπλοκα πολιτικά και οικονομικά συστήματα της Ανατολής (Webb 2002: 111). Είναι κοινά αποδεκτό, ότι μέχρι το 13ο αι. π.Χ., στο νησί αναπτύχθηκαν πολιτείες, οι οποίες κατάφεραν να συγκεντρώσουν αρκετά μεγάλη δύναμη, τόσο σε εδαφική έκταση, όσο και σε ανθρώπινο δυναμικό (ως αποτέλεσμα διαδοχικής εγκατάλειψης άλλων οικισμών, που δεν είχαν να προσφέρουν κάτι στο εσωτερικό, περιφερειακό σύστημα ανταλλαγών), ώστε μπορούσαν να εκφράσουν τη νέα αυτή πολιτική τους δύναμη με τη μνημειακή αρχιτεκτονική. Η ανάπτυξη μια τέτοιας πολιτείας απαιτούσε τον έλεγχο μιας ενοποιημένης περιοχής, η οποία διέθετε πηγές χαλκού, γεωργικό πλούτο και πρόσβαση σε λιμάνι (Iaconou 2007: 18). Ο 13ος αι. π.Χ. χαρακτηρίζεται ως το αποκορύφωμα της αστικοποίησης στην

Κύπρο. Η αστικοποίηση αυτή φαίνεται σε θέσεις όπως η Έγκωμη, το Κίτιο, η Παλαίπαφος, η Καλαβασός, η Άλασσα, η Μύρτου κ.ά. (Εικ. 1).

Μία από αυτές της πολιτείες ήταν και η θέση Hala Sultan Tekke, η οποία βρίσκεται στις νότιες ακτές της Κύπρου, δίπλα από τη σημερινή αλυκή της Λάρνακας και δυτικά του τεμένους Hala Sultan ή Umm Haram. Η πόλη, η οποία είχε έκταση 600X460 μ., χτισμένη με βάση ορθογωνικό πολεοδομικό σύστημα, άνοιξε κατά την Υστεροκυπριακή IIIA (στο εξής ΥΚ) περίοδο (1190–1175 π.Χ.). Την εποχή αυτή, η σημερινή αλυκή, θα αποτελούσε το καλύτερα προστατευόμενο λιμάνι του νησιού. Τα ευρήματα τόσο του οικισμού, όσο και των τάφων που βρέθηκαν στη θέση, μαρτυρούν ότι στην περιοχή θα έφταναν πλοία απ' όλη την Ανατολική Μεσόγειο (Astrom 1986: 7-8).

Η θέση βρισκόταν θαμμένη σε τεμάχιο γης, το οποίο ονομαζόταν «βυζακιά», λόγω των χαλικιών που βρίσκονταν στην επιφάνεια, γι' αυτό σήμερα αναφερόμαστε στη θέση Hala Sultan Tekke ή Δρομολαξιά – Βυζακιά. Οι πρώτες ανασκαφές στη θέση, πραγματοποιήθηκαν από το Βρετανικό Μουσείο το 1897 και το 1898. Οι ανασκαφές των Βρετανών

έφεραν στο φως αρκετούς θαλαμοειδείς τάφους, περίπου ένα μίλι βορειοδυτικά του τεμένους. Αν και οι τάφοι είχαν προηγουμένως συληθεί από τυμβωρύχους, σε αυτούς βρέθηκε Κυπριακή κεραμική, Μυκηναϊκά αγγεία, όστρακα Μινωικής κεραμικής, καθώς και αντικείμενα από χρυσό άργυρο, χαλκό, ελεφαντόδοτο και φαγεντιανή. Επίσης, βρέθηκαν ένας σφραγιδοκύλινδρος και μια πήλινη σφαίρα, η οποία ήταν ενεπίγραφη με Κυπρομινωική γραφή. Οι τάφοι χρονολογήθηκαν από τη MK III μέχρι την ΥΚ IIIΓ (13ος αι. π.Χ.). Οι βρετανικές ανασκαφές δημοσιεύτηκαν από τον Paul Astrom το 1976 (Bailey 1976: 1-30).

Το 1948, ο καθηγητής Arne Furumark επισκέφτηκε το χώρο και αφού εντόπισε ένα μεγάλο πίθο, έγινε μια μικρή ανασκαφή από το Τμήμα Αρχαιοτήτων και αποκαλύφθηκε ότι ο πίθος βρισκόταν μέσα σε μια οικία, η οποία χρονολογήθηκε από την ΥΚ IIIΓ στην ΥΚ III (12ος αι. π.Χ.). Στις αρχές του 1968, το Τμήμα Αρχαιοτήτων, με επικεφαλής το Δρ. Βάσο Καραγιώργη, διεξήγαγε ανασκαφές στην περιοχή και εντοπίστηκαν δύο θαλαμοειδείς τάφοι, οι οποίοι περιείχαν μεγάλες ποσότητες κυπριακής κεραμικής (λευκόχρυστη και με δακτυλιόσχημη

Εικ. 1: Αρχαιολογικές θέσεις της Ύστερης Χαλκοκρατίας.

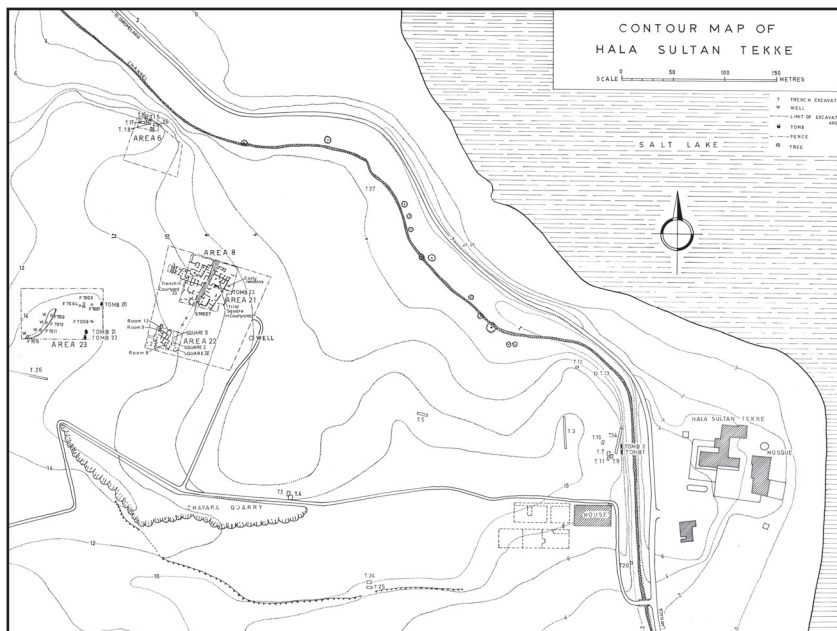
01. Αγία Ειρήνη	09. Αθηαίνου	17. Καλαβασός
02. Μύρτου-Πηγάδες	10. Σίντα	18. Μαρώνι
03. Τούμπα του Σκούρου	11. Καλοψίδα	19. Άλασσα
04. Φλαμούδι	12. Έγκωμη	20. Κούριον
05. Άγιος Ιάκωβος	13. Πύλα	21. Παλαίπαφος
06. Νιτοβίκλα	14. Κίτιον	22. Μάα
07. Άγιος Σωζόμενος	15. Hala Sultan Tekke	23. Απλίκι
08. Δάλι	16. Αρπερά	

βάση), μυκηναϊκά αγγεία της ΥΕ IIIA2 με ΥΕ IIIB περιόδου. Υπήρχαν, επίσης, δείγματα κεραμικής της ΥΜ IIIA και IIIB περιόδου, σφραγιδοκύλινδροι, αυγά στρουθοκαμήλου, αντικείμενα από φαγεντιανή, χρυσό, αργυρό, χαλκό και ελεφαντόδοτο, αλλά και ανθρώπινα κατάλοιπα. Σημαντικό εύρημα ήταν και τα οστά αλόγων, που βρέθηκαν σε έναν από τους δύο τάφους. Ο ένας τάφος ήταν σε χρήση από το τέλος της ΥΚ I (τέλος 15ου αι. π.Χ.) μέχρι τον 13ο αι. π.Χ., ενώ ο άλλος από το τέλος της ΥΚ II B (1320 π.Χ.) μέχρι το τέλος της ΥΚ III Γ (1200 π.Χ.) (Karageorghis 1976: 89).

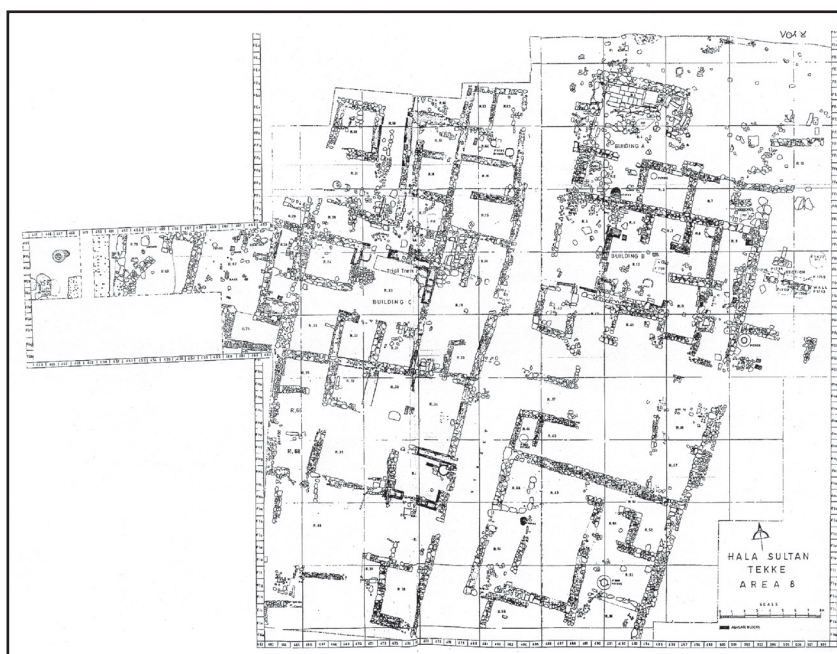
Από το 1971 μέχρι το 1987 γίνονται συστηματικές ανασκαφές στο Hala Sultan Tekke από τη Σουηδική Αποστολή, με επικεφαλής τον Paul Astrom. Παράλληλα με τις ανασκαφές στην ξηρά, γίνονται και υποβρύχιες έρευνες στην περιοχή του ακρωτηρίου του Κιτίου, για να διερευνηθεί κατά πόσον η περιοχή έξω από το λιμάνι, θα είχε ευρήματα από ναυάγια της Ύστερης Χαλκοκρατίας. Τα ευρήματα των υποβρύχιων ερευνών συμπλήρωσαν και επιβεβαίωσαν τις ανασκαφές στην ξηρά. Ο οικισμός-λιμάνι στο Hala Sultan Tekke, έζησε κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία, από το 16ο μέχρι το 12ο αι. π.Χ. Κατοικήθηκε ξανά στον 4ο αι. π.Χ. Φαίνεται, ακόμα, ότι πλοία κατέπλεαν στην περιοχή κατά την Ελληνιστική και Ρωμαϊκή περίοδο, ενώ υπήρξαν ευρήματα και από τη Βυζαντινή περίοδο (Engvig and Astrom 1975: 1, 22) (Εικ. 2).

Η επονομαζόμενη Περιοχή 8, αποτελεί το πιο σημαντικό κομμάτι του οικισμού, τον οποίο διασχίζει ένα δρόμος, πλάτους τεσσάρων μέτρων, με κατεύθυνση βορρά - νότου. Τρία τουλάχιστον κτήρια φαίνεται να έχουν πρόσβαση προς το δρόμο αυτό (Κτήρια A, B και C), διαμορφωμένα σε ορθογωνικό πολεοδομικό σύστημα. Αυτή η πόλη της Ύστεροκυπριακής περιόδου φαίνεται ότι ήταν χτισμένη βάσει ενός συγκεκριμένου πολεοδομικού σχεδίου, το οποίο θα απαιτούσε μια κεντρική αρχή και έχει αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά πανομοιότυπα με άλλες σύγχρονες θέσεις του νησιού (Astrom 1996: 10). Όλα τα κτήρια της συγκεκριμένης περιοχής ανήκουν στην ΥΚ IIIA 1 περίοδο (1190 - 1175 π.Χ.) (Astrom 1986: 11). Η κεραμική που βρέθηκε στον οικισμό φανερώνει οικιστική και αποθηκευτική χρήση των χώρων, καθώς επίσης και εμπόριο τόσο με το Αιγαίο, όσο και με την Εγγύς Ανατολή. Οι επαφές με τις περιοχές αυτές και ιδιαίτερα με την Εγγύς Ανατολή γίνονται πιο εμφανείς και με άλλα πολύτιμα αντικείμενα που βρέθηκαν στον οικισμό (Εικ. 3).

Το Κτήριο A, βρίσκεται στα βόρεια της Περιοχής 8, έχει περίπου σχήμα Π και αποτελείται από μια αυλή και τέσσερα τουλάχιστον δωμάτια. Το μεγαλύτερο δωμάτιο και το πιο καλοφτιαγμένο είναι αυτό που ονομάστηκε «basin room». Το πάτωμα του δωματίου αυτού είναι καλυμμένο με ισοδομικές πλάκες και οι τοί-

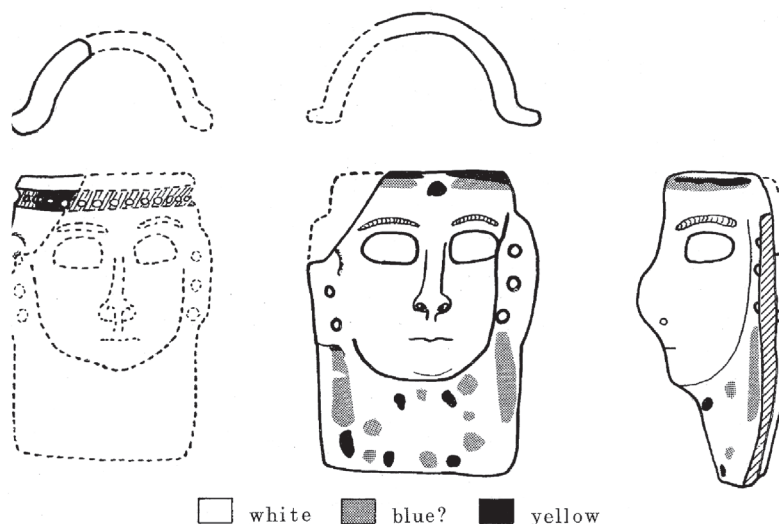

Εικ. 2: Κάτοψη της θέσης Hala Sultan Tekke

Εικ. 3: Κάτοψη της Περιοχής 8

Εικ. 4: Σχεδιαστική αποκατάσταση του περιδεραιού φαγεντιανής

Εικ. 5: Κεφαλή σκήπτρου από φαγεντιανή

χοι επενδυμένοι επίσης με λεπτές τετράπλευρες πλάκες. Η τετράπλευρη κατασκευή, που βρέθηκε στο βόρειο τοίχο και που έμοιαζε με μπανιέρα, οδήγησε τους ανασκαφείς να ονομάζουν το δωμάτιο «basin room» και να το παρομοιάσουν με τα «lustral basins» των Μινωικών ανακτόρων. Στο «basin room» βρέθηκαν δύο κομμάτια από περιδέραιο φαγεντιανής (Εικ. 4). Σύμφωνα με τον Edgar Peltenburg, ο οποίος το μελέτησε, αποτελεί ένα σπάνιο τύπο περιδέραιου, με την απεικόνιση ενός γυναικείου προσώπου, πιθανόν μιας θεότητας. Ο τύπος αυτός κατάγεται από τη Βαβυλωνία και γνώρισε μεγάλη εξάπλωση το 14ο και κυρίως τον 13ο αι. π.Χ. (Peltenburg 1977: 177). Μέσα στην μπανιέρα βρέθηκαν αγγεία, χάλκινα αντικείμενα, χάντρες, οστά ζώων και σπόροι. Στην εσωτερική αυλή φαίνεται ότι γινόταν η αποθήκευση, αφού βρέθηκαν πίθοι, χαναανίτικοι αμ-

Εικ. 6: Η αργυρή φιάλη *in situ*

φορείς και κομμάτια από λάρνακες, όμως υπάρχουν και ευρήματα που φανερώνουν και άλλες δραστηριότητες. Για παράδειγμα, δύο σωροί από θρυμματισμένα όστρακα *myreux*, καθώς και ίχνη κόκκινης ώχρας, καταδεικνύουν δραστηριότητες βαφής. Επίσης, βρέθηκε μια λίθινη μήτρα χύτευσης αιχμών βελών. Σε δωμάτιο στα νότια της αυλής, βρέθηκε πηγάδι και μεγάλος αριθμός οστράκων από οικιακά σκεύη, όπως χύτρες, φιάλες και πρόχοι. Έτσι, ερμηνεύθηκε ότι στο δωμάτιο αυτό θα γινόταν η προετοιμασία του φαγητού. Σημαντικό εύρημα του

Εικ. 7: Ο λακκοειδής τάφος που βρέθηκε μέσα στον οικισμό

χώρου αυτού (αν και προκάλεσε έκπληξη η θέση του σε έναν πιθανό χώρο προετοιμασίας φαγητού), αποτελεί και η κεφαλή σκήπτρου από φαγεντιανή, με αυλακώσεις λευκού χρώματος (Εικ. 5). Στην κορυφή έφερε σκαραβαίο του Φαραώ Horemheb [τελευταίος Φαραώ της 18ης Δυναστείας, η οποία τελειώνει γύρω στο 1308 π.Χ. (Knapp 1998: 180)]. Στην οπή ανιχνεύθηκαν τα σημάδια μιας ράβδου από ελεφαντόδοτο. Δίπλα από το σκήπτρο βρέθηκε μια διπλή χτένα από ελεφαντόδοτο, τύπος που απαντάται στην Ανατολή, αλλά που πιθανόν να κατασκευάστηκε στην Κύπρο, αφού απολείψματα ελεφαντόδοτου έχουν βρεθεί σε ένα από τα πηγάδια του Hala Sultan Tekke (Astrom 1986: 11).

Το Κτήριο Β βρίσκεται νότια του Κτηρίου Α. Αποτελείται και αυτό από μία αυλή, η οποία περιτριγυρίζεται από τέσσερα δωμάτια. Βρέθηκε μια λίθινη, βαθμιδωτή βάση κοντά στην είσοδο και ένας χαναανίτικος αμφορέας με την οξυπύθμενη βάση του μέσα σε μια κοιλότητα στο έδαφος (Astrom 1986: 11).

Το Κτήριο C βρίσκεται στη δυτική πλευρά του δρόμου. Η είσοδος του κτηρίου οδηγεί σε έναν προθάλαμο, από τον οποίο μπορεί κανείς να αντικρίσει έναν καλοφτιαγμένο ισοδομικό τοίχο, ο οποίος ανήκει στο δωμάτιο πίσω από αυτόν. Το πάτωμα του δωματίου αυτού φτιάχτηκε από ισοδομικούς λίθους σε δεύτερη χρήση. Μία λίθινη, βαθμιδωτή βάση βρέθηκε σε μια γωνιά. Επίσης, στο πάτωμα υπήρχαν θρυμματισμένα όστρακα *myreux*. Ένα άνοιγμα του δωματίου αυτού, οδηγεί στην αυλή του κτηρίου όπου βρέθηκε αριθμός αγγείων, μεταξύ των οποίων και ένας Χαναανίτικος αμφορέας, μια βαθιά φιάλη με οπή στον πυθμένα και ένα κωνικό, λίθινο αγγείο. Επίσης, από τα αγγεία αποκαταστάθηκε ένας αμφορέας, ο οποίος ήταν διακοσμημένος με φοινικόδεντρα, πλαίσια από ελάφια. Όπως αναφέρει ο Paul Astrom, αυτό είναι ένα γνωστό μοτίβο. Παρόμοιο υπάρχει σε αγγείο από τάφο στη Μεγιδώ, ο οποίος χρονολογήθηκε στα 1400 – 1200 π.Χ. (Astrom 1986: 12). Στη νότια πλευρά, άλλα δύο δωμάτια ανοίγουν προς την αυλή. Και αυτά ήταν, εν μέρει, επενδυμένα με ισοδομικές πλάκες. Βάσει των ευρημάτων, φαίνεται ότι στα δωμάτια αυτά διεξάγονταν μεταλλουργικές εργασίες. Στο νότιο δωμάτιο βρέθηκαν κομμάτια λιωμένου μολύβδου και μικρές τετράπλευρες πλάκες μολύβδου, ενώ στο βορειότερο δωμάτιο βρέθηκε σκωρία χαλκού και μία χάλκινη αιχμή βέλους. Ένα ασυνήθιστο εύρημα βρισκόταν δίπλα από έναν τοίχο, κοντά στον ισοδομικό τοίχο. Ήταν μία αργυρή φιάλη, η οποία ήταν αναποδογυρισμένη (Εικ. 6). Του ίδιου τύπου, χάλκινες, όμως, φιάλες, απαντώνται στη Μεγιδώ. Η αργυρή φιάλη είναι διακοσμημένη με μία στενή ταινία κάτω από το χείλος. Κάτω από την ταινία αυτή, υπάρχει μία επιγραφή, η οποία είναι Σημιτική. Σύμφωνα με τον Dr. Pierre Bordreuil, η επιγραφή

είναι γραμμένη στη σφηνοειδή γραφή της Ουγαρίτιδας και διαβάζεται από δεξιά προς αριστερά. Αναφέρει: «Κατασκευασμένο από τον Aky, γιο του Yiptahaddu» (Astrom 1986: 12-13). Στα δυτικά του Κτηρίου C, ένα δωμάτιο ταυτίστηκε από τους ανασκαφείς σαν λατρευτικός χώρος (Webb 1999: 127- Karageorghis 1990: 16). Το δωμάτιο είναι τετράπλευρο με είσοδο στη νοτιοδυτική γωνία. Στη νοτιοανατολική πλευρά του δωματίου υπήρχε πηγάδι, ενώ σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο υπήρχε μια τετράπλευρη υποδοχή νερού (μπανιέρα). Τόσο η μπανιέρα, όσο και το πηγάδι ήταν φτιαγμένα με ισοδομικούς λίθους. Στον κεντρικό άξονα του δωματίου υπήρχαν δύο βάσεις πεσσών. Ο χώρος αυτός δεν είχε άμεση πρόσβαση ούτε με το Κτήριο C στα ανατολικά, ούτε με τους άλλους χώρους στα δυτικά του και φαίνεται ότι λειτουργούσε σαν μία αυτόνομη μονάδα. Τα κινητά ευρήματα του χώρου αυτού, ενισχύουν την ερμηνεία του ιερού χώρου. Τα ευρήματα συνδέονται με το νεότερο πάτωμα του χώρου - το οποίο χρονολογήθηκε στα τέλη της ΥΚ IIIA 1 (1175 π.Χ.) - και περιλαμβάνουν ένα τρίτωνα (*Charonia sequenzae*), ο οποίος υπέστη κάποια επεξεργασία στην κορυφή, ώστε να χρησιμοποιείται σαν βούκινο. Τεμάχια του ίδιου τύπου τρίτωνα, βρέθηκαν σε πάτωμα της ΥΚ III περιόδου στο ιερό του Κιτίου (Astrom & Reese 1990: 7-8). Επίσης, βρέθηκε ένας πήλινος λύχνος, ο λαϊμός ενός πίθου, τρεις λατρευτικές φλάσκες, αριθμός Χαναανίτικων αμφορέων, ένας κρατήρας, δύο τριπιτήρες, μία χάλκινη ταινία, ένα πήλινο βαρίδι αργαλειού και τέσσερις χάντρες φαγεντιανής (Astrom & Reese 1990: 6). Το πηγάδι του χώρου έδωσε στάχτες, σκωρία χαλκού, τεμάχια χαλκού, ξυλάνθρακα, οστά ζώων, ώχρα, γουδιά, μία μυλόπετρα και δύο τεμάχια από κέλυφος χελώνας. Σύμφωνα με την Jephifer Webb, πρόβλημα στην ερμηνεία του χώρου ως λατρευτικό, αποτελεί η απουσία της εστίας, παρόλο που ένας κυκλικός χώρος όπου υπήρχαν ενδείξεις καύσης και στάχτες που βρέθηκαν στο πηγάδι, υποδεικνύουν τη χρήση φωτιάς (Webb 1999: 130-131).

Τα ευρήματα της Περιοχής 8 δίνουν ζωντανή της εικόνα της καθημερινής ζωής στον οικισμό και των επαγγελματιών δραστηριοτήτων. Η μεγάλη ποσότητα σκωρίας χαλκού, που βρέθηκε σε όλη την περιοχή, οι πλάκες μολύβδου, οι μήτρες και κάποια μεταλλικά αντικείμενα μαρτυρούν την ιδιότητα των χαλκοουργών. Απανθρακωμένοι σπόροι έδειξαν ότι υπήρχε χρήση και αποθήκευση σιταριού, κριθαριού και φακής. Υπάρχουν, επίσης, ενδείξεις ελιάς, σταφυλιών, σύκων και ροδιών. Τα σιτηρά τα επεξεργάζονταν σε μυλόπετρες και τα αποθήκευαν στους μεγάλους αποθηκευτικούς πίθους. Κρασί παραγόταν τοπικά, αλλά εισαγόταν και από την Παλαιστίνη, την Κιλικία και την Αίγυπτο, όπως μαρτυρούν οι πολλοί Χαναανίτικοι αμφορείς

που βρέθηκαν στον οικισμό. Όσον αφορά στην πανίδα του οικισμού, βρέθηκαν οστά προβάτων, αιγών, βοδιών και χοίρων. Κρέας θα έπαιρναν και από τη κυνήγι ελαφιών και πουλιών. Σημαντική απασχόληση θα ήταν και το ψάρεμα, όπως δείχνουν τα λίθινα και μολύβδινα βαρίδια ψαρέματος, αλλά και οστά ψαριών που βρέθηκαν στον οικισμό. Τα σφονδύλια και τα βαρίδια αργαλειού φανερώνουν την επεξεργασία του μαλλιού και γενικότερα της υφαντικής, αλλά και της βαφής υφασμάτων αφού βρέθηκαν θρυμματισμένα όστρακα *murex*, από όπου παραγόταν η πορφύρα, ενώ συχνά στον οικισμό απαντάται κίτρινη και ερυθρή ώχρα. Η παραγωγή αντικειμένων πολυτελείας ίσως να ήταν μια ακόμα απασχόληση στον οικισμό. Αυτή μαρτυρείται από τα τέχνηρα ελεφαντόδοτου και φαγεντιανής. Τέλος, η ισοδομική αρχιτεκτονική, ένα λίθινο μοντέλο οικίας, ένα λίθινο κάθισμα και ένα τεμάχιο λάρνακας, στο οποίο βρέθηκε ανάγλυφη απεικόνιση βουκρανίου, διαγράφουν την επιδεξιότητα των κατοίκων του οικισμού στην επεξεργασία ασβεστόλιθου (Astrom 1986: 14-15).

Η γραφή στον οικισμό του Hala Sultan Tekke δεν ήταν άγνωστη. Το Κυπρωμινικό συλλαβάριο εμφανίζεται σε πήλινες σφαίρες, σε αγγεία και κυρίως αποθηκευτικούς πίθους, λίθινα βαρίδια. Βρέθηκαν, επίσης, αρκετές οστίνες γραφίδες (Astrom 1982: 94).

Το πιο σημαντικό ίσως εύρημα του οικισμού είναι ο λακκοειδής τάφος, ο οποίος βρέθηκε σφραγισμένος στην Περιοχή 8, δηλαδή στο κεντρικό σημείο του οικισμού. Ο τάφος ήταν τετράπλευρος, μήκους 2,25μ., πλάτους 1,05μ. και βάθους 0,70μ. Σκάφτηκε σε μία γωνία, η οποία σχηματιζόταν από δύο προϋπάρχοντες τοίχους, που αποτελούσαν το βόρειο και δυτικό του σύνορο (Εικ. 7). Ο χώρος αυτός φαίνεται ότι ήταν μια μικρή αυλή. Μέσα στον τάφο υπήρχε μία μόνο ταφή, ενός άνδρα ηλικίας περίπου 40 ετών. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος με την πλάτη στο έδαφος και το κεφάλι στραμμένο στην ανατολή (Niklasson 1983: 170). Στη βάση του βόρειου τοίχου του τάφου, μια σειρά από δομικούς λίθους που κατέρρευσαν, σχημάτισαν ένα θρανίο, όπου τοποθετήθηκαν αντικείμενα που συνόδευαν το νεκρό στον τάφο. Τα υπόλοιπα κτερίσματα βρέθηκαν στο πάτωμα του τάφου και κάποια πάνω στο νεκρό (κοσμήματα). Μία σχεδόν τετράπλευρη, ασβεστολιθική πλάκα βρέθηκε στο έδαφος, πάνω από τον τάφο. Φαίνεται ότι αυτή η πλάκα θα αποτελούσε το σήμα του τάφου, αν και τα ταφικά σήματα είναι εξαιρετικά σπάνια στην Κύπρο σε περιόδους πριν από την Εποχή του Σιδήρου. Τα κτερίσματα του τάφου ήταν πολλά και πλούσια. Ο τάφος θεωρήθηκε από τους μελετητές ο πλουσιότερος της ΥΚ III περιόδου. Η Pricilla Keswani αναφέρει ότι ο τάφος αυτός προσφέρει υποστήριξη στην άποψη ότι οι ταφές σε λακκοειδείς τά-

Βιβλιογραφία:

Astrom, P. (1982) "Daily Life in a Late Cypriote Bronze Age Town" in Chypre. *La vie quotidienne de l'antiquité à nos jours*, Actes du Colloque, Musée de l'Homme, Paris, 90 - 95.

Astrom, P. (1985) "Hala Sultan Tekke" in Karageorghis, V. (ed.), *Archaeology in Cyprus 1960 - 1985*, Nicosia: Levetis Foundation, 173 - 181.

Astrom, P. (1986) "Hala Sultan Tekke: An International Harbour Town of the Late Cypriote Bronze Age", *Opuscula Atheniensia* 16:1, 7 - 17.

Astrom, P. (1996) "Hala Sultan Tekke - A Late Cypriote Harbour Town" in Astrom, P. & Hercher, E. (eds), *Late Bronze Age Settlement in Cyprus: Function and Relationship*, SIMA Pocket-Book 126, Jonsered, 9 - 14.

Astrom, P., Bailey, D. M. and Karageorghis, V. (1976) *Hala Sultan Tekke, Vol. 1: Excavations 1897 - 1971*. Studies in the Mediterranean Archaeology 45:1, Goteborg: Astrom.

Astrom, P. and Reese, D. (1990) "Triton Shells in East Mediterranean Cults" in *Journal of Prehistoric Religion, III - IV*, Paul Astrom Forlag, Goteborg, 5 - 14.

Bailey, D.M. (1976) "The British Museum Excavations at Hala Sultan Tekke in 1897 and 1898" in Astrom, P., Bailey, D. M. and Karageorghis, V. (1976) *Hala Sultan Tekke, Vol. 1: Excavations 1897 - 1971*. Studies in the Mediterranean Archaeology 45:1, Goteborg: Astrom, 1 - 30.

Engvig, O. and Astrom, P. (1975) *Hala Sultan Tekke, Vol. 2: The Cape Kiti Survey*. Studies in the Mediterranean Archaeology 45:2, Goteborg: Astrom.

Hult, G. and McCaslin D. (1978) *Hala Sultan Tekke, Vol. 4: Excavations in Area 8 in 1974 and 1975. The 1977 Underwater Report*. Studies in the Mediterranean Archaeology 45:4, Goteborg: Astrom.

Hult, G. (1981) *Hala Sultan Tekke, Vol. 7: Excavations in Area 8 in 1977*. Studies in the Mediterranean Archaeology 45:7, Goteborg: Astrom.

Iacovou, M. (2007) "Site Size Estimates and the Diversity Factor in Late Cypriot Settlement Histories", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 348, 1 - 23.

Karageorghis, V. (1976) "Two Late Bronze Age Tombs from Hala Sultan Tekke" in Astrom, P., Bailey, D. M. and Karageorghis, V. (1976) *Hala Sultan Tekke, Vol. 1: Excavations 1897 - 1971*. Studies in the Mediterranean Archaeology 45:1, Goteborg: Astrom, 71 - 89.

Karageorghis, V. (1990) *The End of the Late Bronze Age in Cyprus*. Nicosia: Pierides Foundation.

Keswani, P. (2004) *Mortuary Ritual and Society in Bronze Age Cyprus*. Monographs in Mediterranean Archaeology.

Knapp, A.B. (1997) *The Archaeology of Late Bronze Age Cypriot Society: The Study of Settlement, Survey and Landscape*. Glasgow: University of Glasgow.

Knapp, A.B. (1998) *The History and Culture of Ancient Western Asia and Egypt*, Wadsworth.

Niklasson, K. (1983) "Tomb 23. A Shaft-Grave of the Late Cypriote III Period" in Astrom, P., Astrom, E., Hadjiantoniou, A., Niklasson, K. and Obrink, U. (1983) *Hala Sultan Tekke, Vol. 8: Excavations 1971 - 1979*. Studies in the Mediterranean Archaeology 45:8, Goteborg: Astrom, 169 - 213.

Obrink, U. (1979) *Hala Sultan Tekke, Vol. 5: Excavations in Area 22 1971 - 1973 and 1975 - 1978*. Studies in the Mediterranean Archaeology 45:5, Goteborg: Astrom.

Peltenburg, E.J. (1977) "A Faience from Hala Sultan Tekke and Second Millenium B.C. Western Asiatic Pendants Depicting Females" in Astrom, P., Hult, G. and Stranberg Olofsson, M. (1977) *Hala Sultan Tekke, Vol. 3: Excavations 1972*. Studies in the Mediterranean Archaeology 45:3, Goteborg: Astrom, 177-189.

Webb, J. (1999) *Ritual Architecture, Iconography and Practice in the Late Cypriot Bronze Age*. Studies in Mediterranean Archaeology Pocketbook 75, Jonsered: Paul Astrom Forlag.

Webb, J. M. (2002) "Device, Image and Coercion: The Role of Glyptic in the Political Economy of Late Bronze Age Cyprus" in Smith, J.S. (ed.) *Script and Seal Use on Cyprus in the Bronze and Iron Ages*, Colloquia and Conference Papers 4, Archaeological Institute of America, Boston, 111 - 154.

φους δεν ήταν μια αποκλειστικά «χαμηλής τάξης» ταφική φροντίδα για τους νεκρούς (Keswani 2004: 129). Ο τάφος περιελάμβανε δύο χρυσά περιδέραια, τα οποία φαίνεται ότι έχουν προέλευση από την Εγγύς Ανατολή. Τα ίδια έχουν βρεθεί και σε τάφο του Κιτίου. Ο σκαραβαίος ενός από τα περιδέραια είναι Αιγυπτιακός. Αργυρό δακτυλίδι με τον ηλιακό δίσκο σε απλουστευμένη Χετταϊκή μορφή, φαίνεται ότι εισήχθηκε από τη Συρία. Βρέθηκαν δεκατέσσερα χάλκινα αντικείμενα. Σε αυτά περιλαμβάνονται ένα σετ δίσκου, φιάλης και πρόχου, πιθανόν για ανάμιξη και κατανάλωση κρασιού, παρόμοια των οποίων βρέθηκαν στην Παλαιστίνη και στην Αίγυπτο, ένα εγχειρίδιο και μια τρίαινα, τύπων που βρίσκονται στην Ουγαρίτιδα και Συριακή ακτή. Βρέθηκαν, επίσης, δύο μικρά κιβώτια από ελεφαντόδοτο, τα οποία παραπέμπουν στην Εγγύς Ανατολή ή και την Αίγυπτο. Όμως, δε θα πρέπει να αγνοούμε το γεγονός ότι η τέχνη της γλυπτικής σε ελεφαντόδοτο φαίνεται ότι ευδοκίμωσε και στην Κύπρο. Βρέθηκε, επίσης, φιάλη από φαγεντιανή και εφυσωμένη φιάλη, οι οποίες ανήκουν στη Δυτική Ασία. Στο συγκεκριμένο τάφο βρέθηκαν μόνο δύο κεραμικά αγγεία: μία λατρευτική φλάσκη, ίσως από την Εγγύς Ανατολή και μία Κυπριακής κατασκευής Λευκή Γραπτή πρόχου (Niklasson 1983: 179-180).

Τα όστρακα, τα οποία βρέθηκαν μέσα στο χώμα, με το οποίο ήταν γεμισμένος ο τάφος, αποτελούνταν από τη συνήθη κεραμική της ΥΚ ΙΙΓ μέχρι την ΥΚ ΙΙΙΑ 1 περίοδο. Η κύρια περίοδος κατοίκησης στην Περιοχή 8 είναι η ΥΚ ΙΙΙΑ 1. Το γεγονός ότι βρέθηκαν κτερίσματα πάνω σε θρανίο που δημιούργησε η κατάρρευση ενός τοίχου του κτηρίου, δείχνει ότι η ταφή έγινε αμέσως ή λίγο αργότερα από την κατάρρευση του τοίχου, δηλαδή μεταξύ της ΥΚ ΙΙΙΑ 1 και της ΥΚ ΙΙΙΑ 2. Η απόλυτη χρονολόγηση του τάφου δόθηκε από τα εξής στοιχεία: Ένα terminus post quem για την ταφή δίνεται από τον σκαραβαίο του Ραμσή ΙΙ, ο οποίος πέθανε το 1224 ή το 1213 π.Χ. Στην Ουγαρίτιδα βρέθηκε παρόμοια τρίαινα σε συνδυασμό με ένα σκαραβαίο του Merenptah, ο οποίος πέθανε το 1204 ή το 1203 π.Χ. Επίσης, μια αργυρή οινόχρη, παρόμοια με τη χάλκινη που βρέθηκε στον τάφο, ανήκει στο Θησαυρό Tell Basta, ο οποίος περιείχε ένα σκαραβαίο του Tawosret, ο οποίος βασίλευσε στα 1190 - 1188 π.Χ. ή 1188 - 1186 π.Χ. Έτσι, ο τάφος του Hala Sultan Tekke ανήκει στην περίοδο μεταξύ της ΥΚ ΙΙΙΑ 1 και της ΥΚ ΙΙΙΑ 2, δηλαδή γύρω στο 1175 π.Χ. (Niklasson 1983: 183).

Όπως αναφέρθηκε, η κύρια περίοδος κατοίκησης στους χώρους της Περιοχής 8 ήταν η ΥΚ ΙΙΙΑ, αφού τα πέντε στρώματα που μελετήθηκαν χρονολογήθηκαν, το κατώτερο στην ΥΚ ΙΙΓ (13ος αι. π.Χ.) και τα άλλα στην ΥΚ ΙΙΙ (12ος αι. π.Χ.). Ο λακκοειδής τάφος, μια προσθήκη τοίχου, στο Κτήριο Α (Hult 1978:

30), αλλά και οι ενδείξεις κατοίκησης μεταξύ των στρωμάτων 3 και 4 (Astrom 1977: 65), φανερώνουν τις δύο περιόδους κατοίκησης της περιοχής. Η πρώτη μέχρι την ΥΚ ΙΙΙΑ 1 (1190 π.Χ.) και η δεύτερη μέχρι την ΥΚ ΙΙΙΑ 2 (1175 π.Χ.).

Η αρχιτεκτονική της Περιοχής 22, που βρίσκεται νοτιοδυτικά της Περιοχής 8, δίνει την εικόνα ενός οικιστικού συγκροτήματος, το οποίο είναι πυκνά δομημένο με μικρές οικιστικές μονάδες. Οι τοίχοι ήταν κτισμένοι με ακανόνιστους δομικούς λίθους και πέτρες, κυρίως ασβεστολιθικές. Κάποιες ισοδομικές πλάκες και άγκυρες βρέθηκαν στο έδαφος. Οι οικίες της περιοχής αυτής ήταν κτισμένες σε τρία επίπεδα λόγω της κλίσης του εδάφους. Το συγκρότημα βρισκόταν έξω από το κεντρικό σημείο της πόλης και οι κάτοικοί του θα ήταν μάλλον της κατώτερης τάξης. Στην περιοχή αυτή δε βρέθηκε κανένας δρόμος (αν και υπάρχει μία ένδειξη μονοπατιού), ούτε δρόμος που να συνδέει τη συγκεκριμένη περιοχή με την Περιοχή 8. Όλες οι φάσεις δόμησης στην Περιοχή 22 συμπυκνώνονται σε μια γενιά και κρίνοντας από την κεραμική, η γενιά αυτή έζησε εκεί κατά την ΥΚ ΙΙΙΑ 1 (αρχές 12ου αι. π.Χ.) (Obrink 1979: 20-23).

Η αστικοποιημένη κοινωνία του Hala Sultan Tekke της Ύστερης Κυπριακής Χαλκοκρατίας θα πρέπει να αναπτύχθηκε στην περιοχή από τη συνέχεια κατοίκησης προγενέστερων εποχών (προς το παρόν έχουμε μόνο τα ευρήματα, τα οποία πιστοποιούν δραστηριότητα κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού) και θα έχει περάσει από κάποιες μορφές συγκεντρωτισμού και κοινωνικής ιεραρχίας. Η θέση του Hala Sultan Tekke, η οποία βρίσκεται σε μια από τις καλύτερες θέσεις λιμάνια της Κύπρου, θα επεκτάθηκε, εν μέρει, από τη μετανάστευση από άλλες περιοχές, κυρίως από την Ανατολή προς την Κύπρο, αλλά και λόγω των κοινωνικοπολιτικών αλλαγών μέσα στους οικισμούς του νησιού, οι οποίες «επιβλήθηκαν» λόγω της ανάπτυξης του εμπορίου του κυπριακού χαλκού.

Κανείς δεν μπορεί να αγνοήσει τη σημασία του Hala Sultan Tekke στην Ανατολική Μεσόγειο, λόγω των ευρημάτων του, τα οποία συνδέουν τη θέση με τη Μυκηναϊκή Ελλάδα, την Κρήτη αλλά κυρίως με τη Συροπαλαιστίνη και την Αίγυπτο. Το Hala Sultan Tekke ήταν σίγουρα ένα διεθνές λιμάνι της εποχής του. Πλοία από τις προαναφερθείσες περιοχές θα αγκυροβολούσαν εκεί μέχρι περίπου το 1000 π.Χ., όταν ο κόλπος του Hala Sultan Tekke μετατράπηκε σε αλυκή. Σημαντικό είναι το γεγονός, ότι όποιος θα μπορούσε να είναι ο λόγος εγκατάλειψης της θέσης (είτε εγκαταλείφθηκε εξαιτίας της αλυκής, είτε εγκαταλείφθηκε εξαιτίας καταστροφών, όπως εισηγούνται οι ανασκαφείς), το Hala Sultan Tekke δεν κατοικήθηκε ποτέ ξανά.

Η Ναυσιπλοΐα στην Οδύσσεια του Ομήρου

Θωμάς Κωστή
ΙΣΑ 40

Ένα από τα πρωιμότερα κείμενα για ταξίδι στη θάλασσα, και ίσως το δημοφιλέστερο, είναι η Οδύσσεια του Ομήρου. Το κείμενο αυτό, αν και φανταστικό σε πολλά σημεία του, εμπιριέχει πολλά στοιχεία της θαλάσσιας δραστηριότητας των ανθρώπων, τόσο της εποχής κατά την οποία συντάσσεται, όσο και της εποχής την οποία περιγράφει. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει τα στοιχεία της ναυσιπλοΐας που απαντά κανείς στο κείμενο της Οδύσσειας και να τα ερμηνεύσει μέσα στο πολιτισμικό και χρονολογικό τους πλαίσιο. Για το σκοπό αυτό θα χρησιμοποιηθεί το κείμενο στην αρχική του μορφή. Το Ομηρικό ζήτημα καθαυτό δε θα μας απασχολήσει αν και πτυχές του αφορούν τη μελέτη του θέματός μας.

Ζητήματα στην μελέτη της Οδύσσειας

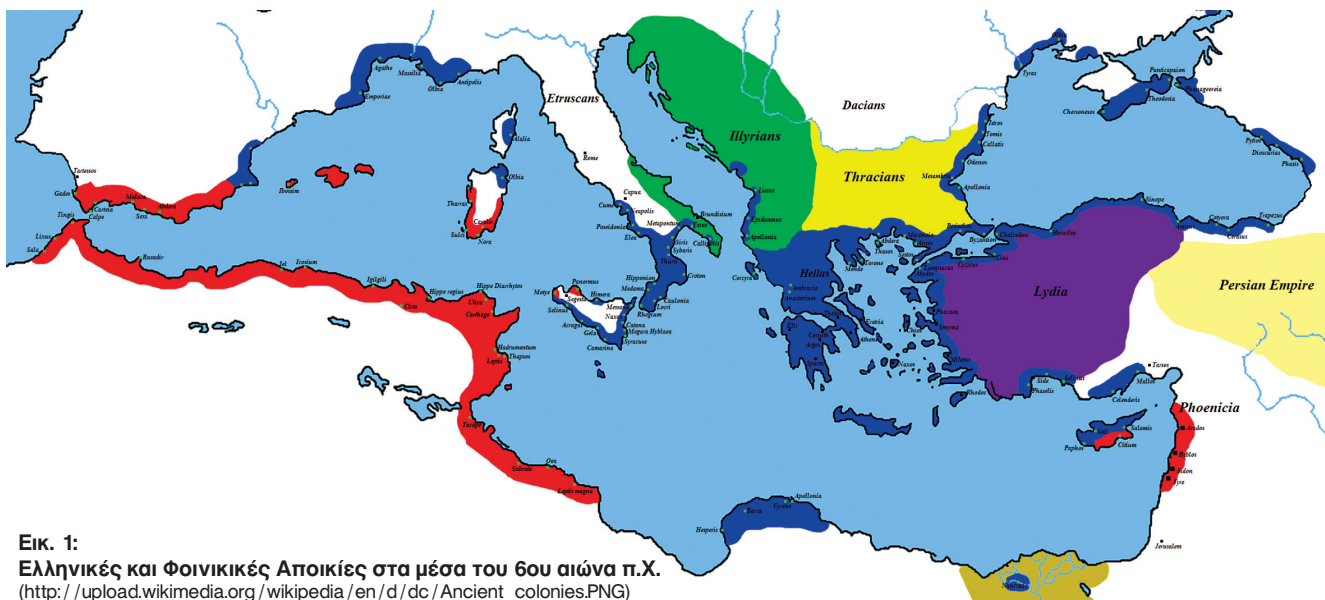
Ζήτημα Χρονολόγησης - Αναχρονισμού

Η σύνταξη των Ομηρικών επών τοποθετείται στο δευτερο μισό του 8ου αιώνα και φαίνεται να είχε την μορφή της συναρμολόγησης προγενεστέρων

ψαν με την προφορική διαδοχή.

Παράλληλα, η περίοδος των δύο αιώνων που μεσολαβεί μεταξύ της σύνθεσης και της καταγραφής των επών, συμπίπτει χρονολογικά με τον Β' Ελληνικό Αποικισμό. Είναι μια περίοδος που λόγω της δραματικής αύξησης του πληθυσμού, ο μητροπολιτικός ελληνικός χώρος αδυνατεί να συντηρήσει τον πληθυσμό κι έτσι, πολλοί αναγκάζονται να αναχωρήσουν δια θαλάσσης προς αποικισμό περιοχών που βρίσκονται στα Νότια και Δυτικά της Ελλάδας. Αυτός ήταν αφενός, μάλλον, ο λόγος που η Οδύσσεια ήταν τόσο δημοφιλής. Έχοντας ζήσει τις δικές τους εμπειρίες στη θάλασσα, οι ακροατές μπορούσαν να ταυτιστούν περισσότερο με τον ήρωα της διήγησης. Επιπλέον, όμως, λόγω ακριβώς των πολλών εμπειριών που αποκτούν κατ' αυτή την περίοδο, πέρα από το μύθο-ιστορία του Οδυσσέα, πιθανόν να προστίθενται και να αφομοιώνονται στη διήγηση εμπειρίες των αποστολών έξω από το μητροπολιτικό ελληνικό χώρο.

Όσον αφορά στη χρονολόγηση της διήγησης, μπορεί να τοποθετηθεί

Εικ. 1:
Ελληνικές και Φοινικικές Αποικίες στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ.
(http://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/d/dc/Ancient_colonies.PNG)

ποιημάτων-τραγουδιών (εξ ου και ραψωδία) μέσα σε ένα μεγαλύτερο πλαίσιο με τη προσωπική σφραγίδα του συνθέτη. Η καταγραφή, όμως, των εκτενών αυτών ποιημάτων γίνεται αρκετά αργότερα στα μέσα του 6ου αιώνα, όταν ο Αθηναίος τύραννος, Πεισίστρατος, κατάρτισε μια επιτροπή από διορθωτές που επεξεργάστηκαν και κατέγραψαν το κείμενο που υπήρχε στην προφορική παράδοση, αφαιρώντας λάθη ή παρεμβολές που προέκυ-

στις αρχές του 12ου αιώνα π.Χ. τόσο λόγω της αρχαιολογικής ταύτισης της Ομηρικής Τροίας με την Τροία VIIa που χρονολογείται περί το 1190, όσο και από τα αστρονομικά φαινόμενα που αναφέρονται στη διήγηση τα οποία ορίζουν το 1178 ως το έτος επιστροφής του Οδυσσέα στην Ιθάκη (Baikouzis and Magnasco 2008).

Μελετώντας το κείμενο, υπάρχει δυσκολία στη διάκριση των στοιχείων που είναι όντως της εποχής που περι-

γράφεται (αρχές 12ου αιώνα π.Χ. – Ύστερη Εποχή του Χαλκού – Μυκηναϊκός Πολιτισμός) και αυτών που ανταποκρίνονται στην εποχή που συντέθηκαν ή που καταγράφηκαν τα ομηρικά έπη (Αρχαϊκή Εποχή – 8ος -6ος αιώνας π.Χ.) (Mark 2005, 8)

Ωστόσο, ακόμα και αν τα στοιχεία της ναυσιπλοΐας που καταγράφονται στην Οδύσσεια, περιγράφουν την εποχή του Ομήρου, μπορούμε να θεωρήσουμε πως ανταποκρίνονται σε μεγάλο βαθμό με την εποχή κατά την οποία λαμβάνει χώρα η διήγηση. Στην προβιομηχανική εποχή, που τέλειωσε πολύ πρόσφατα, η τεχνολογική πρόοδος είναι μια εξαιρετικά αργή διαδικασία και ως εκ τούτου, οι τεχνολογικές αλλαγές που μπορούμε να αναμένουμε σε μια περίοδο 500 ετών είναι αρκετά μικρές. Όσον αφορά στη ναυσιπλοΐα, οι διαφορές αναμένονται να είναι ακόμα περισσότερο περιορισμένες. Οι συνθήκες στην θάλασσα παραμένουν οι ίδιες αφού το κλίμα, τα ρεύματα, οι άνεμοι και εν γένει όλες οι περιβαλλοντικές παράμετροι δε μεταβάλλονται, τα διαθέσιμα μέσα είναι λίγο ή πολύ τα ίδια, ενώ η ναυτική παράδοση δεν έχει να παρουσιάσει ουσιαστικές αλλαγές.

Ζήτημα διάκρισης των πραγματικών και πλασματικών στοιχείων

Το κείμενο κινείται τόσο στη σφαίρα του μυθικού όσο και στη σφαίρα του πραγματικού. Οι δύο αυτές σφαίρες, όμως, αλληλεπικαλύπτονται σε κάποιο βαθμό. Έχουμε, δηλαδή, καθαρά μυθικές καταστάσεις και καθαρά πραγματικές καταστάσεις. Ταυτόχρονα, όμως, συναντούμε τόσο στοιχεία που εκ πρώτης όψεως φαίνονται πλασματικά αλλά είτε αποτελούν αλληγορία για κάτι πραγματικό είτε αποτελούνται από κάτι πραγματικό, στο οποίο έχει προστεθεί υπερβολή ή φέρει μυθικό περίβλημα, όσο και στοιχεία που εκ πρώτης όψεως φαίνονται πραγματικά, αλλά μια πιο προσεκτική ματιά μπορεί να διακρίνει την πλασματική τους φύση.

Έτσι, μέσα στη διήγηση είναι δυνατόν να αναγνωρίσουμε συγκαλυμ-

μένα μέσα στο μύθο, τόσο τακτικές και στοιχεία της ναυσιπλοΐας, όσο συνήθειες και θεσμούς που σχετίζονται με την ναυσιπλοΐα, αλλά επίσης και περιγραφές τοποθεσιών. Αξιοσημείωτο παράδειγμα αποτελεί το ακόλουθο:

Ο Οδυσσέας φτάνει σε ένα υπερφυσικό νησί, το οποίο ανήκει και κατοικείται από τον Αίολο, τον Άρχοντα των Ανέμων. Αναχωρώντας ο Οδυσσέας από το νησί, ο Αίολος κλείνοντας τους ανέμους στον ασκό αφήνει μόνο το Ζέφυρο να φυσά. Δίνει τον ασκό στον Οδυσσέα και με τον ευνοϊκό άνεμο να φυσά, ο Οδυσσέας ταξιδεύει για πολλές μέρες χωρίς παύση. Οι σύντροφοι του Οδυσσέα δε γνωρίζουν το περιεχόμενο του ασκού και προσπαθούν να το εξετάσουν με καταστροφικά αποτελέσματα. Αυτό συμβαίνει λίγο πριν φτάσουν στην Ιθάκη.

Στο περιστατικό αυτό, μπορούμε να αντλήσουμε πολλά στοιχεία που βρίσκονται υποκείμενα στο πρώτο εξόφθαλμο νόημα του κειμένου. Έχουμε κατ' αρχάς μια εξωπραγματική εικόνα του νησιού που περιγράφεται ως πλωτό και με χάλκινα τείχη. Η περιγραφή του ως πλωτό και τειχισμένο παραπέμπει στην εικόνα αρκετών νησιών του Αιγαίου, αλλά και των Λιπαρών Νήσων και της Μάλτας που έχουν απότομες βραχώδεις ακτές οι οποίες έχουν το χρώμα του χαλκού-ορείχαλκου.

Ακολουθώντας, βλέπουμε ένα στοιχείο της ναυσιπλοΐας πως όταν ο άνεμος είναι ευνοϊκός, θεωρείται περισσότερο συμφέρον το να εκμεταλλευτούν την κάθε στιγμή του, παρά να σταματήσουν για ξεκούραση και ανεφοδιασμό που θα ήταν τόσο απαραίτητα (Mark 2005, 140).

Επίσης, διακρίνουμε το γεγονός πως η γνώση του χειρισμού των ανέμων και άρα, κατ' επέκταση, η γνώση της τέχνης της ναυσιπλοΐας είναι περιφρουρούμενο μυστικό, το οποίο λίγοι κατέχουν, πράγμα που μας είναι γνωστό και από σύγχρονα εθνογραφικά στοιχεία και ταυτόχρονα, πως η άγνοια της τέχνης του χειρισμού των ανέμων επιφέρει καταστροφικά αποτελέσματα. Αυτό το στοιχείο ανιχνεύεται και στο περιστατικό Κίρκης, η οποία περιγράφει στον Οδυσσέα και μόνο αυτόν, το τι πρόκειται να συναντήσει στη συνέχεια του ταξιδιού του. Η γνώση παραμένει στην αποκλειστικότητα του αρχηγού. Έτσι, όταν σύντομα αργότερα πλησιάζουν στο στενό της Σκύλλας και της Χάρυβδης (το οποίο αποτελεί περίπτωση προσθήκης της υπερβολής σε κάποιον υπαρκτό κίνδυνο στη θάλασσα), ο Οδυσσέας αποφεύγει να πει στους συντρόφους του τι τους περίμενε εκεί. Δικαιολογεί, βέβαια, τη στάση του αυτή, με το ότι η γνώση του επικείμενου κινδύνου θα έκανε τους συντρόφους να παγώσουν από το φόβο τους, αλλά αυτή η δικαιο-

Ο Οδυσσέας και οι Σειρήνες. Λεπτομέρεια από Αττική ερυθρόμορφη στάμνο, ca. 475 π.Χ.

(http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/99/Odysseus_Sirens_BM_E440_n2.jpg)

λογία ενδέχεται να αποτελεί και αιτία της διατήρησης της τέχνης της ναυσιπλοΐας μυστική.

Το τρίτο στοιχείο που παρατηρούμε στο ανωτέρω απόσπασμα είναι μια διαπίστωση-γνώση πολύ χρήσιμη για τους θαλασσοπόρους: πως πλησιάζοντας κοντά στις ακτές συμβαίνει να ξεσπούν ξαφνικοί και επικίνδυνοι άνεμοι, που οφείλονται σε ραγδαία πτώση της θερμοκρασίας στην ξηρά. Το στοιχείο αυτό απαντάται ακόμα μια φορά στην Οδύσσεια, όταν ο Οδυσσεύς, έχοντας φύγει από την Ωγυγία, πλησιάζει 18 μέρες αργότερα τη Σχερία, το νησί των Φαιάκων. Η ανατροπή αυτή τη φορά αποδίδεται στον Ποσειδώνα και το θυμό του.

Το αντίστροφο, δηλαδή κάτι που εκ πρώτης όψεως φαίνεται πραγματικό, αλλά μια πιο προσεκτική ματιά μπορεί φανερώσει την πλασματική τους φύση, εντοπίζεται στην περιγραφή των Φαιάκων. Το λιμάνι, η πόλη και οι άρχοντές τους παρουσιάζονται αψεγάδιαστοι. Το παλάτι του Αλκίνοου είναι στολισμένο με χρυσό, ασήμι και μπρούντζο και φρουρείται από ένα σκύλο από χρυσό και ασήμι, φτιαγμένο από τον Ήφαιστο. Κανείς άλλος λαός δεν παρουσιάζεται τόσο ιδανικά, ούτε καν οι Ολύμπιοι θεοί. Οι Φαίακες υπερέχουν και στην ναυσιπλοΐα. Τα πλοία τους είναι γρήγορα όπως τη σκέψη. Ο Όμηρος δίνει έμφαση στη ναυτική όψη της κοινωνίας του, παραθέτοντας τα ονόματα των αριστοκρατών, τα οποία σχετίζονται με τη θάλασσα, τη ναυτική δεξιότητα ή τα πλοία: Άκρόνεως, Ώκύαλος, Έλατρεύς, Ναυτεύς, Πρυμνεύς, Άγχιάλος, Έρετμέυς, Ποντεύς, Πρωρεύς, Θόων, Αναβησινεύς, Αμφιάλος, Πολύνης, Τεκτονίδαος, Εύρύαλος και Ναυβολίδαος (Mark 2005, 151).

Ζήτημα ταύτισης των περιοχών που αναφέρονται στο κείμενο

Το ερώτημα που τίθεται κατ' αρχάς είναι κατά πόσον ο Όμηρος (ο συνθέτης του έπους, όποια κι αν ήταν η ταυτότητά του) γνωρίζει τα μέρη στα οποία αναφέρεται. Για το θέμα αυτό, υπάρχουν δύο απόψεις αντίθετες μεταξύ τους. Η μια θέλει τον συνθέτη να αγνοεί πλήρως τις περιοχές δυτικά της Ελλάδας και ως εκ τούτου, οι περιοχές που περιγράφει είναι πλασματικές και δεν ανταποκρίνονται σε οποιαδήποτε πραγματικότητα. Αυτό θα σήμαινε, ακολούθως, ότι η οποιαδήποτε ταύτιση κάποιος περιοχής της κεντρικής και δυτικής Μεσογείου με κάποια περιγραφή του Ομήρου επήλθε αργότερα, όταν οι θαλασσοπόροι-ταξιδιώτες-άποικοι αναζητούσαν τις διάφορες περιοχές που αναφέρονται στο έπος.

Η άλλη άποψη θέλει το συνθέτη να γνωρίζει από προσωπική εμπειρία ή από περιγραφές-ιστορίες ναυτικών τις περιοχές που περιγράφει. Αυτό, κατά τη γνώμη μας, λειτουργεί καλύτερα ως υπόθεση και στηρίζει, επίσης, την υπό-

Απόκρημνες ακτές στη Μάλτα

θεση που αναλύθηκε παραπάνω. Η σύνταξη της Οδύσσειας τοποθετείται χρονολογικά σε μια περίοδο που μόλις έχει αρχίσει ο Β' Ελληνικός Αποικισμός. Σε αυτό το πλαίσιο είναι πιθανόν είτε ότι ο συγγραφέας συμμετείχε σε μια τέτοια αποστολή και από αυτή λαμβάνει υλικό για την δημιουργία του, είτε ότι από τους διάφορους που συμμετέχουν σε τέτοια ταξίδια λαμβάνει πληροφορίες και διηγήσεις για τα ταξίδια τους.

Ωστόσο, θεωρητικά μπορεί να ισχύει και μια μέση κατάσταση και άρα, το ομηρικό κείμενο να περιέχει τόσο πραγματικές τοποθεσίες όσο και πλασματικές.

Η ταύτιση των περιοχών που αναφέρονται με πραγματικές τοποθεσίες ήταν ένα ζήτημα που απασχόλησε τους λογίους από την αρχαιότητα. Ένα σημείο που υπάρχει κοινό στις διάφορες θεωρίες είναι ότι διάφορες τοποθεσίες που περιγράφονται ως νησιά στην ομηρική διήγηση, συχνά ταυτίζονται με περιοχές που δεν είναι νησιωτικές ή ταυτίζονται με διαφορετικά σημεία ενός νησιού (όπως π.χ. η Σικελία). Αυτό είναι ενδεικτικό για την αντίληψη των ναυτικών όσον αφορά τα διαφορετικά τμήματα της στεριάς που συναντούν. Η εικόνα που αντιλαμβάνονται σε περιοχή μη γνώριμη είναι αποσπασματική. Το ενιαίο στις περιπλανήσεις τους είναι η απέραντη θάλασσα.

Οποιαδήποτε ερμηνεία κι αν είναι ακριβέστερη όσον αφορά την ταύτιση των περιοχών, το σίγουρο είναι πως η ακτοπλοΐα ήταν μόνο μια πτυχή της ναυσιπλοΐας και συχνά έβγαιναν στην ανοικτή θάλασσα. Μια πιο γεωγραφικά συγκεκριμένη αναφορά σε ταξίδι στην ανοικτή θάλασσα που αναφέρεται είναι η πλασματική ιστορία του Οδυσσέα προς τον Εύμαιο, στον οποίο μιλά για ταξίδι από την Κρήτη προς την Αίγυπτο.

Επίσης, οι περιγραφές του Ομήρου για τις διάφορες περιοχές που αναφέρει, μπορούν να παραλληλιστούν με περιήλους που συγγράφονταν μέχρι πολύ πρόσφατα από τους ναυτικούς. Το εκτενέστερο απόσπασμα μέσα στην

διήγηση αποτελεί η περιγραφή της Κίρκης για τη συνέχεια του ταξιδιού του Οδυσσέα από εκεί και οι οδηγίες που του επισυνάπτει για τους τόπους και τις καταστάσεις που θα συναντήσει (Ραψωδία Μ 37- 141).

Κατά την εποχή του Οδυσσέα, τέτοιες περιγραφές πολύ πιθανόν να ήταν διαθέσιμες στους ναυτικούς της εποχής του Οδυσσέα περισσότερο μέσω προφορικής παράδοσης, όπως φαίνεται μέσα στο κείμενο, παρά μέσω ναυτικών εγχειριδίων. Κατά την αρχαϊκή εποχή είναι μάλλον βέβαιο ότι υπήρχαν ναυτικά εγχειρίδια-περίπλοι. Ο πρωϊμότερος περίπλους που σώζεται είναι ο περίπλους του Άνωνα, του Καρχηδονίου θαλασσοπόρου, που περιγράφει τις δυτικές ακτές της Αφρικής από τις Ηράκλειες Στήλες (Γιβραλτάρ) μέχρι τον κόλπο της Γουϊνέας και χρονολογείται στον 6ο αιώνα, που συμπίπτει με την καταγραφή των επών από τον Πεισίστρατο.

Η Γεωγραφία της Οδύσσειας

Η ταύτιση των περιοχών που αναφέρονται με πραγματικές τοποθεσίες ήταν ένα ζήτημα που απασχόλησε τους λογίους από την αρχαιότητα. Ο Στράβων δίνει το πιο ολοκληρωμένο σύνολο ταύτισης των περιοχών:

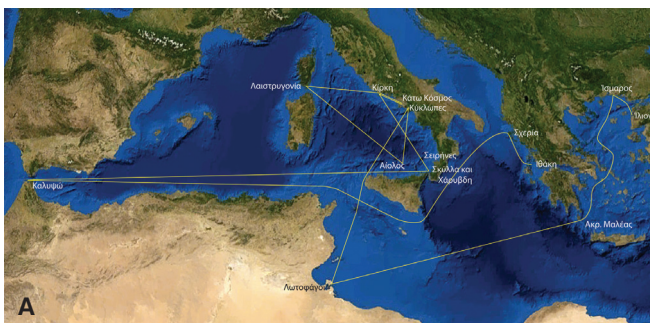
- Λωτοφάγοι: νήσος Djerba, Τυνησία
- Κύκλωπες: νοτιοανατολική Σικελία κοντά στην Αίτνα
- Αιολία: νήσος Λίπαρι, Αιολία νησιά, βόρεια της Σικελίας
- Λαιστρυγόνες: Νοτιοανατολική Σικελία
- Η χώρα των Κιμμερίων: Βόσπορος
- Ωκεανός: Μαύρη Θάλασσα
- Σειρήνες: είτε το ακρωτήριο Faro παρά τα στενά της Μεσσήνης, είτε η περιοχή των Σειρηνουσών, μεταξύ του

ταξιδεύει με την βοήθεια του Ζέφυρου (δυτικός άνεμος) από το Λίπαρι προς την ανατολή και την Ιθάκη, χωρίς να περάσει από το στενό της Μεσσήνης και άρα τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη.

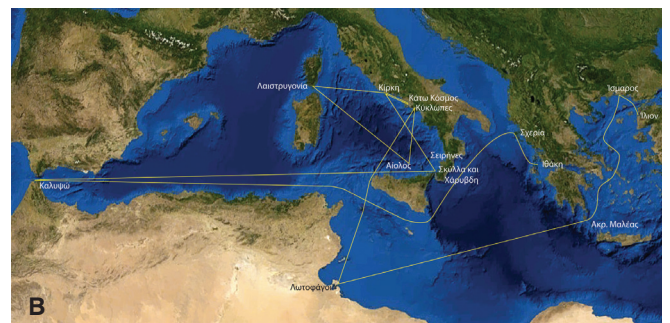
Οι θεωρίες που έχουν διατυπωθεί μέχρι τις μέρες μας είναι πάμπολλες, άλλες με λιγότερο και άλλες με περισσότερο πειστικά επιχειρήματα. Τα σταθερά σημεία στις πλείστες ερμηνείες, και άρα αυτά που δέχονται την μεγαλύτερη αποδοχή από τους μελετητές, είναι το νησί των Λωτοφάγων που ταυτίζεται με το νησί Djerba στην Τυνησία, το νησί της Κίρκης που ταυτίζεται με το ακρωτήριο Circeo, αρκετά βόρεια της Νάπολης, η Σκύλλα και η Χάρυβδη που ταυτίζονται με το στενό της Μεσσήνης και κατ' επέκταση, οι Σειρήνες που αναγκαστικά τοποθετούνται στην Ιταλική ακτή στον χώρο μεταξύ του Circeo και της Μεσσήνης. Αξίζει να επισημανθεί η γλωσσολογική σχέση μεταξύ της ονομασίας της Σκύλλας και της Χάρυβδης με τις στεριές που βρίσκονται εκατέρωθεν του στενού της Μεσσήνης, την Σικελία και την Καλαβρία. Παραθέτουμε τρεις ερμηνείες όπως έχουν καταγραφεί στη βιβλιογραφία (Χάρτες Α, Β, Γ)

Παρατηρώντας τους τρεις χάρτες και συγκρίνοντας με τον χάρτη στην Εικόνα 1, είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι η αναφορά σε λαούς αφιλόξενους και βάρβαρους (Λαιστρυγόνες, Κύκλωπες κλπ) ταυτίζεται συχνά με περιοχές που αποτελούν Φοινικικές και όχι Ελληνικές αποικίες. Αυτή η παρατήρηση ενισχύει την άποψη της τροφοδότησης του κειμένου με εμπειρίες από τους συμμετέχοντες στις αποστολές για αποικισμό της Νότιας Ιταλίας και Σικελίας.

Οι δύο πρώτες θεωρίες φαίνεται να υστερούν σε διάφορα σημεία, με πιο

A: Θεωρία του Victor Berard
B: Θεωρία του Ernle Bradford
(Mark 2005, 162)

κόλπου τη Νάπολης και του κόλπου του Σαλέρνο, είτε η ίδια η Νάπολη

- Σκύλλα και Χάρυβδη: Στενό της Μεσσήνης
- Ωγυγία (το νησί της Καλυψούς) και Σχερία (το νησί των Φαιάκων): αποκύημα της φαντασίας – στον Ατλαντικό Ωκεανό

Η ταύτιση του Στράβωνα περιέχει διάφορα γεωγραφικά κενά και ασυνέπειες με το Ομηρικό κείμενο. Πιο χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η ταύτιση του νησιού Λίπαρι με το νησί του Αιόλου, όπου δημιουργείται πρόβλημα στην ερμηνεία πώς ο Οδυσσέας

σημαντικό αυτό που αναλύθηκε παραπάνω σχετικά με την ταύτιση που δίνει ο Στράβωνας για την Αιολία. Η θεωρία που φαίνεται στην αντίληψη μας πιο αληθοφανής είναι αυτή που περιγράφεται Στα Χνάρια του Οδυσσέα. Δε θα μπούμε στη διαδικασία αναπαραγωγής του περιεχομένου του εν λόγω συγγράμματος, που περιέχει, ουσιαστικά, την ταύτιση των διαφόρων περιοχών της Ομηρικής διήγησης με πραγματικές περιοχές, χρησιμοποιώντας διάφορα επιχειρήματα. Τα επιχειρήματά του αφορούν την ταύτιση των περιοχών αυτών, συγκρίνοντας την ομηρική

περιγραφή τόσο με τη σύγχρονη παρατήρηση των περιοχών αυτών, όσο και με την ανάλυση περιγραφών των περιοχών από αρχαίους συγγραφείς, σε συνδυασμό με τοπικές παραδόσεις που συνδέουν την κάθε περιοχή με την διήγηση.

Το ερώτημα που τίθεται κάθε φορά, όμως, αν ληφθούν υπόψη αυτά τα επιχειρήματα, είναι κατά πόσον οι περιοχές αυτές περιγράφονται στο ομηρικό κείμενο, αφού υπάρχει ήδη η εμπειρία τους, ή κατά πόσον ταυτίζονται με τις ομηρικές περιγραφές και δημιουργούνται οι ανάλογες παραδόσεις στο κατόπιν.

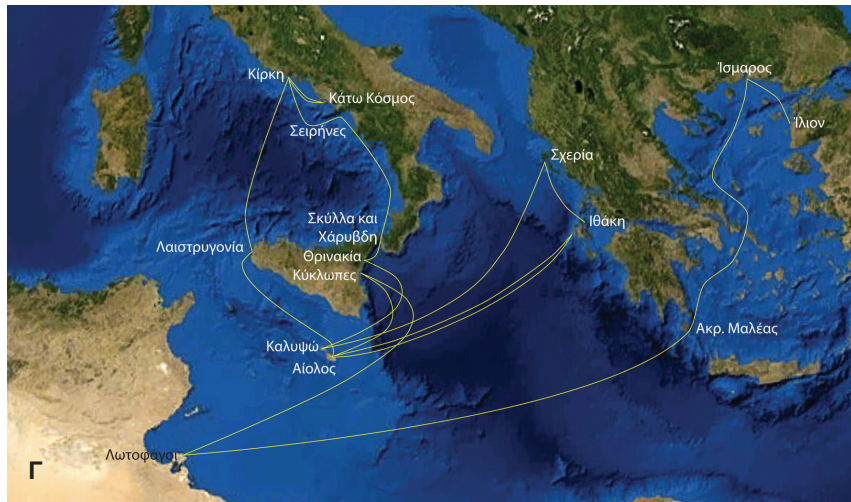
Αναφορές στην πρακτική της ναυσιπλοΐας

Μέσα από τα αποσπάσματα του κειμένου, όπου περιγράφεται καθ' αυτή η διαδικασία της ναυσιπλοΐας είναι δυνατό να μελετήσουμε στην πράξη τη χρήση των διαφόρων μερών και εξαρτημάτων στα σκάφη, όμως, δε θα μας απασχολήσει στην παρούσα εργασία.

Ο απόπλους είναι ένα από τα στάδια της ναυσιπλοΐας που αναφέρεται πιο συχνά στο κείμενο, ενώ, αντίθετα, η άφιξη είναι σχεδόν ανύπαρκτη ή περιγράφεται εξαιρετικά συνοπτικά. Ενδεικτικά, περιγραφή του απόπλου περιγράφεται (1) στην αναχώρηση του Τηλέμαχου για την Πελοπόννησο, όπου μπορούμε, επίσης, να παρατηρήσουμε και τη διαδικασία της χρήσης του ιστίου και την κίνηση με αυτό (Ραψωδία Β' 413-434), (2) στην απόπλευση κατά την επιχείρηση των μνηστήρων να στήσουν ενέδρα στον Τηλέμαχο κατά την επιστροφή του από την Πελοπόννησο, όπου μπορούμε να δούμε τη χρήση της κωπηλασίας για την κίνηση του πλοίου (Ραψωδία Δ' 778-784) (3) στην αναχώρηση του Οδυσσέα και της συνοδείας του από το νησί της Κίρκης με τη χρήση του ιστίου και της δύναμης του ανέμου (Ραψωδία Λ' 1-13), (4) στην αναχώρηση του Τηλέμαχου από την Πελοπόννησο για την Ιθάκη και πάλι χρησιμοποιώντας την ιστιοφορία του πλοίου (Ραψωδία Ο' 282-294).

Κατά το πέρασμα του Οδυσσέα και των συντρόφων του από τις Σειρήνες, μπορούμε να παρατηρήσουμε τη διαδικασία της εναλλαγής της χρήσης της αιολικής δύναμης με την κωπηλασία. Ο λόγος αυτής της εναλλαγής είναι το καταλάγιασμα του ανέμου, σε βαθμό που να μην μπορεί να εξυπηρετήσει την κίνηση του πλοίου (Ραψωδία Μ' 165-172).

Αν και μπορούμε να υποθέσουμε, λαμβάνοντας υπόψη διάφορα εθνογραφικά στοιχεία και την πρακτική που ήταν σε εφαρμογή μέχρι πολύ πρόσφατα, τα μέσα και τους τρόπους πλοήγησης κατά την Ομηρική εποχή, το μόνο ξεκάθαρο στοιχείο που μας δίδεται στο κείμενο αποτελεί η πλοήγηση, χρησιμοποιώντας για προσανα-

τολισμό τα αστέρια όπως περιγράφεται κατά την αναχώρηση του Οδυσσέα από την Ωγγυία (Ραψωδία Ε' 269-277).

Αξίζει να σημειωθεί πως, αρκετά από τα ταξίδια που περιγράφονται, λαμβάνουν χώρα το βράδυ, τόσο στο απόσπασμα που προηγήθηκε, όσο και στα ταξίδια του Τηλέμαχου προς και από την Πύλο, ενώ οι μνηστήρες που ετοιμάζουν ενέδρα στον Τηλέμαχο είναι σε ετοιμότητα να δράσουν οποιαδήποτε ώρα. Αυτό υποδηλώνει ότι η νυκτερινή διάπλευση ήταν μια ευρέως εφαρμοζόμενη τακτική, για την οποία υπήρχε αξιοσημείωτη εμπειρία (Mark 2005, 143).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν περιγραφές καταστροφών στη θάλασσα, οι οποίες αποδίδονται στην οργή του θεού: (1) στη θαλασσοταραχή που αντιμετωπίζει ο Οδυσσέας πλησιάζοντας το Ακρωτήριο του Μαλέα, όπου η καταστροφή είναι σχετικά μικρή αφού σχίζονται μόνο τα πανιά και έτσι, συνεχίζουν κωπηλατούντες (Ραψωδία Ι' 70-83) και (2) στην ολοκληρωτική καταστροφή του σκάφους και την απώλεια όλων, πλην του Οδυσσέα, μετά την ασεβή κατανάλωση των βοδιών του ήλιου από τους συντρόφους του Οδυσσέα (Ραψωδία Μ' 408-426).

Συμπεράσματα-Επίλογος

Η ανάλυση του περιεχομένου της Οδύσσειας φαίνεται ιδιαίτερα σημαντική στην μελέτη της ναυσιπλοΐας στα τέλη της Εποχής του Χαλκού και τις αρχές της Εποχής του Σιδήρου. Η εικόνες που μας παρουσιάζει όσον αφορά στην πρακτική της ναυσιπλοΐας, όσο και η έμμεση αναφορά στους θαλάσσιους δρόμους, είναι ικανά να δημιουργήσουν μια αρκετά ευκρινή εικόνα της υπό μελέτη περιόδου. Παράλληλα θεωρούμε πως έχει πολλά στοιχεία να προσφέρει σχετικά με το πώς βιώνεται η εμπειρία του Β' Ελληνικού Αποικισμού. Η παρούσα εργασία έδωσε απλά ένα δείγμα περιόχου τι πληροφορίες μπορεί να αντλήσει κανείς από το ομηρικό κείμενο και μόνο για μια κατηγορία του υλικού, τη ναυσιπλοΐα.

Γ: Θεωρία που αναλύεται στο βιβλίο *Στα Χνάρια του Οδυσσέα* (Bonanno et al. 2003)

Βιβλιογραφία:

- Baikouzis, Constantino, and Marcelo O. Magnasco. "Is an eclipse described in the *Odyssey*?" *Proceedings of the National Academy of Sciences*, July 1, 2008: 8823-8828.
- Bonanno, Anthony, Mhamed Fantar, Marcello Gigante, Φάνης Κακριδής, και Μάριος Ραφαήλ. 2003. *Στα Χνάρια του Οδυσσέα*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Casson, Lionel. 1995. *Ships and Seamanship in the Ancient World*. The Johns Hopkins University Press.
- Mark, Samuel. 2005. *Homeric Seafaring*. Texas A&M University Press.
- Καζαντζάκης, Νίκος και Κακριδής, Ιωάννης Θ. 2002. *Ομήρου Οδύσεια*. Βιβλιοπωλείο της

Ο Θηλασμός στο Βυζάντιο (6ος-9ος αι.)

Μαρία Παπαντωνίου
ΙΣΑ 4ο

Η ανασύνθεση της εικόνας καθημερινών φαινομένων της βυζαντινής περιόδου (6ος-9ος αι.) αποτελεί μια πολύ ενδιαφέρουσα πτυχή της βυζαντινής κοινωνικής ιστορίας. Στην παρούσα εργασία, εξετάζουμε περιπτώσεις Αγίων που θήλασαν από τη μητέρα τους, καθώς επίσης και θαύματα που συνέβηκαν κατά την περίοδο του θηλασμού. Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο τρόπος με τον οποίο οι συγγραφείς των αγιολογικών κειμένων παρουσίαζαν το θηλασμό: ως εμπειρία ανάδειξης της διαφορετικότητας ενός βρέφους που πρόκειται να εξελιχθεί σε Άγιο ή Αγία. Οι πηγές διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: τα αγιολογικά κείμενα, τα κείμενα εκκλησιαστικού δικαίου και τα ιατρικά εγχειρίδια. Η εξέταση των αγιολογικών κειμένων απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή, διότι πολύ συχνά διανθίζονται με τόπους, με σκοπό να προβληθεί η διαφορετικότητα ενός βρέφους ή παιδιού.

Η πρώτη τροφή που δινόταν στο βρέφος μόλις γεννιόταν δεν ήταν το μητρικό γάλα όπως θα ανέμενε κανείς, αλλά μέλι και γάλα ή μέλι και βούτυρο. (Κουκουλές 1948: 139-140). Αυτό επιβεβαιώνεται από διάφορες πηγές, όπως ο ιατρός Σωρανός, ο Μ. Βασίλειος, ο Γρηγόριος Νύσσης. Ο Σωρανός επιμένει ότι είναι καλύτερο να μη δίνεται στο βρέφος βούτυρο, διότι ήταν βαρύν και «κακοστόμαχο». Το καλύτερο για την περίπτωση ήταν να αλείψουν το στόμα του βρέφους με χλιαρό υδρομέλι (ή γάλα κατσίκας με μέλι) το οποίο μπορούσε να προετοιμάσει το στομάχι για να δεχτεί τροφή, άνοιγε την όρεξη και τους πόρους (Σωρανός IV,2.17). Ακολούθως, ξεκινούσε για το νεογέννητο η περίοδος του θηλασμού. Αρχικά, το βρέφος δε θήλαζε από τη μητέρα του, αλλά από τροφό. Το πρώτο γάλα της λεχώνας δεν ήταν κατάλληλο για το βρέφος: ήταν παχύρρευστο και «τυρώδες» και έπρεπε να περάσουν τουλάχιστον τρεις μέρες για να αποκτήσει την κανονική του γεύση και υφή (Σωρανός: IV, 2.36). Επίσης, το γάλα αυτό θεωρούνταν επιβλαβές, όχι μόνο εξαιτίας

της υφής του, αλλά και επειδή πιστευόταν ότι επιβλαβής ήταν η τροφή που προερχόταν από ταραγμένο σώμα (Σωρανός IV, 2.20).

Η επιλογή της τροφού που θα έδινε το πρώτο γάλα στο νεογέννητο, έπρεπε να γίνει με προσοχή: η τροφός έπρεπε να είχε γάλα δύο-τριών μηνών: το παλαιότερο γάλα ήταν «άτροφον και λεπτόν» (Σωρανός IV,2.20).

Η σημασία του μελιού ως πρώτης τροφής των νεογέννητων, επιβεβαιώνεται και από το έθιμο της τοποθέτησης πάνω στην Αγία Τράπεζα μελιού και γάλακτος. Το έθιμο αυτό δεν έβρισκε σύμφωνη την Εκκλησία: κατά την Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδο (692), ο ΝΖ' κανόνας απαγόρευσε την τοποθέτηση και προσφορά μελιού και γάλακτος στο Θυσιαστήριο (Πηδάλιον 1886:22· Κουκουλές 1948: 140). Ορίστηκε, επίσης, να μην αναμιγνύονται τα υγρά αυτά με τη Θεία Κοινωνία, αλλά να ευλογούνται ξεχωριστά (Ράλλης- Ποτλής: 400-401).

Σε πολλές περιπτώσεις η διατροφή της μητέρας επηρέαζε το θηλασμό. Κάποιες φορές, οι πλούσιες ζωικές τροφές, αποτελούσαν λόγο αποχής του βρέφους από το θηλασμό. Οι «ασκητικές» απαιτήσεις του βρέφους επιβεβαιώναν ότι δεν πρόκειται για ένα συνηθισμένο βρέφος. Μια άλλη σημαντική παράμετρος είναι κατά πόσο ο θηλασμός ήταν διαδεδομένος σε ανώτερα και κατώτερα στρώματα: από τους Βίους αντλούνται πολλά παραδείγματα, όπου μητέρες, πλούσιες ή φτωχές, θήλαζαν τα παιδιά τους. Ιδιάζουσα είναι η περίπτωση του Θεοδώρου Τήρωνος: η μητέρα του είχε πεθάνει αμέσως μετά από τη γέννηση και ο πατέρας, με δική του πρωτοβουλία, είχε αναλάβει «πρόγραμμα διατροφής» που θ' αντικαθιστούσε το μητρικό θηλασμό.

Ο Στέφανος Νεολάμπης είχε πολύ ενάρετους γονείς. Η μητέρα του ήταν τόσο ενάρετη που ακόμα και όταν ήταν έγκυος το Στέφανο έτρωγε ψωμί, λάχανα και έπινε νερό: απείχε, δηλαδή, από κάθε «παχιά τροφή» και από τη διατροφή της έλειπαν οι ζωικές και λι-

παρές τροφές. Μετά από τη γέννησή του, η μητέρα άρχισε να τρώει πιο πλούσιες τροφές, γι' αυτό και το βρέφος καθόλου δεν άγγιζε τους μαστούς της μητέρας του για να θηλάσει. Αυτό συνέβαινε για τρεις μέρες. Η τροφή, λοιπόν, του παιδιού ήταν η εγκράτεια της μητέρας του. Οι φίλοι και συγγενείς ήταν πολύ θλιμμένοι γι' αυτή την κατάσταση. Αργότερα, όμως, βλέπουμε ότι το παιδί απογαλακτίζεται και προχωρά στην εκπαίδευσή του

«δεξιά πλευρά», αποτελεί προφητική δήλωση της μελλοντικής ενάρτησης πνευματικής πορείας του παιδιού. Ο δεξιός μαστός από τον οποίο θα θηλάζε αντιστοιχεί στη «δεξιά πλευρά» (Van Den Ven 1962: 3,4-11). Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, δεν είχε αναφέρει στη μητέρα, ότι και η ίδια θα χρειαζόταν να ακολουθήσει συγκεκριμένη δίαιτα για να ικανοποιεί τις «ασκητικές απαιτήσεις» του βρέφους. Παρόλ' αυτά, μετά από τη γέννηση του

άρα, πρέπει να είχαν ξεπεραστεί τα προηγούμενα «προβλήματα» του θηλασμού. (SynaxCP: 291-94)

Η μητέρα του Αγίου Συμεών Στυλίτη είδε σε όραμα τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο. Ο Άγιος της ανήγγειλε ότι θα έμενε έγκυος αλλά ο γιος που θα γεννούσε δε θα ήθελε να λαμβάνει κρέας ή οίνο ή άλλα ανθρώπινα παρασκευάσματα και της επεσήμανε, επίσης, ότι το βρέφος θα θέλει να θηλάζει μόνο από το δεξί μαστό και η διατροφή του θα αποτελείται από ψωμί, μέλι και αλάτι. Η διευκρίνηση του Αγίου ότι το παιδί θα ανήκει στη

παιδιού, συνέβαινε το εξής παράξενο: κάθε φορά που η μητέρα του παιδιού έτρωγε κρέας, το παιδί δε δεχόταν με κανένα τρόπο να γευτεί το γάλα της κι έτσι, όλη τη μέρα έμενε νηστικό. Όταν η μητέρα αντιλήφθηκε τι γινόταν, σταμάτησε να τρώει κρέας (Van Den Ven 1962: 6,1-6).

Η Ευφροσύνη η Νέα, Τετάρτη και Παρασκευή δεν άγγιζε καθόλου τη θηλή της μητέρας της, ούτε δεχόταν να πειε κάτι. Τηρούσε με κάθε ακρίβεια τους ιερούς κανόνες σαν να ήταν ώριμη σε ηλικία (Halkin 1987: 57,2).

Ο Άγιος Αθανάσιος Αθωνίτης είχε

Η Παναγία Γαλακτοτροφούσα με αγγέλους.
Δεύτερο μισό 15ου αιώνα.
Κρητικό εργαστήριο
(Μουσείο Μπενάκη)

Πηγές:

Delehay, H., 1923. Les saints stylites. Subsidia Hagiographica 14. Brussel, 150-194.

Halkin, F., 1987. «Éloge de Sainte Euphrosyne la Jeune par Constantin Acropolite», Byzantion 57.

Halkin, F., 1962. «Un Opuscule Inconnu du Magistre Nicéphore Ouranos (La Vie de S. Théodore le Conscrit)», Analecta Bollandiana 80, 313-323.

Kurtz, E., 1898. Zwei griechische Texte über die hl. Theophano die Gemahlin Kaisers Leo VI (St. Petersburg, 1898), rev. Ch. Loparev, ZMNP 325 (Oct. 1899), 343-61.

Makres, G., 1997. Ignatios Diakonos und die Vita des HL Gregorios Dekapolites. Edition und Kommentar. Mit einer Übersetzung den Vita von Chronz. Byzantinisches Archiv 17. Stuttgart, Leipzig 1997.

Noret, 1982. Vitae duae antiquae sancti Athanasii Athonitae. Corpus Christianorum. Series Graeca 9. Turnhout: Brepols, 127-213.

Νικόδημος ο Αγιορείτης-Αγάπιος ο Ιερομόναχος, 1886. Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μίας ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησίας, ἥτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι Κανόνες τῶν ἁγίων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων, τῶν ἁγίων Οἰκουμενικῶν τε καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος θείων Πατέρων, Αθήνα.

Paschalides, S. A., 1991. Ο Βίος τῆς οσιομυροβλίτιδος Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ. Διήγηση περὶ τῆς Μεταθέσεως του τιμίου Λειψάνου της Οσίας Θεοδώρας, Θεσσαλονίκη, 190-235.

Ράλλης, Γ.Α., - Ποτλῆς, Σ. Μ., 1852. Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων Πατέρων, τ. Γ', τ. Δ', Αθήνα.

Ryden, L., 2002. The Life of St. Philaretos the Merciful written by his Grandon Niketas. A Critical Edition with Introduction, Translation, Notes and Indices. Studia Byzantina Upsaliensia 8. Uppsala. SynaxCP 291-94.

ΣΩΡΑΝΟΣ, Περί Γυναικείων Παθῶν, IV, (TLG database).

Van den Ven, P., 1962. La vie ancienne de Syméon Stylite le Jeune, I: Introduction et texte grec. Subsidia hagiographica, 32, Brussels.

Migne, J.-P.(ed.), 1864. Patrologia Graeca 58. Paris.

γονείς πολύ πλούσιους, αριστοκρατικής καταγωγής. Ο πατέρας του πέθανε πριν από τη γέννησή του, ενώ λίγο καιρό μετά από τη γέννηση, πέθανε και η μητέρα του. Η διευκρίνηση του βιογράφου ότι «*Η δὲ μήτηρ τέξασα καὶ γαλακτοτροφῆσασα καὶ Αβραάμιον ὀνομάσασα, εἶτα χρόνον ὀλίγον ἐπιβιώσασα*», οδηγεί στο πιθανό συμπέρασμα ότι η μητέρα του πέθανε όταν το παιδί ήταν δύο-τριών χρονών (Noret 1982: 2.8-17). (Πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι συνήθως η βάπτισή ενός παιδιού πραγματοποιούνταν μετά από τον απογαλακτισμό του.)

Το Φιλάρτο Ελεήμονα και τα δύο αδέρφια του, θήλασε η μητέρα τους (Ryden 2002: 76,259). Τον Αλύπιο Στυλίτη ανέλαβε τροφός για το θηλασμό του (Delehay 1923: 149,17-18). Από τις διηγήσεις για τα θαύματά της Θεοδώρας από τη Θεσσαλονίκη, βλέπουμε ότι ακόμα και η σύζυγος ενός υπηρέτη θήλαζε η ίδια το παιδί της, πράγμα που δείχνει ότι μάλλον ο θηλασμός ήταν ευρέως διαδεδομένος σε όλα τα κοινωνικά στρώματα (Paschalides 1991: 211,10).

Η μητέρα του Θεοδώρου Τήρωνος πέθανε στη γέννα. Ο πατέρας δεν έδωσε το παιδί σε τροφό για να το αναθρέψει και ανέλαβε ο ίδιος τη φροντίδα του νεογέννητου. Με δική του πρωτοβουλία, ετοίμαζε αυτοσχέδιο παχύρρευστο χυλό για να το ταΐζει. Το «πατρικό υποκατάστατο» του μητρικού γάλακτος ήταν μαγειρεμένο μίγμα από σιτάρι και κριθάρι, ανακατεμένα με μέλι και νερό. Το βρέφος λάμβανε την τροφή του με τη βοήθεια ενός αυτοσχέδιου γυάλινου δοχείου που είχε το σχήμα του μαστού, το οποίο του έδινε την αίσθηση της μητρικής θηλής. Με αυτόν τον τρόπο το παιδί τρεφόταν και αναπτυσσόταν (Halkin 1962: 2.3-15).

Ο Σωρανός από την Έφεσο (ιατρός του 2ου αι. μ.Χ.), με το έργο του «*Περί γυναικείων παθῶν*», άσκησε μεγάλη επίδραση στους γιατρούς των μετέπειτα αιώνων και θεωρείται ο ιδρυτής της Μαιευτικής και Γυναικολογίας. Στο τέταρτο βιβλίο δίνει με κάθε λεπτομέρεια, πληροφορίες για το πότε να ταΐζεται το βρέφος, ποια στάση πρέπει να έχει κατά το θηλασμό, τι πρέπει να προσέξει η θηλάζουσα και πότε μπορεί να καταλάβει ότι το βρέφος χόρτασε.

Αρχικά, επισημαίνει ότι το πρώτο γάλα δεν ήταν κατάλληλο για να το πει το βρέφος· έπρεπε να αφαιρεθεί και να απομακρυνθεί διότι θεωρούσαν επιβλαβής η τροφή που προερ-

χόταν από ταραγμένο σώμα (Σωρανός IV,36).

Κατά το θηλασμό, η στάση του παιδιού έπρεπε να είναι τέτοια που να το προστατεύει από ενδεχόμενο πνιγμό. Προτείνεται, λοιπόν, η πλάγια στάση, για να βολεύει να έχει στα χείλη του τη θηλή. Για να αποφευχθεί ο κίνδυνος η τροφός να αποκοιμηθεί, ο Σωρανός συμβουλεύει τις τροφούς-μητέρες να τρίβουν και να πιέζουν το μαστό. Με αυτό τον τρόπο, το βρέφος διευκολύνεται στην πόση του γάλακτος, ενώ διαλύεται και το παχύρρευστο γάλα (Σωρανός IV,37).

Προτρέπεται η τροφός να φροντίσει να μη δώσει στο παιδί το γάλα όλης της μέρας ή της νύχτας διότι η «ἀμετρία» μπορεί να προκαλέσει αρρώστια. Επίσης, να μην είναι μεγάλα τα διαστήματα από τον ένα θηλασμό στον άλλο. Καθώς το βρέφος δεν είναι ακόμα σε θέση να λάβει τροφή, είναι καλό να θηλάζει αρκετά επειδή το γάλα είναι από τη φύση του πλήρης τροφή. Όμως, να μη δίνεται γάλα στο βρέφος πριν από το λουτρό και πόσο μάλλον βέβαια στα ίδια τα λουτρά, πράγμα που πολλές φορές οι γυναίκες κάνουν για να τα βοηθήσουν να σιωπήσουν. Κατά τη διάρκεια του θηλασμού είναι πολύ επικίνδυνο το παιδί να αποκοιμηθεί διότι μπορεί να πνιγεί (Σωρανός IV,38).

Ο Σωρανός υποστηρίζει ότι δεν πρέπει να δίνεται στο βρέφος ο μαστός μόλις αρχίζει το κλάμα. Το ίδιο το κλάμα μπορεί και να είναι ωφέλιμο για το βρέφος· με το κλάμα γυμνάζεται το πνεύμα του βρέφους και τα αναπνευστικά του όργανα. Πιστεύει επίσης, ότι ένα βρέφος δεν κλαίει μόνο επειδή μπορεί να πεινά αλλά και επειδή μπορεί να έχει ενοχλήσεις στα έντερα, ή να μην είναι άνετη η στάση με την οποία είναι τοποθετημένο ή επειδή έχει φάει πολύ. Γι' αυτό λοιπόν, οφείλει η μητέρα-τροφός ν' αντιμετωπίζει την κάθε περίπτωση ξεχωριστά και ν' αποφεύγει να δίνει το μαστό στο βρέφος με κάθε ευκαιρία. Πειστική ένδειξη ότι το βρέφος πεινάει είναι όταν σαλεύει τα χείλη του, όταν βάζει το δάκτυλο στο στόμα του προσπαθώντας να νιώσει την αίσθηση της θηλής (Σωρανός IV,39).

Ο Σωρανός σημειώνει ότι μετά από το θηλασμό απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή· δεν πρέπει αμέσως να κινηθούν το βρέφος επειδή το γάλα εύκολα μπορεί να εξέλθει. Αν το βρέφος κλαίει μετά από την πόση του γάλακτος, η μητέρα-τροφός πρέπει να προσπαθεί να το καθησυχάζει με διάφορα

γλυκόλογα και όχι με απειλές διότι η στάση αυτή μπορεί να δημιουργήσει σωματικά και ψυχικά προβλήματα (Σωρανός IV,40).

Στους Βίους Αγίων, εντοπίστηκαν και παραδείγματα από θαύματα της περιόδου του θηλασμού. Τα θαύματα αφορούν κυρίως περιπτώσεις όπου είτε η μητέρα είχε πεθάνει πρόωρα και επειγόντως έπρεπε να βρεθεί μια τροφός για να θηλάζει το βρέφος, είτε η μητέρα του βρέφους, ενώ επιθυμούσε να θηλάσει η ίδια το παιδί της, δεν είχε γάλα. Ιδιάζουσα είναι η περίπτωση του Αγίου Συμεών Στυλίτη, ο οποίος θήλαζε μόνο από το δεξί μαστό. Γι' αυτή την ιδιαιτερότητα είχε ενημερωθεί η μητέρα από τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο. Σε αυτό το σημείο προβληματιζόμαστε για την παρουσία των τόπων και κατά πόσο οι βιογράφοι αναφέρονταν σε τέτοιου είδους θαύματα για να προβάλλουν τη (μελλοντική) αγιότητα των παιδιών.

Η μητέρα της Θεοφανούς πέθανε λίγο μετά από τη γέννηση του βρέφους. Η νεογέννητη Θεοφανώ δεν μπορούσε να ξεχάσει τη θηλή της μητέρας της και γι' αυτό, δε δεχόταν να θηλάσει από καμία άλλη γυναίκα. Ο πατέρας της ήταν πάρα πολύ θλιμμένος γι' αυτό, αλλά συνέχισε να ψάχνει για τροφό. Μια δούλη, παρόλο που δεν είχε πια γάλα, προσπάθησε να δώσει τη θηλή της στο βρέφος απλά για να το ξεγελάσει και να το κάνει να ησυχάσει για λίγο. Με θαυματουργό τρόπο από τη θηλή ανέβλυσε γάλα. Αξιοσημείωτο είναι το ότι η κοπέλα δεν είχε ούτε παιδί ούτε και γάλα. Χάρη σε αυτήν τη δούλη, ανατράφηκε το βρέφος (Kurtz 1898: 4).

Η μητέρα του Συμεών Στυλίτη, αρχικά θήλαζε το βρέφος μόνο από το δεξί μαστό της, όπως την είχε συμβουλέψει ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος στο όραμα. Όταν όμως σε κάποια φάση θέλησε να δοκιμάσει αν πράγματι αυτό ήταν αλήθεια - αν δηλαδή το παιδί θα αναγνώριζε και δε θα θήλαζε από τον αριστερό μαστό, το βρέφος όχι μόνο δεν άγγιξε το μαστό αλλά απέστρεψε το πρόσωπό του με κλάματα. Αυτό το επανέλαβε η μητέρα πολλές φορές την ίδια μέρα, αλλά το παιδί εξακολουθούσε να μην αγγίζει τον αριστερό μαστό. Μάλιστα, τη νύχτα, ο αριστερός της μαστός, ως εκ θαύματος, αφαιρέθηκε και έγινε ανδρικός. Ο δεξιός μαστός, βέβαια, δεν είχε υποστεί καμία αλλοίωση (Van Den Ven 1962: 4.1-14).

Στο Βίο του Αγίου Ιγνατίου, κάποια γυναίκα που είχε ήδη κάνει τρία παι-

διά, δεν μπορούσε να θηλάσει διότι ήταν στείρα. Κάποιοι από τους συγγενείς της, την προέτρεψαν να καταφύγει στον Άγιο Ιγνάτιο. Ήπιε νερό μέσα στο οποίο είχε ριχθεί λάδι με το οποίο είχαν αλειφτεί οι τρίχες του Αγίου Ιγνατίου. Μετά απ' αυτό, η γυναίκα μπορούσε για πρώτη φορά να θηλάσει το παιδί της. Το ίδιο περιστατικό συνέβηκε σε ακόμα μία γυναίκα (Makres 1997: 46).

Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, στην ΠΒ' ομιλία του, αντιπαραβάλλει τη λαχτάρα του παιδιού για θηλασμό με την πνευματική λαχτάρα. Καυτηριάζει το γεγονός ότι πολλές φορές οι μητέρες, ενώ γέννησαν τα παιδιά τους με φοβερούς πόνους και οδύνες, εντούτοις τα δίνουν σε τροφούς για να τα θηλάσουν. Ο Ιωάννης Χρυσόστομος αναφέρει το παράδειγμα του Χριστού, ο οποίος τρέφει τους πιστούς με το ίδιο του το Σώμα και Αίμα. Προτρέπει, λοιπόν, τους χριστιανούς να μην είναι ράθυμοι αφού έχουν αξιωθεί τέτοιας αγάπης και τιμής. Τέλος, χρησιμοποιεί την εξής εικόνα: όπως τα παιδιά παίρνουν τα μαστά της μητέρας τους και με ορμή βάζουν τη θηλή στα χείλη τους, με τόση λαχτάρα πρέπει και κάθε πιστός χριστιανός ν' αναζητά την πνευματική τροφή (PG 58,746 E,50-56).

Συμπερασματικά, λοιπόν, παρατηρούμε ότι ήταν τιμή και ηθική υποχρέωση για μια μητέρα, πλούσια ή φτωχή, να θηλάζει το παιδί της. Η καταφυγή σε τροφό χωρίς να υπάρχει σοβαρός λόγος δεν έβρισκε σύμφωνη την Εκκλησία. Ως ιδανική διάρκεια θηλασμού προκρίνονταν τα δύο-τρία χρόνια, με παράταση σε περιπτώσεις που το βρέφος νοσούσε κατά τον απογαλακτισμό. Αυτό υποδηλώνει γνώση για τη συμβολή του μητρικού γάλακτος στην ενίσχυση της βρεφικής ανοσίας κατά των λοιμώξεων. Κατά το θηλασμό εμφανίζονταν και οι πρώτες ενδείξεις ότι πρόκειται για ξεχωριστά παιδιά, μελλοντικούς Αγίους. Τα βρέφη αυτά μπορούσε να μη θηλάζουν Τετάρτη και Παρασκευή, να μην πίνουν από το γάλα της μητέρας τους αν αυτή έτρωγε ζωικές τροφές ή όπως η περίπτωση του Συμεών Στυλίτη, που θήλαζε μόνο από το δεξί μαστό. Βέβαια, μπορούμε να δεκτούμε ότι τα πιο πάνω περιστατικά αποτελούσαν τόπους στους Βίους Αγίων. Γι' αυτό, μπορούμε να εστιάσουμε την προσοχή μας στη συμβολική διάσταση των φαινομένων, αφού θα ήταν εξαιρετικά αφύσικο αν συνέβαινε κάτι τέτοιο.

Βιβλιογραφία:

Beaucamp, J., 1983. «L' allaitement: Mère ou nourrice?», *XVI Internationaler Byzantinistenkongress. Akten II/2* (Jarbuch den Osterreichischen Byzantinistik, 32/2), σ. 549-558.

Κουκουλές, Φ., 1948. *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, τ. Α' Ι, Αθήνα.

Καραμπερόπουλος, Δ., 2008. «Τα παιδιατρικά του Σωρανού», ανάπτυπο από τον τόμο *3ης Ημερίδας Ιστορίας της Ελληνικής Παιδιατρικής*, Αθήνα. [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο <http://www.karaberopoulos.gr/karaberopoulos/ergasies/96.asp>

Καραμπερόπουλος, Δ., 2004. «Βυζαντινή Θεραπευτική» *Πρακτικά του Συνεδρίου Βυζάντιο-Βενετία-Νεώτερος Ελληνισμός*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σ. 91-100.

Νικολάου, Κ., 2005. *Η Γυναίκα στη Μέση Βυζαντινή Εποχή. Κοινωνικά πρότυπα και καθημερινός βίος στα αγιολογικά κείμενα*, Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών ερευνών.

Πουλάκου-Ρεμπελάκου, Ε., «Το παιδί και η υγεία του στη Βυζαντινή εποχή», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 103.

Πουλάκου-Ρεμπελάκου, Ε., 2000. «Η παιδιατρική στο Βυζάντιο», *Αρχαία Ελληνική Ιατρική*, 17 (3), σ. 326-331.

Ο Αυτοκράτορας κι ο Ποιητής

Ο Ιουλιανός ο Αποστάτης

στην ποίηση του Κωνσταντίνου Καβάφη

Χρυσοβαλάντης Κυριάκου
ΙΣΑ 4ο

Η καβαφική προτίμηση για ενασχόληση με το ιστορικό παρελθόν θεωρείται ως ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά γνωρίσματα του έργου του Αλεξανδρινού ποιητή. Ο Ιουλιανός ο Αποστάτης αποτελεί ένα από τα τρία πρόσωπα που απαντούν συχνότερα στα ποιήματα του Καβάφη: τα άλλα δύο είναι ο Χριστός και ο Απόλλωνας (Σαββίδης 1973: Διαδίκτυο). Μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι η προτίμηση του ποιητή για τις συγκεκριμένες μορφές δεν είναι τυχαία: κατά την Ύστερη Αρχαιότητα ο θρησκευτικός συγκρητισμός ανέδειξε κοινά στοιχεία μεταξύ του χριστιανισμού και της απολλώνιας λατρείας, ενώ ο Ιουλιανός – ένθερμος ηλιολάτρης και νεοπλατωνικός φιλόσοφος – έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αναζωπύρωση του παγανισμού. Η σύντομη αυτή εργασία θα προσπαθήσει να εξετάσει τον τρόπο προσέγγισης της μεταστροφής του Ιουλιανού στην εθνική θρησκεία, έτσι όπως τον προσλαμβάνει μέσα από τα ποιήματά του ο Κωνσταντίνος Καβάφης.

Μετά το θάνατο του Κωνσταντίνου Β', διαδόχου του Μεγάλου Κωνσταντίνου, ανέβηκε στο θρόνο ο Ιουλιανός, ο οποίος βασίλεψε ως Αύγουστος μόνο τρία χρόνια (360-3). Ο Ιουλιανός ήταν ένας στρατιώτης αυτοκράτορας: ως καίσαρας αναμετρήθηκε με τους Αλαμανούς και τους Φράγκους στο Ρήνο, ενώ ως μονοκράτορας πολέμησε στην Ανατολή κατά των Περσών. Από μικρός γαλουχήθηκε με τα ελληνικά γράμματα και η αγάπη του για τη νεοπλατωνική φιλοσοφία, τον οδήγησε στο να οραματιστεί την αναγέννηση ενός εθνικού ρωμαϊκού κράτους. Η σφαγή των γονέων του όταν εκείνος ήταν παιδί - πιθανότατα μετά από υποκίνηση του Κωνσταντίνου Β' - σημάδεψε τον Ιουλιανό και συνετέλεσε στη σταδιακή του απομάκρυνση από το χριστιανισμό. Ο Ιουλιανός τραυματίστηκε θανάσιμα το 363 σε αψιμαχία με τους Πέρσες, κοντά στον Τίγρη. Το

τέλος του σηματοδότησε και την επιστροφή των Ρωμαίων βασιλέων στο χριστιανισμό. Ήταν ο τελευταίος εθνικός αυτοκράτορας.

Ο κύκλος των Ιουλιανών ποιημάτων του Καβάφη αποτελείται από δώδεκα ποιήματα (Δάλλας 1986: 83), εκ των οποίων τα πέντε θεωρούνται ατελή και δε θ' ασχοληθούμε μαζί τους. Στο «Ο Ιουλιανός εν τοις Μυστηρίοις», βλέπουμε το νεαρό Ιουλιανό να καταφεύγει στα σκοτεινά βάθη της γης μαζί με νεοπλατωνικούς θεουργούς, έτσι ώστε να έρθει σε επαφή με θείες και δαιμονικές μορφές: «Πλην σαν ευρέθηκε μέσα στο σκότος, / μέσα στην γης τα φοβερά τα βάθη, / συντροφευμένος μ' Έλληνας αθέους, / κ' είδε με δόξες και μεγάλα φώτα / να βγαίνουν άυλες μορφές εμπρός του, / φοβήθηκε για μια στιγμήν ο νέος, / κ' ένα ένστικτον των ευσεβών του χρόνων / επέστρεψε, κ' έκαμε τον σταυρό του». Ο φόβος σπρώχνει τον Ιουλιανό σε μια μύχια αναγνώριση της υπεροχής του Σταυρού. Οι θεουργοί τον επιπλήττουν και τον πείθουν ότι οι θεοί έφυγαν, όχι επειδή τρόμαξαν για τη χειρονομία, αλλά λόγω του ότι «σιχάθηκεν η ευγενής των φύσις, / και φύγανε και σε περιφρονήσαν». Στο τέλος, ο Ιουλιανός «συνήλθεν ο ανόητος, κ' επείσθη / με των Ελλήνων τ' άθεα τα λόγια». Το ίδιο περιστατικό, που διηγείται και ο Σωζομενός στην Εκκλησιαστική Ιστορία (Σωζομενός, Ε', β'), ο Καβάφης φαίνεται να το παρουσιάζει μέσα από την οπτική του χριστιανού. Ο Ιουλιανός είναι «ανόητος», πείθεται με «των Ελλήνων τ' άθεα τα λόγια».

Παρόμοιους χαρακτηρισμούς χρησιμοποιεί ο Καβάφης σχεδόν σε κάθε ποίημά του για τον Ιουλιανό. Στη «Μεγάλη συνοδεία εξ ιερών και λαϊκών», οι χριστιανοί της Αντιόχειας εορτάζουν την Ύψωση του Σταυρού, αλλά και τη διαδοχή του Ιουλιανού από τον Ιοβιανό: «Λυτρώθηκε το κράτος επί τέλους, / Ο μιαρότατος, ο αποτρόπαιος / Ιουλιανός δεν βασιλεύει πια. / Υπέρ του ευσεβεστάτου Ιοβιανού ευχηθώμεν». Στο «Ο Ιουλιανός και οι Αντιοχείς» οι κάτοικοι της πόλης του Ορόντη περιγελούν τον αυτοκράτορα για «τες περί των ψευδών θεών αερολογίες του, / τες ανιαρές περιαιτολογίες / την παιδαριώδη του θεατροφοβία / την άχαρι σεμνοτυφία του τα γελοία του γένεια». Στο «Ουκ έγνωσ», οι χριστιανοί τον ονομάζουν «κούφο», προσθέτοντας πως «[...] Τάχατες μας εκμηδένισε / με το «κατέγγων» του, ο γελοιωδέστατος». Το τελευταίο γνωστό

ποίημα του Καβάφη, «Εἰς τα περίχωρα τῆς Αντιοχείας», αναφέρεται στην πυρκαγιά που κατέστρεψε το ιερό του Απόλλωνα στη Δάφνη. «*Σαστίσαμε στην Αντιόχειαν ὅταν μάθαμε / τα νέα κατώματα του Ιουλιανού*», καθώς ο αυτοκράτορας θα προσπαθήσει να μετακινήσει τα λείψανα του μάρτυρα Βαβύλα που ἦταν ενταφιασμένος στην περιοχή, ἔτσι ὥστε να επιτρέψει στον Απόλλωνα να χρησιμοποιηθεῖ. «*Τὸ πήραμε, τὸ πήραμε τὸ ἅγιο λείψανον ἀλλοῦ / τὸ πήραμε, τὸ πήγαμε ἐν ἀγάπῃ κ' ἐν τιμῇ. / Κι ὠραία τῶνόντι πρόκοψε τὸ τέμενος*». Η πυρκαγιά που καταστρέφει τὸ τέμενος εἶναι ἰσχυρότατο πλήγμα για τα σχέδια του αυτοκράτορα: «*Ἐσκάσε ὁ Ιουλιανὸς καὶ διέδωκε - / τι ἄλλο θα ἔκαμνε- πῶς ἡ φωτιά ἦταν βαλτή / ἀπὸ τους Χριστιανούς ἐμᾶς. Ἀς πάει να λέει. / Δεν ἀποδείχθηκε· ἄς πάει να λέει. / Τὸ οὐσιώδες εἶναι που ἔσκασε*».

Απώτερος σκοπὸς του Καβάφη δὲν εἶναι να καταδικάσει ἢ να εξυμνήσει τὸν «ἀντι-ἥρωα» του. Μάλιστα, στὸ «Ὁ Ιουλιανὸς ἐν τοῖς Μυστηρίοις», φαίνεται να ταυτίζεται με τὸν Ιουλιανὸ καὶ να μοιράζεται τὸ δέος καὶ τὴν αγωνία του ἐνώπιον τῆς ἐμφάνισης τῶν θεῶν-δαιμόνων. Ἐχει ἐπισημανθεῖ (Haas 1983: Διαδίκτυο) ἡ σχέση του ποιήματος αὐτοῦ με τὸν «Τρόμο», που δείχνει να πλημμυρίζεται ἐξίσου ἀπὸ τὸν φόβο του υπερφυσικοῦ καὶ τις σκοτεινές, σκιώδεις δυνάμεις που ἀπειλοῦν τὸν ἄνθρωπο: «*Τὴν νύκτα, Δέσποτα Χριστέ μου, / τὸν νοῦ καὶ τὴν ψυχὴ μου φύλαττέ μου / σαν γύρω μου ἀρχινοῦν καὶ περπατοῦνε / Ὄντα καὶ Πράγματα που ὄνομα δὲν ἔχουν / καὶ τ' ἄσαρκα ποδάρια τῶν στὴν κάμαρή μου τρέχουν / καὶ κάμνουν στὸ κρεβάτι μου κύκλο για να με διούνε- / καὶ με κοιτάζουν σαν να με γνωρίζουν / σαν να καγχάζουν ἄφωνα που τώρα με φοβίζονται*». Ἐχει κανεὶς τὴν αἴσθησι πῶς ὁ ποιητὴς συνδέεται με τὴν persona του Ιουλιανού με τὸν ἀρρητὸ δεσμὸ ἐνός μυστικοῦ φόβου, ἐνός δέους που ἀγγίζει τα τρίσβαθα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, καλυμμένης με τα πέπλα τῆς δεισιδαιμονίας μπροστὰ στὸν ὠκεανὸ δυνάμεων ἀκατάληπτων για τὸν ἀνθρώπινο νοῦ. Μόνον ἀντίδοτο - για τὸν ποιητὴ καὶ για τὸν Ιουλιανὸ - ἀπομένει τὸ ἔλεος του Χριστοῦ, τὰ σύμβολα τῆς σταυρωμένης Του ἀγάπης.

Ὁ Καβάφης περιέρχεται στὸν παρελθοντικὸ χρόνο με τὴν οξύνουσα ἐνός ιστορικοῦ. Στόχος του εἶναι να νιώσει, να καταλάβει, να δει με τα μάτια τῶν ἀνθρώπων που ζωντανεύει, ν' ἀκούσει με τ' αὐτιά, να γευτεῖ με τὴ γεύση τους. Ταυτόχρονα, - ὅπως καὶ κάθε ἐντιμὸς ἱστορικός - δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι κατέχει τὴν ἀπόλυτη ἀντικειμενικότητα καὶ ἀμεροληψία. Εἶναι χριστιανὸς καὶ αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὴ στάση του ἐναντὶ στὸν Ιουλιανὸ. «*Για τὴν ἑσχθετικὴν ἐμᾶς δοξασίαν -, ὁ κούφος Ιουλιανὸς εἶπεν «Ἀνέγγων, ἐγγων, / κατέγγων. Τάχατες μας*

ἐκμηδένισε / με τὸ «κατέγγων» του, ὁ γελοιωδέστατος». Τέτοιες ξυπνάδες ὁμως πέρασι δὲν ἔχουνε σ' ἐμᾶς / τους Χριστιανούς. «Ἀνέγγων, ἀλλ' οὐκ ἐγγων· εἰ γὰρ ἐγγων, / οὐκ ἀν κατέγγων» ἀπαντήσαμεν ἀμέσως» («Οὐκ ἐγγων»). Εἴναι ὁ Ιουλιανὸς γινώριζε πραγματικὰ τις ἀλήθειες του χριστιανισμοῦ, δε θα καταδίκαζε, ἀλλὰ θα καταλάβαινε. Τι εἶναι, ὁμως, αὐτὸ που ὁ Ιουλιανὸς ἀδυνατεῖ να κατανοήσει;

Τὴν ἀπάντησι τὴν δίνει μόνος του ὁ Καβάφης στὸ «Ὁ Ιουλιανὸς, ὠρὼν ὀλιγωρίαν»: «*Ὁρὼν οὖν πολλὴν μεν ὀλιγωρίαν οὐσαν / ἡμῖν πρὸς τους θεοὺς- λέγει με ὕφος σοβαρόν. / Ὀλιγωρίαν. Μα τι περίμενε λοιπόν; / Ὅσο ἤθελεν ἄς ἔκαμνεν ὀργάνωσι θρησκευτικῇ, / ὅσο ἤθελεν ἄς ἔγραφε στὸν ἀρχιερέα Γαλατίας, / ἢ εἰς ἄλλους τοιοῦτους, παροτρύνων καὶ ὀδηγῶν. / Οἱ φίλοι του δὲν ἦσαν Χριστιανοί / αὐτὸ ἦταν θετικόν. Μα δὲν μπορούσαν κιόλας / να παίξουν σαν καὶ αὐτόνα (τὸν Χριστιανομαθημένο) / με σύστημα καὶ νουύργιας ἐκκλησίας, / ἀστεῖον καὶ στὴν σύλληψι καὶ στὴν ἐφαρμογῇ. / Ἕλληνες ἦσαν ἐπὶ τέλους. Μηδὲν ἄγαν, Αὔγουστε*».

Τὸ μεγαλόπνοο ὄραμα του Ιουλιανού για ἀναδιοργάνωσι καὶ ἀναζωπύρωσι του παγανισμοῦ, δὲν εἶχε προηγουμένον στὸν ἀρχαῖο κόσμον. Θεμελιώδες στοιχεῖο για τὴν ὀρθὴ ἐρμηνεία τῆς ἀπόπειράς του εἶναι ἡ ἐπίδρασι που ἄσκησε πάνω του ὁ χριστιανισμὸς, τὸν ὁποῖο ἀποκήρυξε ἐπίσημα, μοναχὰ μετὰ τὴν καθιέρωσι τῆς μονοκρατορίας του. Σὲ θεολογικὸ ἐπίπεδο, ὁ Ιουλιανὸς ἐπιχείρησε να συλλάβει τὴν σχέση Διὸς καὶ Ἡλίου, ὅπως τὴ χριστιανικὴν σχέση Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἐνὸς παράλληλα ὀνόμαζε τὴν μητέρα τῶν θεῶν «*παρθένον ἀμήτορα*». Ἀνανεωτικὰ ρεύματα τῆς ἐθνικῆς θρησκείας δὲν εἶχαν πάψει μέχρι τότε να υπάρχουν, κυρίως στὴ Δύση, ὅπου με ἔδρα τὴ Ρώμη καὶ με πυρῆνα τὴν παλιὰ συγκλητικὴ ἀριστοκρατία γινόταν πλέον ἡ στροφὴ σε μιὰ ὑψηλὴ μορφή νεοπλατωνισμοῦ. Ἡ ἀπόπειρα του Ιουλιανού δὲν συμβάδιζε ἀπολύτως με τὴν πεποιθήσι τῶν ὀπαδῶν τῆς παλαιᾶς θρησκείας, ἐφόσον ἦταν ἡ οὐσία μιὰ ἰδιότυπη ἐνοθεϊστικὴ σύνθεσι, στὴ βάση τῆς ἠλιολατρίας του μιθραϊσμοῦ, με νεοπλατωνικὴν θεολογία, χριστιανικὴν ὀργάνωσι καὶ θεουργικὰς τελετὰς (Χριστοφιλοπούλου

Πηγές:

Bréhier, E. (trad.), 1997. *Plotin : Première Ennéade*. Paris : Les Belles Lettres.

Migne, J.-P.(ed.), 1864. *Patrologia Graeca* 67. Paris.

Wright, W.C., 1913. *The Works of the Emperor Julian II*. London – New York: Loeb Classical Library.

Καβάφης, Κ.Π., 2003. *Ποιήματα 1882- 1932* Αθήνα: Ερμής.

Βιβλιογραφία:

Cumont, Fr., 1990. Τα Μυστήρια του Μίθρα. Αθήνα: Πύρινος Κόσμος.

Remes, P., 2008. Neoplatonism. King's Lynn: Acumen.

Rouche, M., 2007. Les origines du christianisme (305-451). Paris :Hachette.

Αθανασιάδη, Π., 1978. Ιουλιανός "ο Μέγας". Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Ζ'. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, σ. 51-59.

Δάλλας, Γ., 1986. Ο Ελληνισμός και η Θεολογία στον Καβάφη. Αθήνα.

Καραπαναγόπουλος, Αλ., 1993. Ο Κ.Π. Καβάφης ήταν Χριστιανός; Αθήνα – Γιάννινα.

Τατάκης, Β.Ν., 2007. Χριστιανική και Βυζαντινή Φιλοσοφία, Αθήνα: Αποστολική Διακονία.

Χριστοφιλοπούλου, Αικ., 1975. Βυζαντινή Ιστορία Α' (324-610). Αθήνα.

Διαδίκτυογραφία:

Haas, D., 1983 (Απρίλιος). Αι αρχαί του Χριστιανισμού: ένα θεματικό κεφάλαιο του Καβάφη, Χάρτης 5/6 [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο <http://www.kavafis.gr/kavafology/articles/list.asp>

Σαββίδης, Γ.Π., 1985. Ήταν χριστιανός ο Καβάφης; Μικρά Καβαφικά, Α' [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο <http://www.kavafis.gr/kavafology/articles/list.asp>

1975: 155 Cumont 1990: 195-6 Rouche 2007: 113).

Ιδιαίτερα οι πρακτικές της θεουργίας προκαλούσαν μεγάλη συζήτηση μεταξύ των νεοπλατωνικών. Ο Πλωτίνος είχε φτάσει σε ένωση με το θείο τέσσερις φορές μέσω της έκστασης: η δύναμη του διαλογισμού τον απελευθέρωνε από τα γήινα δεσμά, αφού πρώτα τον βύθιζε στον εαυτό του: «*Άναγε επί σαυτὸν καὶ ἴδε· κἂν μήπω σαυτὸν ἴδῃς καλόν, οἷα ποιητῆς ἀγάλματος, ὃ δεῖ καλὸν γενέσθαι, τὸ μὲν ἀφαιρεῖ, τὸ δὲ ἀπέξεσε, τὸ δὲ λείον, τὸ δὲ καθαρὸν ἐποίησεν, ἕως ἔδειξε καλὸν ἐπὶ τῷ ἀγάλματι πρόσωπον, οὕτω καὶ σὺ ἀφαίρει ὅσα περιττὰ καὶ ἀπεύθυνε ὅσα σκολιά, ὅσα σκοτεινὰ καθαίρων ἐργάζου εἶναι λαμπρὰ καὶ μὴ παύσειν τεκταίνων τὸ σὸν ἄγαλμα, ἕως ἂν ἐκλάμψει σοὶ τῆς ἀρετῆς ἡ θεοειδῆς ἀγαλαία, ἕως ἂν ἴδῃς σωφροσύνην ἐν ἀγνώϊ βεβῶσαν βάθρῳ. Εἰ γέγονας τοῦτο καὶ εἶδες αὐτὸ καὶ σαυτῷ καθαρὸς συνεχένου οὐδὲν ἔχων ἐμπόδιον πρὸς τὸ εἶς οὕτω γενέσθαι οὐδὲ σὺν αὐτῷ ἄλλο τι ἐντὸς μεμιγμένον ἔχων, ἀλλ' ὅλος αὐτὸς φῶς ἀληθινὸν μόνον, οὐ μεγέθει μεμετρημένον οὐδὲ σχήματι εἰς ἐλάττωσιν περιγραφέν οὐδ' αὐ εἰς μέγεθος δι' ἀπειρίας ἀυξηθέν, ἀλλ' ἀμέτρητον πανταχοῦ, ὡς ἂν μείζον παντὸς μέτρου καὶ παντὸς κρείσσον ποσοῦ» (Πλωτίνος, *Ενν.*, Α', 6, 9). Από την άλλη, ο μαθητής του Πλωτίνου, Πορφύριος, θεωρούσε πως οι μαγικο-θρησκευτικές πρακτικές της θεουργίας μπορούσαν να φανερώσουν στην ψυχή του μύστη τις δυνάμεις του θείου (Remes 2008: 170-1). Το ερώτημα «θεουργία ή θεωρία» δεν έπαψε να απασχολεί τους νεοπλατωνικούς. Στα χρόνια του Ιουλιανού, οι θεουργικές πρακτικές ήταν τόσο διαδεδομένες που ο νεοπλατωνισμός έδειχνε να εκφυλίζεται σε ένα σύστημα μαγείας, καθώς ύστεροι φιλόσοφοι, όπως ο Ιάμβλιχος, απομακρύνονταν όλο και περισσότερο από την παράδοση του Πλωτίνου. Αυτόν το νεοπλατωνισμό ευνοούσε ο Ιουλιανός: δε γύρεψε την ανανέωση του παλαιού πλωτινικού συστήματος, αλλά στηρίχτηκε στον εφήμερο εντυπωσιασμό των θεουργικών πρακτικών.*

Ο χριστιανισμός παρέμενε ένας ισχυρός αντίπαλος για τον νεοπλατωνισμό. Τα δύο φιλοσοφικά και θρησκευτικά συστήματα βρίσκονταν σε σχέση συγκρουσιακής συνύπαρξης, αλλά και αλληλεπίδρασης. Τη φιλανθρωπική δράση του χριστιανισμού την αναγνωρίζει ο Ιουλιανός και προσπαθεί, μάλιστα, να την μιμηθεί προσδίδοντας κοινωνικό ρόλο στη θρησκευτική του απόπειρα. Στον εθνικό αρχιερέα της Γαλατίας γράφει τα εξής: «*Ξενοδοχεῖα καθ' ἐκάστην πόλιν κατάστησον πυκνά, ἵν' ἀπολαύσωσιν οἱ ξένοι τῆς παρ' ἡμῶν φιλανθρωπίας, οὐ τῶν ἡμετέρων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ὅστις ἂν ἐνδεηθῇ χρημάτων»* (Ιουλιανός, *Επιστολή* 49, 430 BC: Τατάκης 2007: 228-9). Επομένως, ο αυτοκράτορας δεν προσπαθεί μόνο να οργανώσει ιερατείο

κατά τα πρότυπα της χριστιανικής Εκκλησίας, αλλά επιχειρεί και να μιμηθεί τον χριστιανισμό σε όλες του τις εξωτερικές εκφάνσεις, όπως για παράδειγμα, στην άσκηση φιλανθρωπίας και στην κοινωνική πρόνοια (Χριστοφιλοπούλου 1975: 155 Rouche 2007: 113-4 Αθανασιάδη 1978: 61-2).

Ερχόμαστε τώρα στον Καβάφη. Ο ποιητής αντιγράφει από την αλληλογραφία του Ιουλιανού την επισήμανση του αυτοκράτορα για ολιγωρία στην τήρηση των εντολών του. Βλέπει τα πράγματα από τη σκοπιά κάποιου οπαδού του παραδοσιακού παγανισμού που απορεί και αγανακτεί με τις καινοτομίες του Ιουλιανού (Καραπαναγόπουλος 1993: 53-4 Δάλλας 1986: 36-67). «*Μα δεν μπορούσαν κιόλας/ να παίζουν σαν κι αυτόνα (τον Χριστιανομαθημένο)/ με σύστημα καινούργιας εκκλησίας, /αστεῖον και στην σύλληψη και στην εφαρμογή. / Έλληνες ἦσαν ἐπὶ τέλους. Μηδὲν ἄγαν, Αὐγούστε»* («Ο Ιουλιανός, ορών ολιγωρίαν»). Το εγχείρημα του αυτοκράτορα δεν αποδίδει καρπούς. Οι τοπικές λατρείες των παγανιστικών θεοτήτων αναζωπυρώνονται και γνωρίζουν την ελευθερία, όμως το θρησκευτικό σύστημα του Ιουλιανού για μια επίσημη κρατική λατρεία είναι τεχνητό, καθώς αντλεί εκλεκτικά από τον μιθραϊσμό, το χριστιανισμό, τα ρεύματα του νεοπλατωνισμού. Δε στέκεται αυτόνομα στο θρησκευτικό πλαίσιο της αυτοκρατορίας, αλλά επιχειρεί, μέσω του συγκρητισμού, να αναπτυχθεί και να στεριώσει. Εν πολλοίς, το θρησκευτικό σύστημα του Ιουλιανού υπάρχει μόνο στο μυαλό του αυτοκράτορα. Και είναι καταδικασμένο να αποτύχει, καθώς για τον παραδοσιακό παγανιστή του Καβάφη δεν αποτελεί παρά παιχνίδι ενός «Χριστιανομαθημένου», «*αστεῖον και στην σύλληψη και στην εφαρμογή»*.

Η απόπειρα του Ιουλιανού θα σβήσει με τον πρόωρο θάνατό του. Τα σχέδια του θα καταρρεύσουν και αυτή θα είναι η αρχή του τέλους για τις εθνικές λατρείες, καθώς οι διάδοχοι αυτοκράτορες θα επιστρέψουν τελεσίδικα στο χριστιανισμό. Όπως διαπιστώνει ο Καβάφης, η πλάνη του Ιουλιανού ήταν πως πίστεψε ότι θα μπορούσε να γυρίσει πίσω το χρόνο, αφού δεν αντιλήφθηκε τα αιτήματα της συγκεκριμένης ιστορικής στιγμής, την ανάδυση της επισκοπικής εξουσίας, την άνθιση του μοναχισμού, την εσωτερική φθορά των εθνικών λατρειών – βλέπε για παράδειγμα την πολεμική του Λουκιανού-, τους κινδύνους της προσκόλλησης σε θεουργικές πρακτικές. Ως «*Χριστιανομαθημένος»* έπεσε στην παγίδα του ίδιου του συγκρητισμού τον οποίο πρέσβευε: προσπάθησε να μεταλλάξει τις εθνικές λατρείες σε κάτι το ξένο, αφομοιώνοντας τα δόγματα και τις δομές του χριστιανισμού. Αυτή ήταν η μεγάλη υπερβολή του Ιουλιανού. Και η αιτία της αποτυχίας του.

Η Προέλευση των Γότθων

Η μεγάλη μετακίνηση φυλών ή, όπως συνηθίζεται να αποκαλείται, η μετανάστευση των λαών, κίνησε το ιστοριογραφικό ενδιαφέρον διαφόρων ευρωπαϊκών μελετητών, ήδη από τον πρώιμο Μεσαίωνα και συνεχίστηκε καθόλη τη διάρκειά του, φτάνοντας στο αποκορύφωμα το 19ο και 20ο αι. Οι ερευνητές-ιστορικοί του 18-19ου αι., στοχεύουν, μέσα από τη μελέτη της εθνικής ιστοριογραφικής παράδοσης

της εθνογένεσης και συγκεκριμένα, της πορείας εθνογένεσης των Γότθων.

Στο έργο του, *History of the Goths*, παρουσιάζεται εκτεταμένα η ιστορική εξέλιξη των Γότθων, από την εμφάνισή τους μέχρι και τη σταδιακή διαδικασία αποσύνθεσης. Η γοθική ιστορία μελετάται από τη σκοπιά της ιστορικής εθνογραφίας, αφού κινδύνευε να απομωθωθεί από την ιστορία της ύστερης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Οι Γότθοι

Σέργιος Μενελάου
ΙΣΑ 20

του παρελθόντος, να στηρίξουν την εθνική υπόσταση των κρατών τους, σε μια περίοδο που αναδύεται η ιδέα του έθνους-κράτους και αναπτύσσεται η εθνική ταυτότητα. Παρόλ' αυτά, η ιστοριογραφική παράδοση που αφορά τη μετανάστευση των λαών και ό,τι αυτή συνεπάγεται, δεν ακολουθούσε παντού την ίδια σύνθεση, ενώ επηρεαζόταν από διάφορους παράγοντες, όπως η καταγωγή και η θρησκεία. Σημαντικοί ιστοριογράφοι ήταν ο Αμμιανός Μαρκελλίνος (4ος αι.), ο Ορόσιος (5ος αι.), ο Γότθος Ιορδάνης (6ος αι.), ο Κασσιόδωρος (6ος αι.) κ.α. Σημαντικά στοιχεία που γεννιούνται μέσα από την έρευνα, είναι η ιδέα της εθνογένεσης και του μετασχηματισμού του ρωμαϊκού κόσμου. Στον 20ο αι. δημιουργείται η σχολή της Βιέννης από το Herwig Wolfram, σημαντικό ερευνητή της ιδέας

κινδυνεύουν να αναγνωριστούν είτε ως προσωποποίηση του κακού είτε θαυμάζονται για την ένδοξη ιστορία τους, ενώ υπήρχαν διαφωνίες ανάμεσα στους διάφορους ευρωπαϊκούς λαούς για τη νόμιμη διαδοχή των Γότθων. Σημαντική πηγή υπήρξε το *Origo Gothica* του Κασσιόδωρου και αργότερα το *Getica* του Ιορδάνη. Το έργο του Κασσιόδωρου, δημιούργησε το μοντέλο για το μεσαιωνικό «*origines gentium*», δηλαδή την ιδέα της προέλευσης των εθνών και αναδεικνύεται η σημασία του όρου «*gens*», που ουσιαστικά δηλώνει την προγενέστερη φάση του έθνους και θέτει τα θεμέλια της εθνογραφίας. Αρχικά, ο γοθικός λαός παρουσιάζεται μέσα από το στρατιωτικό του ρόλο και όταν σταματά να περιπλανιέται στην Ευρώπη, δημιουργεί ένα πρώιμο «*gens*». Από την πρώτη εμφάνιση των Γότθων

Βαρβαρικές Επιδρομές και Μετανάστευση κατά τον 5ο αι. μ.Χ.

στα ρωμαϊκά εδάφη, αρχίζει η εγκατάλειψη των πρωτόγονων φυλετικών δομών, εγκαινιάζοντας, έτσι, την πορεία προς την αφομοίωση. Πρωταγωνιστικό ρόλο έχουν οι δύο βασιλικές οικογένειες Amali και Balthi, που θεωρούσαν τη βασιλεία τους νόμιμη, στηριζόμενοι στην ιδέα ότι ήταν απόγονοι θεών και ηρώων. Η πορεία της ενοποίησης και των φυλετικών σχηματισμών, συνεπάγεται την ιστορία της εθνογένεσης των Γόθων στα ρωμαϊκά εδάφη. Σημαντικά στοιχεία που υποδηλώνουν την εθνογένεση (βλ. *History of the Goths*) είναι οι διάφορες ονομασίες των γοθικών φυλών που προέρχονται κυρίως από τον Κασσιόδωρο, η έννοια της συνέχειας από το παρελθόν μέσα από τους διάφορους θρύλους και έπη, η αφομοίωση των Γόθων μέσα στα ρωμαϊκά εδάφη και η εξάρτησή τους από την αυτοκρατορία με την εκάστοτε σύναψη συμφωνίας.

Ο Wolfram, στηριζόμενος σε προγενέστερες πηγές, αρχίζει την ιστορική αναδρομή στην πορεία των Γόθων, σε συνάρτηση με τους διάφορους τύπους των φυλετικών ονομάτων. Όπως όλοι οι λαοί του πρώιμου Μεσαίωνα, έτσι και οι Γόθοι θεωρούνταν βάρβαροι. Το όνομα Γόθοι, που αντικατέστησε αυτό των Σκυθών, εμφανίζεται το 16-18 μ.Χ. και αρχικά, αφορούσε όλους τους βαρβάρους που είχαν κοινή γλώσσα, πίστη, έθιμα, νόμους. Αργότερα, όμως, περιορίζεται στους κατοπινούς Βησιγόθους και Οστρογόθους. Οι Λατίνοι και οι Έλληνες συγγραφείς μιλούν για τους «*Gutones*» μέχρι τα μέσα του 2ου μ.Χ. αι. Το «*Guti*» πιστοποιείται πιο μετά από το «*Gutones*» και ίσως, σημαίνει νέοι ή ισχυροί Γόθοι. Από το 269 μ.Χ., υπάρχει η αρχαιότερη ένδειξη για το γοθικό όνομα και την ίδια περίοδο, εμφανίζεται το πρώτο ελληνικό κείμενο που αναφέρει τους Γόθους. Βέβαια, υπάρχουν διάφορες θεωρίες για την προέλευση και τη ρίζα του ονόματος, όχι, όμως, μια πλήρως αποδεκτή ερμηνεία: πολλοί ιστορικοί ισχυρίζονται ότι προέρχεται, ίσως, από το όνομα του ποταμού Gaut στη Σκανδιναβία. Έξάλλου, η φυλή δημιουργείται βορειοδυτικά των ακτών της Μαύρης θάλασσας, ανάμεσα στους ποταμούς Δόν και Δούναβη. Άλλη πηγή του ονόματος, αποτελούν τα νομίσματα από τα μέσα του 4ου αι. Η πρωιμότερη ένδειξη εδαφικού γοθικού ονόματος είναι στην περιοχή της Δακίας, η Gothia, το 372 μ.Χ. Οι Γόθοι αυτοί, ονόμαζαν τη χαμένη γη τους «*Gutthiuda*», που σημαίνει χώρα των Γόθων, αλλά και «*Gothiscandza*». Επομένως, οι διάφορες μορφές του γοθικού ονόματος σηματοδοτούν τις διάφορες περιόδους στην ιστορία αυτού του λαού. Οι όροι «*Gutones*» και «*Guti*», αναφέρονται στους Γόθους πριν από τις μεταναστεύσεις και οι άνθρωποι του 3ου αι., πριν από τη διάσπαση, ονομάζονται Γόθοι. Ο πρώτος

διαχωρισμός θα γίνει το 291 μ.Χ.: τον 4ο αι. θα διασπαστούν σε «*Tervingi-Vesi*» (καλοί, ευγενείς) της Δύσης σύμφωνα με τον Κασσιόδωρο και σε «*Greutung-Ostrogoths*» (οι Γόθοι του ανατέλλοντος ήλιου) της Ανατολής. Τελικά και αυτά αντικαθίστανται από τους απλοποιημένους όρους Βησιγόθοι και Οστρογόθοι. Η ιδέα του διαχωρισμού δεν είναι παλαιότερη από την ένταξη του Κασσιόδωρου στην υπηρεσία του Θεοδώριχου και μετατρέπεται το «*Vesi*» σε Βησιγόθοι, για να ταιριάζει με το γεωγραφικό όρο Οστρογόθοι. Στην ιστορία των Γόθων επικρατεί πάντα η δυτική και ανατολική φυλετική διάκριση.

Σημαντική εξέλιξη στην ιστορία των Γόθων είναι ο σχηματισμός-εθνογένεση των γοθικών φυλών, κατά την περίοδο πριν από την εισβολή των Ούννων (375 μ.Χ.), σύμφωνα με πηγές που βασίζονται σε παλιότερους ιστορικούς. Σύμφωνα με το γεωγράφο Πτολεμαίο, οι «*Gutones*», αρχικά προέρχονται από τη Σκανδιναβία (*Scandza*) και διασχίζοντας τη Βαλτική Θάλασσα, τοποθετούνται στην ανατολική όχθη του ποταμού Βιστούλα. Υπάρχουν δύο γοθικοί λαοί, σε διαφορετικές ακτές της Βαλτικής, που στη συνέχεια, προχωρούν νοτιότερα προς την ηπειρωτική Ευρώπη. Οι αρχαίοι εθνογράφοι γνώριζαν ελάχιστα για τους «*Gutones*». Οι παραδόσεις λένε ότι εγκατέλειψαν την «*Gothiscandza*» και πήγαν στη Σκυθία, μάλλον λόγω υπερπληθυσμού: ο ποταμός Δνειστερος τους χώρισε σε Ανατολικούς και Δυτικούς. Τον 3ο αι. αρχίζει η γοθική εισόρμηση στη Δύση, περνώντας το Δούναβη και γύρω στα μέσα του αιώνα, αυξάνεται η κινητικότητα και η ακτίνα γοθικής δράσης. Το 257 μ.Χ., οι Γόθοι εμφανίζονται στη Μαύρη Θάλασσα για πρώτη φορά μαζί με άλλες φυλετικές ομάδες. Την ίδια περίοδο, συμβαίνει ένας προσχηματισμός της γοθικής διαίρεσης και η πρώτη επαφή με Χριστιανούς (πρόγονοι του Ουλφίλα). Το 268 μ.Χ., ξεκινά μια βαρβαρική εισβολή πρωτοφανούς μεγέθους έναντι της αυτοκρατορίας και ο χώρος δράσης είναι κυρίως το Αιγαίο. Τελικά, η εισβολή αποτυγχάνει και οι Γόθοι απωθούνται. Έτσι, στα τέλη του 3ου αι., οι Δυτικοί Γόθοι ονομάζονται «*Tervingi*». Το 270 μ.Χ., ο αυτοκράτορας Αυρηλιανός προβαίνει σε εκκαθάριση της Μακεδονίας και της Θράκης από τους βαρβάρους, με τη διεξαγωγή εκστρατειών. Οι *Tervingi-Vesi* περιορίστηκαν δυτικά του Δνειστερου και οι *Greutung-Ostrogoths* ανατολικά, δημιουργώντας, έτσι, μια συνομοσπονδία του Δούναβη.

Από το 297 μ.Χ., φαίνεται η ειδική σχέση που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται ανάμεσα στους Γόθους-Ρωμαίους, όταν ο Ρωμαίος Γαλέριος χρησιμοποίησε γοθικές στρατιωτικές δυνάμεις εναντίον των Περσών. Επίσης, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος, το 332

μ.Χ., έκλεισε συμφωνία με τους Γότθους. Αυτή ήταν η πρώτη διαπραγματευση ανάμεσα στις δύο πλευρές, που καταγράφηκε σε σύγχρονες πηγές. Οι Tervingi, εν τω μεταξύ, που είχαν δημιουργήσει συνομοσπονδία και απειλούνταν στα σύνορα του Δούναβη από ρωμαϊκές επιθέσεις, τέθηκαν υπό την αρχηγία ενός στρατιωτικού και πολιτικού ηγέτη, του Αθανάριχου, (365-376/381 μ.Χ.) ο οποίος προέβη σε καταδιώξεις των Χριστιανών. Παρόλο που η πλειοψηφία των Γότθων ήταν παγανιστές, ο Χριστιανισμός δεν εξολοθρεύθηκε και αργότερα, ο αυτοκράτορας Βάλης, προώθησε τον Αρειανισμό. Σημαντικός παράγοντας για την εξάπλωση του Χριστιανισμού ήταν και η δράση του Γότθου Επισκόπου Ουλφίλα από το 341 μ.Χ. Η μετάφραση της Βίβλου και η δράση του, επιβεβαιώνει την ύπαρξη μιας χριστιανικής κοινότητας ανάμεσα στους Γότθους της αυτοκρατορίας, ενώ μέχρι το 395 μ.Χ., ο Χριστιανισμός είχε εξαπλωθεί σε όλες τις γερμανικές φυλές. Ακόμα, ο Αθανάριχος συγκρούστηκε με το Ρωμαίο αυτοκράτορα της Ανατολής, Βάλη, σ' ένα πόλεμο που διήρκησε από το 367-369 μ.Χ. και έληξε με ήττα των Γότθων. Όμως, οι Γότθοι είχαν αναρρώσει από τις νίκες των Ρωμαίων, όταν ξέσπασε ανταγωνισμός ανάμεσα στον Αθανάριχο και τον Αρειανό Φριτιγέρνη. Μέσα σε αυτή την ταραχώδη κατάσταση, εμφανίστηκαν οι Ούννοι και οι λεηλασίες τους χειροτέρεψαν την ψυχολογική κατάσταση και μεγάλωσαν τις διαφορές ανάμεσα στην πολυεθνική κοινότητα των Tervingi. Έτσι, γύρω στο 376 μ.Χ., οι Tervingi εγκατέλειψαν τον Αθανάριχο και υπό την ηγεσία του Φριτιγέρνη, πέρασαν τον Δούναβη και εισδόμησαν στα ρωμαϊκά εδάφη. Πολύ σημαντική για την ιστορία των Γότθων είναι η μάχη στην Αδριανούπολη, στις 9 Αυγούστου 378 μ.Χ., το αποκορύφωμα της γοτθικής κρίσης και αποτέλεσμα της ρωμαϊκής εκμετάλλευσης. Η μάχη έληξε με ήττα των ρωμαϊκών στρατευμάτων και το θάνατο του αυτοκράτορα Βάλη, που σηματοδοτεί την υιοθέτηση μιας πιο διπλωματικής πολιτικής εκ μέρους των Ρωμαίων. Το 379 μ.Χ., διαδέχτηκε το Βάλη ο Θεοδόσιος Α', ο οποίος, το 382 μ.Χ., ανανεώνει τη συνθήκη ειρήνης («foedus») με τους Γότθους υπό νέους όρους. Σύμφωνα με τη συνθήκη, οι Γότθοι αποκτούσαν σημαντικά πλεονεκτήματα και εγκαταστάθηκαν στην περιοχική βόρεια της Θράκης, με την υποχρεωτική παροχή στρατιωτικής βοήθειας στην αυτοκρατορική κυβέρνηση. Ουσιαστικά, το 381 μ.Χ., σήμανε το τέλος της εποχής του Αθανάριχου και το τέλος της εθνικής ταυτότητας των Tervingi, των οποίων το όνομα αναφέρεται για τελευταία φορά και επιβιώνει ο όρος Vesī, που θα εξελιχθεί σε Βησιγότθοι.

Εκτός, όμως, από τους Tervingi, οι πηγές (Αμμιάνος Μακελλίνος, Κασσιό-

δωρος - Origo Gothica) αναφέρουν την ύπαρξη των «Greutungi», στα τέλη του 4ου αι. Ίσως έρχονται σε επαφή με τους Tervingi στον πόλεμο του 367-369 μ.Χ. και μετά την προέλαση των Ούννων χωρίστηκαν: οι περισσότεροι υποτάχθηκαν στους Ούννους και άλλοι μετακινήθηκαν δυτικότερα. Ο αυτοκράτορας Γρατιανός, το 380 μ.Χ., τους εγκατέστησε στην Παννονία σαν σύμμαχους. Ο Κασσιόδωρος αναφέρει ότι οι Οστρογότθοι προέρχονται από την αριστοκρατική-ηρωική γενιά των Amali και από αυτήν ξεκινά το Οστρογοτθικό βασίλειο των Greutungi, με πρώτο «reiks» (Βασιλιά-rex), τον Ερμανάριχο.

Η εθνογένεση των Γότθων, συνεχίζεται, ειδικότερα, με την επικράτηση των Βησιγότθων στη Δύση, από τα τέλη του 4ου αι. και τη μόνιμη εμφάνιση των Νέων Οστρογότθων στο ρωμαϊκό προσκήνιο, από τα μέσα του 5ου αι. Η ιστορική πορεία των Βησιγότθων, όπως ονομάστηκαν από τον Κασσιόδωρο, χαρακτηρίζεται από τη σαραντάχρονη μετανάστευση τους, από το 376/378-416/418 μ.Χ. και το σχηματισμό τους, κάτω από τη συνεχή ρωμαϊκή επίδραση. Κατόπιν, οι Νέοι Βησιγότθοι, αναδιοργανώνονται και επικρατούν στο «regnum tolosanum», δηλαδή στο Βασίλειο της Τουλούζης, από το 418-507 μ.Χ. Το «regnum tolosanum», αναφέρεται για πρώτη φορά στις πηγές του 507 μ.Χ. και αν οι Γότθοι ήθελαν να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα, θα έπρεπε να δεχτούν την προσφορά του 418 μ.Χ. για μόνιμη εγκατάσταση στην Ακουιτανία, όπου θα ήταν πιο χρήσιμοι για την αυτοκρατορία, παρά στη μακρινή Ισπανία. Παρόλες τις προσπάθειες των Γότθων βασιλιάδων να διατηρούν καλές σχέσεις με τους Φράγκους, οι τελευταίοι προκάλεσαν προβλήματα στη γοτθική επικράτεια, στα τέλη του 5ου αι. Όμως, το 507 μ.Χ., τα πράγματα οδηγήθηκαν στη μάχη του Vouille, οι Φράγκοι επιτέθηκαν και ο Βασιλιάς Χλωδοβίκος σκότωσε τον Αλάριχο. Το 507 μ.Χ., θεωρείται ορόσημο στη βησιγοτθική ιστορία, αφού ο θάνατος του βασιλιά Αλάριχου και η καταστροφή του γοτθικού στρατού, οδήγησαν στο τέλος του βασιλείου της Τουλούζης. Χάρη, όμως, στο Θεοδώριχο το Μεγάλο, η μεσογειακή ακτή, παρέμεινε γοτθική και ήταν πιθανή η δημιουργία ενός νέου βασιλείου. Πριν εδραιωθεί ολοκληρωτικά η Φραγκική δύναμη, η γοτθική δυναστεία συνεχίστηκε με τον Gesalec και το 511 μ.Χ., ο Θεοδώριχος έγινε βασιλιάς των Βησιγότθων. Η Τουλούζη έμεινε σε γοτθικά χέρια μέχρι το 531 μ.Χ., που τελειώνει η βασιλεία του Αμαλάριχου, απόγονου της γενιάς των Amal-Balthi. Το τέλος της δυναστείας έφερε την αναδιάρθρωση των Βησιγότθων και τη μετατροπή του Βησιγοτθικού regnum σε Ισπανικό imperium, με τη δημιουργία του Βασιλείου του Τολέδο, το οποίο τερμάτισε τον βίο του το 711 μ.Χ. με την Αραβική εισβολή.

Βιβλιογραφία:

Η παρούσα εργασία αποτελεί σύνοψη των πιο κάτω έργων στο θέμα της προέλευσης των Γότθων:

Wolfram, H., 1988. *History of the Goths*. Translated by T. J. Dunlap Berkeley: University of California Press.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 2000 (1η: 1978). τ. Ζ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Η Απόκρυφη Ιστορία του Προκοπίου και η Θεοδώρα

πώς μια βυζαντινή αυτοκράτειρα υπήρξε θύμα του κίτρινου τύπου ή πώς ένας βυζαντινός ιστορικός ξεσκεπάζει την αλήθεια;

**Αντρεα Παπαϊωάννου
Ευτυχία Παπαδοπούλου
ΙΣΑ 4ο**

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να εξετάσει εάν η ζωή της βυζαντινής αυτοκράτειρας Θεοδώρας, συζύγου του αυτοκράτορα Ιουστινιανού (6ος αι. μ.Χ.), αποτυπώνεται με αντικειμενικό τρόπο μέσα από την Απόκρυφη Ιστορία, έργο του βυζαντινού ιστορικού Προκοπίου ή εάν πρόκειται για ένα μανιασμένο λίβελλο εναντίον της.

Συγκεκριμένα, ο Προκόπιος αναφέρει ότι η Θεοδώρα, πριν σταθεί στο πλευρό του αυτοκράτορα Ιουστινιανού ως η αγαπημένη του σύζυγος, υπήρξε μια από τις πιο διάσημες εταίρες στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και στην Ανατολή για κάποιο διάστημα. Ο ιστορικός κατηγορεί, στο μεγαλύτερο μέρος του έργου του, Απόκρυφα, τη Θεοδώρα για την εξάσκηση αυτού του επαγγέλματος, όπως και εκείνου της ηθοποιού και χορεύτριας και τις επιδόσεις της σε όργια με πολλούς νεαρούς. Στη συνέχεια, ισχυρίζεται πως επρόκειτο για μια αυταρχική γυναίκα, η οποία με μάγια κατάφερε να πείσει τον Ιουστινιανό να την νυμφευτεί, ενώ επενέβαινε συχνά στα πολιτικά, οικονομικά και θρησκευτικά ζητήματα της αυτοκρατορίας, δείχνοντας ένα σκληρό πρόσωπο σε όσους διαφωνούσαν μαζί της. Πόσα από αυτά, όμως, ευσταθούν τελικά;

Θα πρέπει, καταρχήν, να λάβουμε υπόψη μας το περιβάλλον στο οποίο μεγάλωσε και ανατράφηκε η Θεοδώρα. Τον 6ο αι., η κατάσταση που επικρατούσε στο Βυζάντιο και κυρίως στην πρωτεύουσά του, την Κωνσταντινούπολη, χαρακτηρίζεται, μάλλον, ως ακόλαστη και διεφθαρμένη. Εκεί, ο τζόγος, τα σκάνδαλα, η πορνεία και η μαστροπεία ήταν συνήθη φαινόμενα, τα οποία ενισχύονταν με την ύπαρξη του θεάτρου και κυρίως, του πολυσύχναστου Ιπποδρόμου, που αποτελούσαν τους κυριότερους χώρους διαφθοράς. Εξάλλου, και ο ίδιος ο Ιουστινιανός έλεγε πως «Τα θεάματα χρειάζονται για να διασκεδάζει ο

λαός» (Ντήλ: 21). Βάσει αυτών, λοιπόν, δε θα έπρεπε να ξαφνιάζει τον Προκόπιο το παρελθόν και ο τρόπος ζωής της Θεοδώρας.

Οι γονείς της δούλευαν στον Ιππόδρομο και το τσίρκο. Μετά το θάνατο του πατέρα της, νωρίς, η ίδια της η μητέρα ώθησε εκείνην και τις αδελφές της στον κόσμο της διαφθοράς. Η μητέρα της, που ήταν μια γυναίκα χωρίς πολλές ηθικές προκαταλήψεις και λίγο αυστηρή, στα πλαίσια πάντοτε του κόσμου του θεάτρου και του τσίρκου, δεν υπήρξε ορθό πρότυπο για τις κόρες της (Ντήλ: 14-15). Έτσι, η Θεοδώρα δεν μπορεί να θεωρηθεί εξ' ολοκλήρου υπεύθυνη για την πορεία που ακολούθησε και στην οποία την οδήγησε η ανάγκη για επιβίωση.

Επιπρόσθετα, αν πιστέψουμε τον Προκόπιο πως, μετά από τη σύντομη σχέση της με κάποιον Εκήβολο, τον οποίο ακολούθησε ως και τη Λιβύη μέχρι που την έδωξε, τριγυρούσε στην Αλεξάνδρεια σε άθλια κατάσταση και χωρίς χρήματα, τότε μπορούμε να υποθέσουμε ότι ξανά η ανάγκη για επιβίωση, την ώθησε στο να πουλάει το κορμί της. Βέβαια, πρέπει να λάβουμε υπόψη πως και η Αλεξάνδρεια την εποχή εκείνη, ήταν μια διεφθαρμένη πόλη γεμάτη εταίρες (Ντήλ: 29). Από την άλλη, η Αλεξάνδρεια ήταν μια από τις πρωτεύουσες του Χριστιανισμού, ένας τόπος θρησκευτικών ζυμώσεων (Ντήλ: 29-33). Η Θεοδώρα φαίνεται ότι δεν έμεινε καθόλου αδιάφορη στο περιβάλλον αυτό, όπου γνώρισε πνευματικούς ανθρώπους που επέδρασαν πάνω της. Φυσικά, δεν πρέπει κανείς να υποθέσει πως η επίδραση αυτή την οδήγησε στο να εγκαταλείψει το επάγγελμά της, ούτε όμως και ότι το ασκούσε στον ίδιο βαθμό.

Επιστρέφοντας από το ταξίδι της στην Ανατολή, η Θεοδώρα ήταν εμφανώς αλλαγμένη. Απομονώθηκε σε ένα φτωχό σπίτι, μακριά από την παλιά της ζωή και την ατασθαλία της πρω-

Ο Αυτοκράτορας Θεοδώρα
από μωσαϊκό του Αγίου Βιταλίου
στη Ραβέννα

τεύουσας, με απλότητα και σεμνότητα. Η συναναστροφή της με μορφές που τις θεωρούσε αγίες στην Αντιόχεια και την Αλεξάνδρεια, δεν μπορούσαν να την αφήσουν ανεπηρέαστη. Ούτε ο χριστιανισμός, έστω με τη μορφή του μονοφυσιτισμού, όπως τον είχε γνωρίσει στο ταξίδι. Από την άλλη, η παλιά εταίρα δεν μπορούσε να αρνηθεί το φιλόδοξο χαρακτήρα της, που επιζητούσε κάτι περισσότερο από το να επιστρέψει στην άσπρη νεανική της πραγματικότητα ή να αφοσιωθεί πλήρως στη θρησκεία.

Ούτε και ο Προκόπιος δε φαίνεται να γνωρίζει με ποιον τρόπο εισήλθε στη ζωή του Ιουστινιανού η Θεοδώρα. Όπως από άλλους σύγχρονους ιστορικούς και μελετητές αναγνωρίζεται ο Ιουστινιανός ως ο τελευταίος εραστής της (Ντήλ: 47), έτσι και στον Προκόπιο, δε γίνεται λόγος για συνέχιση του πρώτου επαγγέλματός της στην Κωνσταντινούπολη. Επομένως, μπορούμε να υποθέσουμε ότι μεταμελήθηκε πραγματικά.

Όπως και αν έγινε η γνωριμία της νεαρής Θεοδώρας με τον ώριμο Ιουστινιανό, το σημαντικό ήταν ένα: ότι ο δεύτερος την ερωτεύτηκε αόριστα και ήθελε οπωσδήποτε να την νυμφευτεί. Από την πλευρά της, η Θεοδώρα, θα ήξερε πολύ καλά ότι ο άντρας αυτός, ήταν μια μοναδική ευκαιρία που της δινόταν τόσο απλό-

χερα για να αλλάξει η ζωή της, όπως ονειρευόταν. Αυτό, δεν αναιρεί με τη σειρά του το γεγονός ότι και η ίδια, ίσως έτρεφε αισθήματα για αυτόν. Ο Προκόπιος, αντίθετα, είναι πεπεισμένος ότι ο σοβαρός ανεψιός του Ιουστίνου, αυτός ο επιδέξιος και ευσεβής άνδρας, δεν ερωτεύτηκε την εταίρα με φυσικό τρόπο, αλλά την κατηγορεί για χρήση μαγικών φίλτρων και βοήθεια από κακά δαιμόνια (Ντήλ: 37). Είναι γνωστό ότι στην Κωνσταντινούπολη του 6ου αι., ο απλός κόσμος και όχι μόνο, πίστευε στη δράση κακών πνευμάτων ή του υπερφυσικού και στην επίδραση μαγικών συνταγών, ειδικά σε θέματα που αφορούσαν παράλογους έρωτες, όπως θεωρείτο ο συγκεκριμένος (Ντήλ: 26). Τα πράγματα, όμως, μπορούν να ειπωθούν αλλιώς. Δηλαδή, έχοντας εις γνώση μας ότι η Θεοδώρα είχε μια αξεπέραστη ομορφιά και δυναμική προσωπικότητα, κάτι το οποίο και ο ίδιος ο Προκόπιος παραδέχεται, δε φαντάζει παράλογο το να τον είλκυσε μάλλον με αυτόν τον απλό και συνηθισμένο τρόπο, παρά με οποιοδήποτε υπερφυσικό μέσο. Μπορεί ο Ιουστινιανός την περίοδο που γνωρίστηκε με τη μελλοντική του σύζυγο να ήταν τιμημένος με τίτλους, όμως αυτό δεν ακύρωνε τον ανθρόπινο και ανδρικό χαρακτήρα του που τον έκανε να ερωτευτεί τη Θεοδώρα.

Μετά το θάνατο του τότε αυτο-

κρατορικού ζεύγους, Ευφημίας και Ιουστινίου, τίποτα δε σταματούσε τον Ιουστινιανό, ο οποίος βρισκόταν ήδη στο σαρακοστό έτος της ηλικίας του, από το να αναλάβει αυτοκράτορας, έχοντας νόμιμα στο πλευρό του τη Θεοδώρα. Η ανυπαρξία αντιρρήσεων για αυτόν το γάμο, προκαλεί απορία στον Προκόπιο και εξαιτίας αυτού, στους σύγχρονους μελετητές. Ο Προκόπιος αναφέρει ότι από φόβο οι Συγκλητικοί, η Εκκλησία, ο στρατός, ο ίδιος ο λαός που την χειροκροτούσε παλαιότερα σαν θεατρίνα, δεν έκαναν φανερές τις αντιδράσεις τους· δηλαδή, στο ότι ο αυτοκράτορας τους θα όριζε Δέσποινα της αυτοκρατορίας τους, μια πρώην διάσημη εταίρα. Και αυτό το σημείο επιδέχεται αμφισβήτηση. Είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς πως μια εταίρα, οποιαδήποτε δράση κι αν είχε, θα ήταν τόσο ξακουστή στην αυτοκρατορία, από τη στιγμή που το επάγ-

τόσο έξυπνος και φιλόδοξος Ιουστινιανός, δεν σκέφτηκε την αντίδραση που θα προκαλούσε στους υπηκόους του μια τέτοια κίνηση εκ μέρους του; Θα διακινδύνευε την άνοδο του στο θρόνο πρώτα, εφόσον τη συναντρεφόταν από πριν, και έπειτα τη δημοτικότητα του για να νυμφευτεί την εταίρα Θεοδώρα, που οι ευγενείς άνθρωποι την απέφευγαν στο δρόμο θεωρώντας την μιάσμα; Ας μην ξεχνάμε πως ο Ιουστινιανός ήταν ώριμος σε ηλικία και στο πνεύμα για να τα σκεφτεί όλα αυτά.

Ωστόσο, ο Προκόπιος επιμένει να απορεί που κανένας δεν μπόρεσε να αντιδράσει. Κανένας ιστορικός ή συγγραφέας της περιόδου, αλλά και των μετέπειτα αιώνων, δεν ασχολήθηκε με αυτόν τον γάμο. Αντίθετα, βρίσκουμε πολλές αναφορές στη θρησκευτική πολιτική της Θεοδώρας από τους εκκλησιαστικούς χρονικογράφους, οι

Ο Αυτοκράτορας Ιουστινιανός Α' από μωσαϊκό του Αγίου Βιταλίου στη Ραβέννα

γελμα αυτό ήταν διαδεδομένο και η διαφθορά ήταν σε μεγάλο βαθμό παρούσα παντού. Εκτός αυτού, πώς μια εταίρα, απουσιάζοντας δύο χρόνια από την αυτοκρατορία και επιστρέφοντας, παρότι ζώντας αποκομμένη από το παλαιό περιβάλλον της, εξακολουθεί να είναι αναγνωρίσιμη από τους πάντες; Από την άλλη, αν όντως δείξουμε εμπιστοσύνη στη μοναδική πηγή που έχουμε για αυτήν, τον Προκόπιο, γιατί να μην απορήσουμε που, ο

οποίοι, βρίζοντας και φορτώνοντας την με κατάρες, ούτε σεβάστηκαν αλλά ούτε και φοβήθηκαν την οργή της αυτοκράτειρας (Ντήλ: 44-45). Εξάλλου, θα ανέμενε κανείς ότι μετά τον θάνατό της, αλλά και του Ιουστινιανού, θα έλεγαν όσα καταπιέζονταν τόσο καιρό να κρύψουν στη σιωπή τους.

Όπως αναφέρει ο Προκόπιος, η Θεοδώρα επενέβαινε χωρίς ενδιασμό στα ζητήματα της αυτοκρατορίας και,

σε συνεργασία με τον Ιουστινιανό, οδήγησε στην καταστροφή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Είναι αλήθεια πως η Θεοδώρα είχε εμπλακεί αρκετά στα της αυτοκρατορίας, αλλά από την πλευρά του ο Ιουστινιανός, δεν έδειχνε να ενοχλείται. Αντίθετα, ήταν πρόθυμος να της ικανοποιήσει κάθε επιθυμία, ό,τι κι αν θα στοίχιζε αυτή στην αυτοκρατορία. Άσκησε την εξουσία ίσως περισσότερο από τον ίδιο τον αυτοκράτορα, με τον ίδιο να το παραδέχεται. Υπήρξε λοιπόν μια συγγνή εκμεταλλεύτρια προσώπων και περιστάσεων;

Η Θεοδώρα κατηγορείται από τον Προκόπιο πως όριζε στις θέσεις που η ίδια ήθελε, άτομα της εμπιστοσύνης της (Σιδέρη: 115). Αυτό, ως ένα βαθμό, θεωρείται πραγματικότητα. Η Θεοδώρα ανάλογα με τα συμφέροντά της, καθαιρούσε όσους δεν εμπιστευόταν και τοποθετούσε σε σημαντικές διοικητικές, στρατιωτικές, πολιτικές ακόμα και εκκλησιαστικές θέσεις, δικούς της ανθρώπους. Επιπλέον, όμως, δε δίσταζε να χρησιμοποιήσει κάθε μέσο, το δόλο, το ψέμα, ακόμα και τη βία, όταν έβλεπε πως η θέση και τα γενικότερα συμφέροντά της απειλούνταν (Ντήλ, Βυζαντινές μορφές: 91). Ο Προκόπιος αναφέρει περιπτώσεις ατόμων που έπεσαν στη δυσμένεια της Θεοδώρας και γνώρισαν το σκληρό και αδίσταχτο χαρακτήρα της. Ένα παράδειγμα είναι η περίπτωση του Ιωάννη Καππαδόκη, σημαντικού άνδρα στην αυτοκρατορική αυλή, τον οποίο φαίνεται να κατέστρεψε επειδή απειλούσε την θέση του Ιουστινιανού και σαφώς της ίδιας (Ντήλ, 124-136). Εδώ, η Θεοδώρα, όπως και στις άλλες περιπτώσεις, θα λέγαμε ότι είδε το συμφέρον της, όπως κάθε εξουσιαστής, μπροστά στο φόβο απώλειας του θρόνου και της εξουσίας. Εξάλλου, ο ίδιος ο Προκόπιος δεν αναφέρεται στον Καππαδόκη και με τα καλύτερα λόγια.

Οι κατηγορίες του ιστορικού, πως προέβαινε σε δολοφονίες των αντιφρονούντων της, δεν αποδεικνύονται, χωρίς βέβαια και να απορρίπτονται. Προκύπτει ξανά, λοιπόν, το θέμα μυστηρίου που χαρακτήριζε το πρόσωπο της Θεοδώρας, που όταν ήθελε να κάνει κάτι, το έκανε με απόλυτη μυστικοπάθεια. Πώς λοιπόν ο Προκόπιος μπορεί να περιγράφει τέτοια γεγονότα; Μερικά, επίσης, από τα πιο γνωστά θύματά της φαίνεται να έζησαν αρκετά καλά και να είχαν καλή σταδιοδρομία. Από την άλλη βέβαια, αν λάβουμε υπόψη το ότι η Θεοδώρα ήταν ένας άνθρωπος που θα έκανε το παν για να διατηρήσει την εξουσία και τα γενικότερα συμφέροντά του, δεν θα φάνταζαν περιέργες αυτές οι περιπτώσεις. Όμως, πρέπει να σημειωθεί πως ο Προκόπιος, ομολογεί ότι η Θεο-

δώρα ήταν ικανή να συγχωρήσει τους αντιφρονούντες της, ερχόμενος σε αντίθεση με τα όσα της αποδίδει, τη στιγμή, μάλιστα, που και οι πιο μεγάλοι της αντίπαλοι τιμωρήθηκαν, όχι με την ποινή του θανάτου αλλά της εξορίας (Ντήλ, 78-79, 122).

Ο Προκόπιος και η Απόκρυφη Ιστορία του, αποτελούν τη μοναδική πηγή που σώζεται και μιλά με τόσο πάθος και λεπτομέρεια για τις περιπέτειες της βυζαντινής αυτοκράτειρας. Από τα όσα εξετάστηκαν πιο πάνω, καταλήγουμε σε ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με την εγκυρότητα των όσων μας παρουσιάζει ο Προκόπιος μέσα από το έργο του. Θα λέγαμε ότι το έργο αυτό, σε σύγκριση με τα άλλα δυο του, που προαναφέρθηκαν και τα οποία έχουν εγκωμιαστικό χαρακτήρα υπέρ του αυτοκρατορικού ζεύγους, σίγουρα διαχέεται από ένα επιθετικό, εκδικητικό και σαρκαστικό πνεύμα κατά των δύο. Τα σκανδαλώδη αυτά θέματα που μας αναφέρει για τη Θεοδώρα, δεν μπορούμε να τα αποδεχτούμε χωρίς επιφύλαξη. Θα λέγαμε ότι εμπλουτίζει τα όσα λέγει για τη Θεοδώρα με υπερβολές, υπάρχουν ασάφειες, ενώ προβαίνει μάλλον σε παραποίηση και διαστρέβλωση γεγονότων, κυρίως, όσον αφορά τη ζωή της αυτοκράτειρας κατά την νεανική της ηλικία.

Ωστόσο, δεν θα έπρεπε τα Ανέκδοτα να απορριφθούν εντελώς ως μια μη ιστορική πηγή. Όπως εξετάσαμε πιο πάνω, έστω και αν πιστεύαμε τα όσα μας αναφέρει ο Προκόπιος για τα νεανικά της χρόνια στον Ιππόδρομο και το θέατρο, πάλι προκύπτουν λόγοι, οι οποίοι πιθανότατα να δικαιολογούσαν την συμπεριφορά της. Ωστόσο, είναι αδύνατο να γίνουν πιστευτές οι όσες λεπτομέρειες μας λέει για το επάγγελμά της. Επιπλέον, οι αναφορές για ανάμειξη της στη γενικότερη διοικητική πολιτική του Ιουστινιανού και οι ενέργειές της για τη διατήρηση της εξουσίας της, όπως έχουν αναφερθεί, προκαλούν την αμφισβήτησή μας. Από τη μία δύσκολα απορρίπτονται, από την άλλη, όμως, φαίνεται να ενεργούσε σαν κάποιος που ανησυχεί για τη διατήρηση της εξουσίας, αυτής και του συζύγου της, στη συγκεκριμένη περίπτωση. Δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ήταν «δαίμονας», όπως την αποκαλεί ο Προκόπιος, αλλά ούτε και ένας άνθρωπος άμεμπτος και ενάρετος.

Τελικά, η Θεοδώρα, ίσως υπήρξε θύμα ενός ιστορικού που προσπάθησε να σκεπάσει την αλήθεια, παρά να την ξεσκεπάσει. Στη μνήμη των αιώνων, όμως, κατάφερε να μείνει ως μια δυναμική, πανέμορφη γυναίκα, με ισχυρή προσωπικότητα, με ευφυΐα και ζωντάνια, η οποία στάθηκε ισότιμη με τον αυτοκράτορα σ' όλη της τη ζωή.

Βιβλιογραφία:

Diehl, C., 1972. *Η Θεοδώρα: Η αυτοκράτειρα του Βυζαντίου*. Μετάφραση: Α. Μοσχοβάκης, Αθήνα: Ηριδανός.

Diehl, C., 1969. *Βυζαντινές μορφές*. Μετάφραση: Σ. Βουρδούμπα, Αθήνα: Μπεργάδη.

Προκόπιος Καισαρείας, *Ανέκδοτα ή Απόκρυφη Ιστορία*, Μετάφραση: Α. Σιδέρη, 1988. Αθήνα: Άγρα.

ΙΟΡΔΑΝΙΑ 2009

Ιορδανία. Προορισμός για κάποιους ριψοκίνδυνος, γι' άλλους δυσπρόσιτος, για τους περισσότερους άγνωστος. Μια χώρα που αγαπήσαμε όλοι από τις πρώτες κιάλας επαφές με τον κόσμο της.

Παρόλη την άγνοιά μας, η εκδρομή μάς έδωσε μια από τις λίγες ευκαιρίες που έχουμε να καταλάβουμε πόση μαγεία κρύβει η Ανατολή, η τόσο κοντινή και ταυτόχρονα τόσο απρόσιτη. Τόποι ξεχασμένοι από την οργιαστική ανάπτυξη της Δύσης, γεύσεις κι οσμές ανέπαφες από τις σύγχρονες πολιτισμικές υφές, άνθρωποι πιστοί στη φιλοσοφία που τους παραδόθηκε προ αιώνων. Τόποι που ο Θεός ευλόγησε και η ιστορία καταράστηκε λες την ίδια μέρα...

Η Ιορδανία είναι όντως από τα μέρη όπου η Δύση δεν έχει διεισδύσει με τόσο εξωφρενικούς ρυθμούς, αν εξαιρέσουμε την τουριστική λαίλαπα που κατακλύζει τη χώρα τα τελευταία χρόνια. Οι δρόμοι γεμάτοι Ανατολή. Έχεις την εντύπωση πως ο χορός των μυρωδιών απ' τα μπαχάρια στις πολύβουες αγορές του Αμμάν και τα μακρόσυρτα ακούσματα στις γειτονιές της πόλης σε βάζουν απευθείας σε στίχους του Αλεξανδρινού. Σπαράγματα της πάλαι ποτέ ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στη Γέρασα αποκαλύπτουν το εύρος της ομορφιάς που ο πολιτισμός αυτός κληροδότησε πλουσιοπάροχα στη χώρα, ενώ αριστουργηματικά τα μνημεία της Πέτρας δικαιολογούν στο απόλυτο τη φήμη του ωραιότερου προορισμού της χώρας.

Θα ήταν, τέλος, παράλειψη να μη μεταφέρουμε έστω το ελάχιστο από τις γεύσεις των παραδοσιακών γλυκών (όσοι δοκιμάσαμε το knaffe ακόμα το θυμόμαστε) και τη φιλοξενία με την οποία μας υποδέχτηκαν οι ντόπιοι. Ευχαριστούμε ακόμα μια φορά το Τμήμα και τον όμιλο Αρχαιολογίας γι' αυτές τις ανεπανάληπτες ευκαιρίες εξερεύνησης της πρωτόγονης γοητείας αυθεντικών - ακόμα - κόσμων.

Χρυσόθεμις Παπακωνσταντίνου ΙΣΑ 2ο

Το ταξίδι που πραγματοποίησε ο Όμιλος Αρχαιολογίας τον Απρίλιο του 2009 στην Ιορδανία, έδωσε την ευκαιρία σ' εμένα και τους συμφοιτητές μου, να γνωρίσουμε την ιστορία αυτής της χώρας. Ένα ταξίδι εντυπωσιακών εικόνων και γνώσεων, ενός τόπου συνάντησης διαφόρων πολιτισμών. Το πέρασμα των Ελλήνων, των Ρωμαίων, των Φοινίκων και των Αράβων, μαρτυρείται μέσα από τα θαυμάσια αρχιτεκτονικά, γλυπτά και ψηφιδωτά μνημεία των αρχαίων πόλεων που επισκεφτήκαμε. Εντυπωσιακά, λοιπόν, μας υποδέχτηκε το Αμμάν με την Ακρόπολη και το αρχαίο ρωμαϊκό θέατρο. Ακολούθησαν η καλοδιατηρημένη ελληνορωμαϊκή πόλη Γέρασα, τα Γάδαρα και η Μάταμπα με τον εκπληκτικό μωσαϊκό χάρτη στη βυζαντινή εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Τέλος, δε θα μπορούσα να ξεχάσω την επίσκεψή μας στον αρχαιολογικό χώρο της πόλης της Πέτρας με τα μνημειακά κτίσματά της.

Παντελίτσα Παπαδοπούλου ΙΣΑ 2ο

ΤΥΝΗΣΙΑ 2010

Ο όμιλος Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου διοργάνωσε ένα μοναδικό ταξίδι στην Τυνησία και είχα την τύχη να λάβω μέρος! Οι μέρες λίγες για μια τόσο μεγάλη χώρα αλλά η εμπειρία τεράστια. Εντυπωσιακά ήταν τα ψηφιδωτά στο μουσείο της Τύνιδας, ενώ στο Καΐρουάν είδαμε τις τεράστιες δεξαμενές των Αγλαβιδών. Το αμφιθέατρο Ελ-Τζεμ δέσποζε εντυπωσιακά μπροστά μας αν και ήταν πολύ μικρότερο από το Κολοσσαίο. Επίσης, επισκεφθήκαμε την αρχαία Καρχηδόνα με το αρχαίο λιμάνι να μας κεντρίζει το ενδιαφέρον. Δε θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε και στο λατομείο της Σεμπτού. Η εκδρομή συνοδεύτηκε με πλούσιες ντόπιες, γευστικές απολαύσεις και με το γνωστό παζάρι που κανένα δεν αφήνει αδιάφορο.

Μαρίνος Παπαϊωακείμ ΙΣΑ 1ο

Επισκεφτήκαμε εντυπωσιακούς αρχαιολογικούς χώρους όπως η Μπούλα Ρέτζια, η Ντούγκα και η Καρχηδόνα. Στην Καρχηδόνα εντυπωσιαστήκαμε από το μουσείο της και τα Λουτρά του Αντωνίνου. Αλησμόνητη ήταν και η επίσκεψη μας στο μουσείο Μπάρντο στα περίχωρα της Τύνιδας. Περπατήσαμε στα δρομάκια του γραφικού χωριού Σίντι Μπού Σάιντ, έξω από την Τύνιδα, αναρριχηθήκαμε στα απόκρημνους λόφους του λατομείου της Σεμπού, περιπλανηθήκαμε στις υπαίθριες αγορές, στα Σουκ της Ναμπούλ θαυμάζοντας τη κεραμική της, καθώς και στα Σουκ της Τύνιδας και του Καΐρουάν. Οι αγορές μας συνοδεύονταν από παζάρεμα των τιμών, καθότι οι έμποροι προσβάλλονται αν δε διαπραγματευτείς την τιμή ενός προϊόντος. Στο Καΐρουάν είδαμε τις εντυπωσιακές δεξαμενές των Αγλαβιδών. Η επίσκεψη στο αμφιθέατρο του Ελ-Τζέμ μας ταξίδεψε νοερά στη θηριομαχίες και στους μονομάχους της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Την τελευταία νύκτα πήραμε και μια γεύση από την παραδοσιακή τυνησιακή κουζίνα με τις καλύτερες σάλτσες, αφού δειπνήσαμε σε παραδοσιακό εστιατόριο της Τύνιδας.

Σάββας Σταύρου ΙΣΑ 1ο

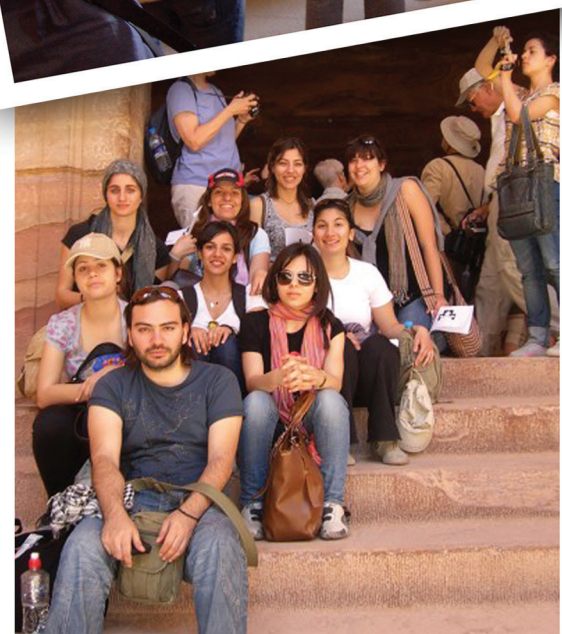
25η Μαρτίου: και ενώ οι υπόλοιποι ετοιμάζονταν να πάνε στην παρέλαση εμείς τρέχαμε να ετοιμάσουμε βαλίτσες αφού το απόγευμα θα πετούσαμε αρχικά για το Ελευθέριος Βενιζέλος και στη συνέχεια για το Tunis-Carthage στην Τύνιδα. Με το που αρχίσαμε την περιήγηση με συνοδούς τον κ. Μιχαηλίδη και τον κ. Schabel, όλοι εντυπωσιαστήκαμε από τον πλούτο της χώρας σε αρχαιολογικά μνημεία. Τι να πρωτοσκεφτούμε; Την Dougga, την καλύτερα διατηρημένη μικρή ρωμαϊκή πόλη, το El Jem με το «μικρό Κολοσσαίο», τις Αντωνιανές θέρμες της Καρχηδόνας, τα ψηφιδωτά που κοσμούσαν δημόσια και ιδιωτικά κτίρια, το λατομείο εξόρυξης Giallo Antico, την υπόγεια πόλη της Bulla Regia, καθώς και άλλα μνημεία. Θαυμάσαμε τη μεγαλοπρέπεια των μνημείων και την τεχνογνωσία των Ρωμαίων. Φυσικά, μετά τις ξεναγήσεις (τις οποίες είχαν αναλάβει με τη σειρά οι φοιτητές), ακολουθούσε βόλτα στις παραδοσιακές αγορές, τις οποίες εκμεταλλευθήκαμε δρόντως, αφού οι Τυνησιοί αρέσκονταν στο... παζάρεμα!!! Οι πέντε μέρες στην Τυνησία πέρασαν γρήγορα, ευχάριστα και ήταν γεμάτες γνώσεις και αξέχαστες εμπειρίες.

Κωνσταντίνα Αλεξάνδρου ΙΣΑ 3ο
Παντελίτσα Μυλωνά ΙΣΑ 3ο

Ιορδανία 2009

Τυνησία 2010

